

Tumala canssans wapact pirün sydhän pacacht

Keskiaikaisen liturgisen lauluperinteen jatkuminen
uskonpuhdistuksen alkuaikoina Tammelassa

Sibelius-Akatemia, Kuopion osasto
Kirkkomusiikin koulutusohjelman tutkielma
Sanna Mansikkaniemi
1998

SIBELIUS-AKATEMIA, Kuopion osasto, kirkkomusiikin koulutusohjelma
Mansikkaniemi, Sanna: Jumala canssans wapacht, pirun sydhän pacaht. Keskiaikaisen liturgisen lauluperinteen jatkuminen uskonpuhdistuksen alkuaikoina Tammelassa. Musiikin maisterin tutkintoon kuuluva tutkielma, 100 + 26 sivua. 1998.

Tutkielma tarkastelee latinalaisen kirkkolaulun vaiheita Suomessa sen maihinnoususta uskonpuhdistuksen alun murroskauteen saakka. Erityisen huomion kohteena ovat olleet lounaishämäläinen Tammelan seurakunta sekä sieltä löydetyt myöhäiskeski-aikaiset sekä varhaisen luterilaisen ajan kirkkolaulukäsikirjoitukset ja niiden suomenkieliset osuudet.

Lännen kristillisen kirkon liturgiset sävelmät ovat suurelta osin syntyneet Keski-Euroopassa ajanlaskumme ensimmäisen vuosituhatvuoden aikana tai heti sen jälkeen. Suomeen latinalainen kirkkolaulu on tullut ristiretkien aikaan katolisen kirkon myötä. Tällöin maahamme alettiin tuoda myös liturgista kirjallisuutta.

Kokonaisia tai lähes kokonaisia latinankielisiä liturgisia nuottikirjoja on säilynyt muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta vain 1400-luvun lopusta ja 1500-luvun alusta. Aineistoa on kuitenkin runsaasti, tältä ajanjaksolta ovat peräisin myös Tammelan käsikirjoitukset. Reformaation vaikutuksesta sävelmiä alettiin kääntää kansankielisiksi, ja näin ollen myöhäisemmissä käsikirjoituksissa on latinan ohella käytetty myös suomea ja ruotsia.

Tammelan kirkosta on em. kaltaisia messukirjoja löytynyt poikkeuksellisen runsaasti, todistettavasti peräti kahdeksan kappaletta. Tutkielmassa on tarkemmin esitelty Graduale Tammelensen ja Liber Ecclesiae Tammelensiksen sisältöä. Kirjojen sisältämistä sävelmistä on esitelty kolme sekvenssiä sekä antifoni.

Latinalainen kirkkolaulu kokee nykyisin uutta renessanssiaan. Se on tavallaan irtautunut katolisen kirkon otteesta ja tullut länsimaisen kulttuurin itsenäiseksi osaksi. Tämä avaa uusia uria sekä tutkimukselle että latinalaisen kirkkolaulun esittämiselle.

Kuva 1. (Kansilehdessä)

Tammelán kirkon keskiaikainen osa sekä siihen 1800-luvun alussa kiinnirakennettu sakasti. Reformaation alkuaikoina ruotsinkieliset jumalanpalvelukset pidettiin sakastissa samaan aikaan suomenkielisten kanssa. Valokuva Kaarina Palmgren.

LUKIJALLE

Kiinnostukseni tätä aihepiiriä kohtaan on syntynyt useiden vuosien varrella. Olen itse Tammelasta kotoisin ja näin ollen on mielenkiintoista tutkia minkäláisen kulttuurin vaikutuspiirissä omat esi-isät ovat aikanaan eläneet. Kulttuurin osa-alueista on minulle läheisintä kuitenkin musiikki. Tutkielmani onkin syntynyt näiden kahden lähtökohdan synteestistä. Tältä pohjalta olen sukeltanut laulun maailmaan kahden vuosituhannen säteellä.

Omaan kiinnostukseeni liittyviä osatekijöitä ovat toisaalta sointi, resonanssi ja akustiikka, toisaalta äänen omakohtainen tuottaminen sekä siihen liittyvät tuntemukset. Latinalainen kirkkolaulu ja sen lumoavat melodiat ja sävellajit ovat johdattaneet minut kaikenlaisten kokeilujen tielle. On jännittävää kokea olevansa resonanssin keskellä “yläsävelsarjan osana”. Tämä metafyyssinen kokemus edellyttää kuitenkin paljon ympäristöltään: hyvää akustiikkaa, hyvää äänenkäyttöä, hyvää sävelpuhtautta ja erityisen intensiivistä kuuntelua ... Ehkä on hyvä, ettei tätä pystytä perinpohjin mittaamaan. Liiallinen tutkiminen tuhoaisi mysteerin. Niin paljon, kuin musiikista kirjoitetaankin, sen perimmäistä olemusta ei koskaan pystytä sanoin selittämään.

Tutkielmaani kuuluvilla sanoilla selitän nyt kuitenkin sitä, mitä löytyy näiden lumovien melodioiden maallisen historian kätköistä. Kaiken Eurooppaan “menemiseen” liittyvän humun keskellä on hyvä huomata, että Eurooppa onkin ollut täällä jo ajat sitten.

Mielenkiintoinen maailma tutkimukselle avautuisi myös siitä, miten musiikilliset vaikutteet ovat levinneet maasta ja maanosasta toiseen. Musiikin tyyliet lähestyvät

toisiaan, latinalaisen kirkkolaulun melismoja saattaa tavata vaikkapa arabialaisen tai irlantilaisen kansanmusiikin parista. Mitenkähän paljon suomensukuisen kansanmusiikin arkaaisesta sävelmaailmasta on peräisin latinalaisesta kirkkolaulusta? Tai miten paljon kansojen musiikki on vaikuttanut latinalaiseen kirkkolauluun? Asiat eivät ole rajallisia, mutta tutkielmat ovat.

Ilman minulle ystävällisesti osoitettua apua tutkielmani ei varmaankaan olisi valmistunut. Tahtoisinkin osoittaa kiitokset äidilleni ja veljelleni kaikenlaisesta osallistumisesta projektiini, mm. johdatuksesta tietokonemaailmassa sekä isälleni tuesta rajan toiselta puolelta. Tutkielmani ohjaaja, Erkki Tuppurainen ansaitsee kiitokset asiantuntevista neuvoistaan latinalaisen kirkkolaulun sekä tutkimuksen aloilla. Kiitokset kuuluvat myös ystäväilleni, jotka ovat minua monin tavoin auttaneet tämän tutkielman tekemisessä.

Tammelassa 15.3.1998

Sanna Mansikkaniemi

SISÄLLYS

LUKIJALLE	3
SISÄLLYS	5
1 JOHDANTO	7
2 LATINALAISEN KIRKKOLAULUN TIE SUOMEEN	10
2.1 Läntisen kirkkokunnan tuhatvuotinen musiikkiperintö	10
2.1.1 Alkuvaiheet	10
2.1.2 Notaatien kehitys	12
2.1.3 Anonyymit tekijät	15
2.2 Suomen liturgiset kirjat keskiajalla	17
2.2.1 Käsikirjoitusten tulo Suomeen	17
2.2.2 Pohjoismaiset sävelmät	18
2.2.3 Suomen liturgiset kirjat	20
2.2.4 Kansankieliset käsikirjoitukset	22
2.3 Suomen kirkkolaulu keskiajalla	26
2.3.1 Keskuspaikkana Turku	26
2.3.2 Birgittalaisuus	28
2.3.3 Koulut	31
2.3.4 Maaseudun liturgia	32
2.3 Uskonpuhdistuksen tuomat muutokset	34
3 TAMMELAN SEURAKUNTA KESKIAJALLA JA USKONPUHDISTUKSEN ALKUAIKOINA	38
3.1 Hämäläisten käännyttäminen	38
3.2 Tammelan seurakunnan synty	40
3.3 Kirkkoherrat	43
3.4 Lukkarit	46
4 TAMMELAN SEURAKUNNAN LITURGISET KÄSIKIRJOITUKSET ...	47
4.1 Tammelan runsas käsikirjoitusaarteisto	47
4.2 Tammelan graduale	48
4.3 Liber Ecclesiae Tammelensis	52
4.3.1 Tammelan Antifonarium 1	56
4.3.2 Antiphonarium Magnus Andreae	57
4.3.3 Tammelan Antifonarium 3	58
4.3.4 Codex Michael Michaelis	58
5 SÄVELMIEN TARKASTELUA	60
5.1 <i>Caicki Christitÿt iloitam tällä Jühlalla</i>	60
5.1.1 Sekvenssi	60
5.1.2 <i>Christus alas astwi taiwast</i> -kertosäe	65

5.2 <i>Inhimisen wihleitzyste</i>	69
5.3 <i>Jesus christus uhrix meille</i>	72
5.3.1 Sekvenssi	72
5.3.2 <i>Christus nous ylös</i> -kertosäe	77
5.4 <i>O Pyhä Hengi tule täytämän</i>	80
6 TAMMELAN KÄSIKIRJOITUSTEN SÄVELMÄT JA NYKYAIKA	82
6.1 Latinalaisen kirkkolaulun restauraatiosta 1900-luvulla	82
6.2 Kirkkolaulun maallistuminen	86
6.3 Latinalainen kirkkolaulu Suomen lauluperinteessä	88
6.4 Messusävelmät ennen ja nyt	89
6.5 Latinalainen kirkkolaulu Tammelassa	91
6.6 Tammelan vanhat sävelmät ja nykyaika	92
SANASTOA	95
LÄHDEKIRJALLISUUS	98
LIITTEET	101
1. Tammelan seurakunnan kirjoja 1400- ja 1500-luvuilta	101
2. Näyttelyä koskeva lehtiartikkeli	102
3. Tammelan Gradualen sisältö	103
4. Liber Ecclesiae Tammelensiksen sisältö	104
5. Kirje Liber Ecclesiae Tammelensiksestä	108
6. <i>Laetabundus</i> -käsikirjoitukset	109
7. <i>Caicki christityt iloitam</i> -transkriptio	112
8. <i>Christus alas aswi taiwast</i> -melodiat	114
9. <i>Inhimisen wihleitzyste</i> -käsikirjoitus	115
10. <i>Inhimisen wihleitzyste</i> -transkriptio	119
11. <i>Jesus christus uhrix meille</i> -käsikirjoitus	120
13. <i>Victimae paschali laudes</i>	122
14. <i>Jesus christus uhrix meille</i> -transkriptio	123
15. <i>Christus nous ylös</i> -melodiat	124
16. <i>O Pyhä Hengi tule</i> -käsikirjoitus	125
17. <i>O Pyhä Hengi tule</i> -transkriptio	126

1 JOHDANTO

Tutkielmassani olen tarkastellut latinalaisen kirkkolaulun vaiheita Suomessa sen mähinnoususta uskonpuhdistuksen alun murroskauteen saakka. Erityisen huomion kohteena ovat olleet lounaishämäläinen Tammelan seurakunta sekä sieltä löydetty myöhäiskeskiaikaiset sekä varhaisen luterilaisen ajan kirkkolaulukäsikirjoitukset. Aineiston laajuuden vuoksi olen keskittynyt etupäässä suomenkielistä liturgiaa sisältäviin käsikirjoituksiin.

Tammelan kirjoista eniten suomenkielistä liturgiaa sisältävät Liber Ecclesiae Tammelensis sekä Tammelan graduale (Graduale Tammelense). Näiden käsikirjoitusten sisältöä käsitellään tutkielmassa laajemmin. Esittelyssä ovat kuitenkin mukana myös muutkin neljä käsikirjoitusta. Luettelo Tammelan käsikirjoituksista sekä painetuista kirjoista on liitteenä 1.

Tärkeimpinä lähteinäni ovat olleet itse käsikirjoitukset Tammelan Graduale ja Liber Ecclesiae Tammelensis, joiden nykyinen säilytyspaikka on Åbo Akademin kirjasto. Käsikirjoitusten sisältöä olen vertaillut muista saman aikakauden käsikirjoituksista löytämiini tietoihin lähdekirjallisuuden avulla.

Tammelan gradualen rakenne on selkeän kaksijakoinen. Alussa on yhdeksän suomenkielistä arkkia ja loppuosa on kokonaan latinankielinen. Tästä syystä kokoamassani sisällysluettelossa (liite 3.) on eritelty vain alun suomenkielinen osuus. Liber Ecclesiae Tammelensiksen sisällysluettelo (liite 4.) sen sijaan käsittää suomen- ja ruotsinkielisten lisäksi myös latinankieliset laulut lukuun ottamatta keskelle sidottua katkelmaa Tammelan antifonarium 1:stä. Käsikirjoitus on tyypiltään sekakirja, johon on sidottu lehtiä eri kirjoista. Latinankielisiä lauluja on pitkin matkaa kansankielisten välissä.

Tutkimieni käsikirjoitusten suomenkielinen sisältö noudattelee uskonpuhdistuksen alkuajan yleisiä suuntaviivoja ilman suuria yllätyksiä. Käsikirjoituksissa on liturgian pysyvien osien sävelmiä sekä muutamia keskiajalta kansankielisinä käännöksinä henkiin jääneitä sekvenssejä, antifoneja ja hymnejä. Latinankielisen aineiston joukosta

löytyy sen sijaan muutamia harvinaisuuksia, mm. Tammelan gradualen sisältämä luettelo messusävelmien alkusanoista. Tämän aineiston yksityiskohtainen esittely ei valitettavasti mahdu tämän tutkielman piiriin.

Suomenkielisen osastonsa laajuuden vuoksi kiinnostavin käsikirjoitus on Liber Ecclesiae Tammelensis. Tästä kirjasta esittelen tarkemmin kaksi sekvenssiä sekä yhden antifonin. Tammelan gradualesta on esillä yksi sekvenssi. Sävelmäesittelyt ovat luvussa 5. Käsikirjoitusten kopiot sekä transkriptiot sävelmistä ovat liitteissä 5-17.

Sävelmien transkriptiot olen tehnyt noudattaen mahdollisimman tarkasti Tammelan käsikirjoituksia. Olen päätenyt käyttämään transkriptioissani tavallista notaatiota koraalinotaation sijaan. Tällöin sävelmät ovat ehkä helpommin lähestyttävissä. Nuotinnuksessa olen käyttänyt Finale-nuotinnusohjelman versiota 3.7.2. Tammelan gradualen *Inhimisen wihleitzyste* -sekvenssin transkriptio käsittää vain sekvenssin alkuosan, muut transkriptiot sisältävät koko sävelmän.

Laulujen teksteissä olen soveltuvien osin noudattanut käsikirjoitusten mukaista oikeinkirjoitusta. Nykykielen oikeinkirjoitukselle vieraat usein u- ja a-vokaaleihin liittyvät aksentit (esim. Christús, mailmán) olen kuitenkin jättänyt pois.

Otsikoissa laulujen nimenä olen käyttänyt Tammelan käsikirjoitusten mukaista versiota. Laulujen alkusanat ja tekstikatkelmat on tekstin yhteydessä merkitty kursiivilla.

Tarkoitukseni on ollut saattaa Tammelan käsikirjoitukset uudelleen päivänvaloon sekä osoittaa, että olemme olleet osaltamme luomassa eurooppalaista kulttuuria jo keskiajalta lähtien. Tutkielman teon ohella olenkin käyttänyt kokoamaani aineistoa monin tavoin. Keväällä 1996 kokosin käsikirjoitusten aineistosta pienen näyttelyn joka oli esillä Tammelan kunnantalon näyttelytilassa, ks. liite 2. Näyttely tulee olemaan esillä myös Laitilassa Vanhan virren päivien yhteydessä kesällä 1998. Sekvenssistä *Caicki Christityt* tekemääni sovitusta laululle ja uruille/nokkahuilulle olen esittänyt konserteissani Tammelassa ja Somerolla jouluna 1996 sekä Rotterdamin merimieskirkon 75-vuotisjuhlassa Hollannissa 19.1.1997. Syksyllä 1997

julkaistiin kirjoittamani artikkeli tutkielmani aiheesta Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistyksen vuosikirjassa.¹ Poikkitaiteellisin kokeiluni on keskiaikaisen sointi- maailman yhdistäminen tietokoneajan tekniikkaan. Tämän tuloksena olemme tehneet veljeni Kalle Mansikkaniemen kanssa *Jesus Christus uhris meille* -sekvenssin kertosäkeestä tietokoneella teknomusiikkiversion.

¹ Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys, Vuosikirja 66 - 1997. Toimittaneet Matti Aaltonen ja Lauri Pohjakallio. Forssan Kirjapaino Oy. Forssa.

2 LATINALAISEN KIRKKOLAULUN TIE SUOMEEN

2.1 Läntisen kirkkokunnan tuhatvuotinen musiikkiperintö

2.1.1 Alkuvaiheet

Laulu on kuulunut juutalaisuuden ja juutalaisuuteen pohjautuvan kristillisyyden yhteyteen jo varhaisista ajoista lähtien. Vanhan Testamentin runomuotoiset psalmit ovat oikeastaan lauluja. Muita pyhiä kirjoituksia kantilloitiin eli luettiin yksinkertaisella melodialla. Puhelaulu takasi ennen muuta luennan kuuluvuuden seurakunnan ollessa monilukuisena paikalla. Ensimmäisellä vuosisadalla muotoutuneen kristittyjen ja juutalaiskristittyjen yhteisöt omaksuivat rituaaleihinsa vanhatestamentillista synagogalaulua. Kristinuskon myötä mukaan tuli uusi elementti: julistus Jumalan valtakunnasta sekä Kristuksen syntymästä ja kuolemasta.²

Liturgisella laululla oli myös jumalanpalvelusta juhlistava merkitys. Oma vaikutuksensa oli myös antiikin kulttuurien rituaaleilla. Kristityt korostivat kuitenkin omaleimaisuutta ja pyrkivät erottautumaan ”pakanoista”. Musiikkikäytäntöön saatettiin hyväksyä ”ylevinä” pidetyt soittimet, kuten harppu ja kitara, mutta ei aulos-puhallinsoitinta joka yhdistettiin maallisiin menoihin. Vanhan Testamentin psalmeista löytyy usein maininta säästykseen käytetyistä soittimista, esim. symbaalit tai kielisoittimet. Idän kristillisyyden musiikilliseen filosofiaan eivät soittimet kuitenkaan mahtuneet. Musiikin tuli olla ”enkelten laulua”. Asennetta kuvaa 300-luvun Clemens Aleksandrialaisen ajatus: ”Me käytämme vain yhtä soitinta, rauhaisaa sanaa.”³

Lännen kristillisen kirkon liturgiset sävelmät ovat suurelta osin syntyneet ajanlaskumme ensimmäisen vuosituhannen aikana, jotkut heti sen jälkeen. Viimeistään 200-luvulla alettiin käyttää varsinaisia laulusävelmiä, jotka olivat jo irronneet puhelaulun sävelmäkaavoista. Ne edellyttivät laulajilta aikaisempaa enemmän taitoa ja harjoit-

² Taitto s. 9

³ Tuppurainen (Kirkkomusiikin ...) s. 13

tusta, joten eri puolille kristikuntaa järjestyi erityisiä laulukouluja (schola cantorum).⁴

Sävelmät kulkivat laulajalta laulajalle suullisena perinteenä ja olivat näin ollen alttiina muunteluille. Ammattilaulajat luultavasti myös improvisoivat sävelmiä pyhiin teksteihin. Heidän muistissaan oli eräänlainen sävelkuvien varasto, josta he valitsivat sopivia sävellajin ja tekstin mukaan. Alkuperäisten melodioiden jäljittäminen on näin ollen mahdoton tehtävä; lauluja yhdisteltiin, laajennettiin ja varioitiin.⁵

Läntisen kristikunnan alueilla ehtoollisjumalanpalveluksen, messun, tekstejä koottiin yhteen ja järjesteltiin entistä johdonmukaisemmiksi sarjoiksi erityisesti 400-luvulta alkaen. Esikuvana pidettiin Jerusalemin liturgiaa. Jo 500-luvulla messun rakenne oli pääosin sama kuin myöhemmin keskiajalla.⁶

Euroopan eri alueille muovautui kuitenkin omintakeisia liturgisia järjestyksiä lauluohjelmistoinen. Pyreneitten niemimaan mosarabialainen (visigoottinen, vanha-espanjalainen) liturgia, jonka keskuspaikkana oli Toledo, sai siellä vallinneen arabikulttuurin myötä itämaisia piirteitä. Nykyisen Ranskan alueen vanha-gallikaaninen liturgia eriytyi moneksi "murteeksi", joissakin oli käytössä myös liturginen tanssi. Etelä-Italialainen beneventolainen liturgia eli lähinnä Monte Cassinon luostarin vaikutuspiirissä.⁷

Pohjoisessa Italiassa, osin Etelä-Saksassakin käytetty ambrosiaaninen liturgia on säilynyt jossain määrin nykypäiviin asti. Sen keskuspaikkana oli Milano, jonka piispa Ambrosius (k. 397) suosi ja runoili itsekin itäisten esikuvien mukaan kansanomaisia hymnejä. Tämä oli poikkeuksellista katolisessa kirkossa, sillä oikeastaan vasta 700-800-luvuilla alettiin sommitella Raamatun ulkopuolisia sanoituksia liturgisille sävelmille. Idän kirkkokuntien jumalanpalveluksissa oli sen sijaan jo alusta alkaen käytetty

⁴ Taitto s. 9-10

⁵ Taitto s. 10

⁶ Taitto s. 10

⁷ Tuppurainen s. 6

valtaosin vapaasti muotoiltuja runoja.⁸

Paavin istuimen sijaintipaikka, Rooma, oli luonnollisesti myös liturgisen musiikin keskuspaikka. Hajanaista lauluohjelmistoa pyrittiin yhtenäistämään ja koottiin Liber antiphonarium-niminen liturgisen musiikin kokoelma. Kirkkolaulun edistäjänä toimi Roomaan jo 600-luvulla perustettu Schola cantorum. Arvovallan lisäämiseksi uudelleen muokattu ohjelmisto laitettiin paavi Gregorius Suuren (paavina 590-604) tilille. 900-luvulta lähtien lännen kirkon latinankielistä laulua alettiin nimittää gregoriaaniseksi lauluksi.⁹ Rooman jälkeen valtiollinen ja kirkollinen painopiste siirtyi Alppien pohjoispuolelle ja näin ollen myös liturgian myöhäisempi kehitys perustui ennen kaikkea roomalais-frankkilaiselle pohjalle (tästä johtuu nimitys franko-roomalainen laulu).¹⁰

2.1.2 Notation kehitys

Sävelmien lukumäärän kasvaessa syntyi kirkon piirissä tarve kirjoittaa niitä muistiin; nuottikirjoituksen historia alkoi tästä. Varhaisimmat neumit sekä ns. ekfoneettiset puhelaulumerkit toimivat laulajan muistin tukena eikä niiden tarkoituksena ollut korvata suullista perinnettä. Tekstin yhteyteen kirjoitetut alkujaan mahdollisesti laulunjohtajan kädenliikkeitä kuvaavat neumit ilmaisivat melodian liikkeen suuntaa joko ylös- tai alaspäin. Tätä kutsuttiin keironomiaksi. Neumien käyttö saattaa olla peräisin ehkä jo antiikin Kreikasta. Neumit ovat olleet käytössä myös idän kristillisyyden piirissä. Järjestelmän kehittyminen on tapahtunut samoihin aikoihin kuin lännessäkin, mutta lopputulos on kuitenkin erilainen.¹¹

⁸ Taitto s. 11

⁹ Kyseisen paavin merkitys kirkkolaululle on lähinnä nimellinen ja tästä syystä olen päättänyt tutkielmassani käyttämään järjestelmällisesti nimitystä latinalainen kirkkolaulu. Mielestäni tämän käsitteen alle mahtuvat paremmin ranskalaisperäisten 800-luvun laulujen ohella myös sekä liturgisen laulun varhaisvaiheet että reformaatioajan muutokset.

¹⁰ Tuppurainen (Kirkkomusiikin ...) s. 3-7; 13

¹¹ Tuppurainen (Kirkkomusiikin ...) s. 8

Latinalaisen kirkkolaulun varhaisimmat kirjalliset todisteet ovat peräisin 700-luvulta. Ne sisältävät tosin pelkästään laulutekstejä ilman minkäänlaista nuottikirjoitusta. Varhaisimmat tunnetut melodiat ilmaisevat merkit lienevät peräisin vasta 800-luvun lopulta. Vuoden 900 vaiheilta tunnetaan ensimmäiset neuminotaatiota sisältävät koodeksit.¹²

Tutkijat olettavat neumien syntymäajankohdan ulottuvan kuitenkin kauemmas menneisyyteen, koska alueellisten neumikirjoituslajien ilmaantuminen olisi tapahtunut oudoksuttavan lyhyessä ajassa. Varhaisimpien neumien hahmot ja rakenteet viittaavat siihen, että tyylien perustana on ollut yksi ja sama arkkityyppi, ehkä 700-luvun pohjoisranskalainen ns paleofrankkinen neuminuottikirjoitus. Tutkimuksen kannalta merkittävä aika on 900-luku, sillä silloin oli jo olemassa useita alueellisia tyyliä ja myös lähteitä on säilynyt riittävästi.¹³

Varhaisella neumikirjoituksella on periaatteessa kaksi pääsuuntausta: diastemaattiset neumit, jotka ilmaisevat hyvin melodian intervaleja ja säveltasoja, sekä adiaastemaattiset neumit, joista melodian liikkeet käyvät ilmi vain summittaisesti. Diastemaattisia neumeja on käytetty etupäässä Etelä-Ranskassa ja Etelä-Italiassa, kun taas adiaastematia on ollut vallalla saksalaisilla alueilla sekä Keski- ja Pohjois-Ranskassa.¹⁴

Diastemaattisten neumien kirjoittaminen aluksi kuvitellulle, sittemmin myös näkyvälle viivastolle mahdollisti entistä tarkemman melodian tallentamisen sekä laulujen opetteluun ilman opettajaa "sine magistro". Ensin käytettiin vain yhtä viivaa, tetragrammi eli neliviivainen nuottiviivasto tuli käyttöön 1000-luvun loppupuoliskolla. Kehityslinja adiaastemaattisista neumeista diastemaattisiin on kuitenkin hieman kyseenalainen. Todennäköisesti kumpiakin neumeja on käytetty jokseenkin samanlaisesti.¹⁵

¹² Joppich s. 3

¹³ Taitto s. 23-24

¹⁴ Joppich s.3

¹⁵ Cattin s. 58-59, Taitto s. 47-48

Siirtyminen viivastonuottikirjoitukseen saattoi aiheuttaa sen, että aiemmin jopa neljäsosasävelaskelisiä sisältäneet neumiryhmät muuntuivat pikku hiljaa diatonisiksi. 1100-luvulle tultaessa mikrointervallit olivat hävinneet läntisestä liturgisesta laulusta täysin lukuun ottamatta muutamia alueita (mm. Sveitsi ja Baijeri) joissa sekoittunut traditio säilyi vielä 1200-1300 -luvulle asti.¹⁶

Monimutkaiset neumit yksinkertaistuivat ja muuntuivat paremmin viivastokirjoitukseen sopiviksi. Ohuista viivoista ja pisteistä muodostui neliskulmaisia merkkejä, jotka alkujaan kirjoitettiin yhteen erilaisiksi ryhmiksi neumimuodostelmien pohjalta. Tällöin nuottikuva ilmaisi oikeastaan vain sävelkorkeudet. Laulun rytmi määräytyi tekstin painotusten mukaan kuten aiemminkin, mutta neumien sisältämä tulkinnallinen informaatio oli kadonnut.¹⁷

Kvadraatti- eli koraalinuottikirjoituksen lajeja on neljä. Varhainen romaaninen nuottikirjoitus, joka ei sisällä rytmisiä parametrejä, oli käytössä 1100-1200. Tavallinen romaaninen, eli ns. neliö- tai kvadraattinuottikirjoitus yleistyi 1200-luvun alkupuolella. Mensuraatio on jo vaikuttanut romaanisten nuottimerkkien muotoutumiseen. Romaanisen koraalinuottikirjoituksen kehityskaari kulkee modaalinotaation (1165-1225) ja mensuraalinotaation (1200-1500-l.) kautta nykyiseen nuottikirjoitukseen.¹⁸

1200-luvun lopulla saksalaisella kielialueella yleistyi goottilainen eli germaaninen nuottikirjoitus, ns. Hufnagelschrift. Nimitys on peräisin nuottien hevosenkengän naulaa muistuttavasta muodosta. Saksalaisissa lähteissä vuodesta 1530-lähtien 1700-luvun alkuun asti kerrotaan seuraavaa: "Musica Choralis, in welcher eine Nota nicht mehr gilt als die andere." Compendium musica vuodelta 1602 (Seth Calvisius, Leipzig) kertoo, että nuotteja oli kahdenlaisia: niitä, jotka olivat kaikki samanarvoisia (Hufnagelschrift) ja niitä, jotka sisälsivät rytmistä vaihtelua (mensuraalinotaatio). Ilmeisesti kirkkolaulun parissa on tyydytty laulamaan yksitoikkoisesti, mutta

¹⁶ Cattin s. 59

¹⁷ Cattin, s. 4, 56-59, Taitto s. 47-48, Tuppurainen (Kirkkomusiikin ...) s. 8, 14

¹⁸ Suuri Musiikkitietosanakirja 3 s. 238 ja 4 s. 152

“koraalimusiikin” ulkopuolella on rytmin vaihtelevuus ollut sallittua. Missä määrin tätä todella on noudatettu, sitä emme enää valitettavasti pysty saamaan selville.¹⁹

1400-luvulla koraalinuottikirjoitus pelkistyi ns. dekadenttinoitaatioksi, tällöin viimeisetkin tulkinnan ja rytmin ilmaisemisen rippeetkin olivat kadonneet. Suurin osa Suomessa kopioiduista käsikirjoituksista (myös Tammelan käsikirjoitukset) on nuotinnettu tällä tyyllillä.²⁰

Nykyinen notaatio nuottien aika-arvoineen soveltuu latinalaiseen kirkkolauluun varsin huonosti. Koraalinuottikirjoitus onkin jossain määrin säilynyt käytössä mm. katolisen kirkon parissa. Esimerkiksi Solesmes’in luostarin (ks. luku 6.1) julkaisemissa kirjoissa (mm. *Graduale Triplex*) käytetään romaanista koraalinuottikirjoitusta. Neliviivainen nuottiviivasto ja vaihtuvat klaavit koetaan kuitenkin nykyisin hiukan hankaliksi käytännön kannalta. Tällöin käytetäänkin “tavallista” nuottikirjoitusta soveltuvin osin: viisiviivainen nuottiviivasto ja g-avain. Nuotit sen sijaan kirjoitetaan ilman varsia ja samalle tavulle tulevat sävelet yhdistetään kaarella.²¹

2.1.3 Anonyymit tekijät

Latinalaisen kirkkolaulun sävelmien alkuperäisiä tekijöitä on tradition monimuotoisuuden vuoksi useimmiten mahdotonta jäljittää. Laulut olivat erottamaton osa liturgiaa ja samalla jumalanpalvelusta jo itsessään. Säveltäjien ja sanoittajien esiintuominen ei siis ollut asiaankuuluvaa. Varsinaisia konsertteja ei myöskään järjestetty vaan musiikki liittyi yleensä johonkin tarkoitukseen: jumalanpalvelukseen sekä maallisessa muodossaan markkinoihin, juhliin jne.

¹⁹ Suuri Musiikkitietosanakirja 3 239, Gable s. 174

²⁰ Suuri Musiikkitietosanakirja 3 s. 239

²¹ Em. tyyli on muuten varsin hyvä ja käyttökelpoinen varsinkin syllabisissa melodioissa. Melisimat sen sijaan näyttävät usein toivottoman pitkiltä ja hidastempoisilta, mikäli nuotit on kirjoitettu tasaisin välein. Parempi vaihtoehto olisikin tavoitella alkuperäistä ryhmittelyä nuottipallojen ja -neliöiden sijoittelussa ja luopua tasaisista väleistä.

Anonymiteetti kuului keskiajan kulttuuriin laajemminkin, sillä aina myöhäiskeskiajalle asti taiteilijoiden tunnuslauseena oli alasta riippumatta “solī Deo glōria”, yksin Jumalan kunniaksi. Taiteen ja käsityön välille ei myöskään tehty kovin suurta eroa. Säveltäjä-muusikko oli käsityöläinen siinä missä kirjanpainajat, alttarivaatteiden kirjojat, puusepät, kuvientekijät jne. Yksilön merkityksen korostaminen alkoi vallata alaa vasta renessanssin aikana ja on nykyisin saavuttanut varmaankin huippunsa.²²

²² Ars 1 s. 13

2.2 Suomen liturgiset kirjat keskiajalla

2.2.1 Käsikirjoitusten tulo Suomeen

Helsingin yliopiston kirjaston keskiaikaisten pergamenttilehtien kokoelmassa on puolenkymmentä jo 1000-luvulle ajoitettua liturgisen kirjan katkelmaa. Osa näistä on tullut mahdollisesti hampurilais-bremeniläisen lähetystyön mukana Kölnin kirkkoprovinsista. Lähetysalueille tuotiin usein kotimaassaan jo vanhentuneita ja käytöstä poistettuja teoksia. Tarkkaa tietoa ensimmäisten käsikirjoitusten saapumisesta ei siis ole.²³

Ristiretkien aikoihin siirryttiin Suomessa rauhanomaisesta sanalähetyksestä sotaiseen miekkalähetykseen 1100-luvulla. Tarkkoja tietoja ensimmäisten ristiretkien ajoituksesta tai tapahtumista ei ole, mutta todennäköisesti niiden aikana on tuotu maahan liturgista kirjallisuutta²⁴ ainakin jonkin verran.²⁵

Huomattava osa kirjallisuudesta tuli aluksi maahan ulkomailla opiskelleiden suomalaisten mukana. Erityisesti Pariisi ja Praha olivat suomalaisten opiskelijoiden suosiossa. Pariisin vaikutus keskiajan kulttuuriimme oli suuri: peräti seitsemän Turun piispaa, kuusi tuomiorovastia ja neljä arkkiteiniä olivat Pariisin maistereita. Prahalaiskosketukset näkyvät suomalaisten sieltä hankkimista kirjoista ja siitä, että keskiaikaisten koululaulujemme sävelmät ovat suureksi osaksi peräisin Böömistä.²⁶

Tärkeitä yhteyksiä suomalaisilla on ollut myös Saksaan, Baltiaan ja muihin Pohjoismaihin. Eräänlaisena lähetystönä Suomen ja Ruotsin kirkkojen välillä on toiminut jo keskiajalta peräisin oleva Tukholman suomalainen seurakunta. Sitä tarvittiin lukuisia Tukholmassa oleskelevia suomalaisia varten. Turun piispa joutui myös usein vierai-

²³ Pirinen s. 34

²⁴ Suurin osa keskiajan liturgisista teksteistä oli tarkoitettu kantilloitavaksi vaikka tekstin yhteydessä varsinaisia nuotteja ei olisikaan. Erilaisiin sävelmärunkoihin eli resitointikavoihin laulaja yhdisti tekstin itse. [Tuppurainen (Kirkkomusiikin...) s. 4]

²⁵ Pirinen s. 39

²⁶ Pirinen s. 204-205

lemaan Tukholmassa ja tällöin suomalainen tukikohta oli tarpeen.²⁷

Piispa Tuomas lahjoitti 1248 omistamiaan kirjoja Skänningin dominikaaniluostarille. Säilyneessä käsikirjoituksessa on laajahko kirjaluettelo, joka koskee Pariisissa tarjolla olevia tai sieltä hankittuja kirjoja. Tästä on pääteltävissä, että jo Tuomaan aikana maassamme on ollut ajan tasalla olevaa filosofista ja teologista kirjallisuutta.²⁸

2.2.2 Pohjoismaiset sävelmät

Kaikki Pohjoismaissa laulettavat liturgiset laulut eivät kuitenkaan ole tuontitavaraa. Varsin pian täällä alettiin sepittää latinankielisiä lauluja paikallisia koskettavista aiheista ja pyhimyksistä. Kuningas Eerikin ja piispa Henrikin ristirekkestä Suomeen kertova Pyhän Eerikin legenda muotoutui Ruotsissa lopulliseen asuunsa 1270-luvulla. Legendan totuudenmukaisuudelle ei ole saatu varmistusta, on tosin aivan mahdollista, että he olisivat Suomessa käyneetkin.²⁹

Paria vuosikymmentä myöhemmin Suomessa sepitettiin samaan aiheeseen liittyvä niin ikään latinankielinen Pyhän Henrikin legenda, joka on Suomen kirjoitetun kirjallisuuden varhaisin tuote. Kirjoittaja on tosin saattanut olla ruotsalainen, sillä legenda väittää suomalaisten olleen sokea ja julma pakanakansa, joka tuotti ruotsalaisille paljon vahinkoa. Arkeologisen aineiston valossa voidaan onneksi kuitenkin olettaa, että ainakin Pohjanlahden puolella asuneiden suomalaisten suhteet Ruotsiin ovat olleet rauhalliset.³⁰

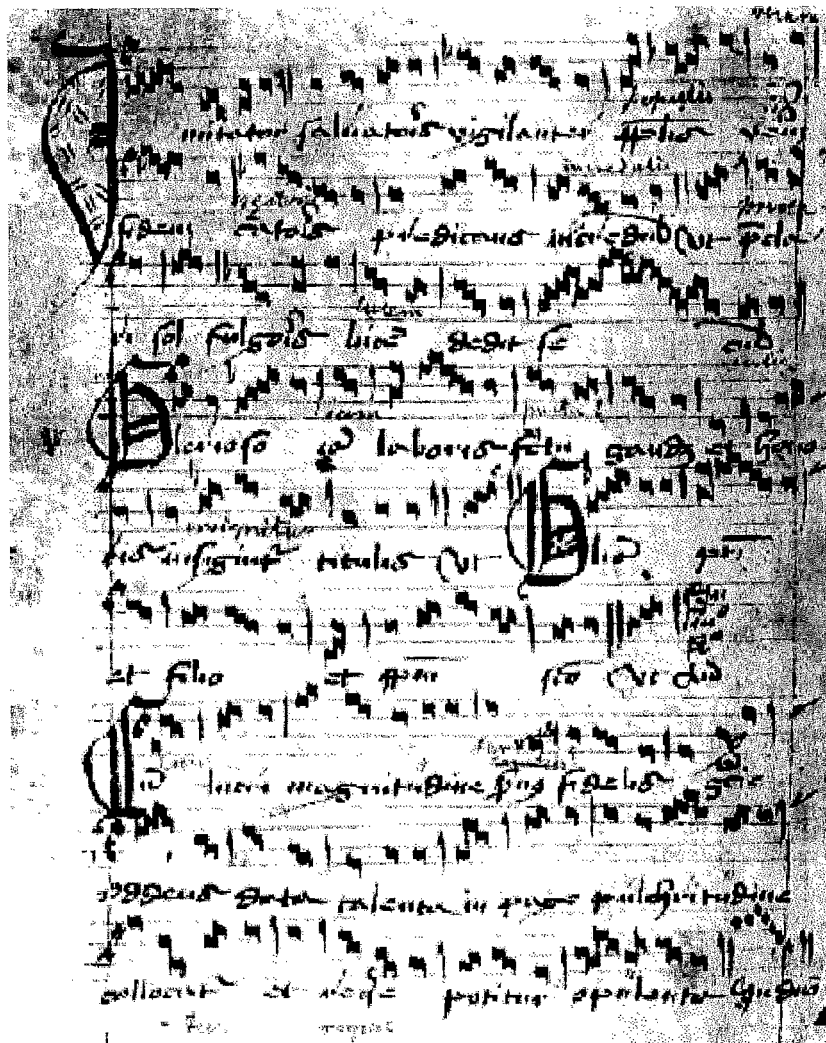
Pyhän Henrikin legendan ohella alkuperältään suomalaisia sepitteitä on arveltu olevan mm. osa Piaie Cantiones-laulukokoelmaa, kolmatoista sekvenssiä (mm. Tammelan Gradualestakin löytyvät *Aue gemma presulum* ja *Singularis Christus mansit*) sekä

²⁷ Schalin I s. 133

²⁸ Pirinen s. 207

²⁹ Pirinen s. 41-42

³⁰ Pirinen s. 41-42

Kuva 2. Tammelan Antifonarium 1, fol. 158v

Kuvassa oleva suuri responsorio *Imitator Saluatoris* (*Vapahtajan seuraajana*) liittyy Pyhän Henrikin ihmeteoista kertovaan lukukappaleeseen *Digitus Martiris gloriosi* (*Kunniakkaan marttyyrin sormi*). Sekä lukukappale että responsorio ovat mukana levyllä "Memoria Sancti Henrici".

merkittävä Pyhän Henrikin legendaan liittyvä laulukokonaisuus, johon liittyvää aineistoa³¹ on sekä Tammelan Gradualessa että Tammelan Antifonarium 1.:ssä.³²

Sekvenssit ovat muodostaneet tärkeän liturgisen runouden lajin myös Pohjoismaissa.

³¹ Ondine julkaisi 1995 levyn otsikolla "Memoria Sancti Henrici - Keskiakaisia sävelmiä Suomen kansallispyhimyksen elämästä ja ihmetöistä. Nuottilähteinä aineistoa koottaessa on käytetty mm. Tammelan käsikirjoituksia. Levyä varten ovat yhdistäneet voimansa kaksi lauluhytettä: Cetus noster ja Köyhät ritarit.

³² Taitto s. 407

Em. kolmetoista sekvenssiä tunnetaan ainoastaa suomalaisista lähteistä tai niiden aihepiiri liittyy Suomeen. Runojen tšekäläiseen alkuperään viittaa myös se, että niiden sijainti on eri käsikirjoituksissa Turun pyhimyskalenterin mukainen. Yksi, sekvensseistä, *Diem Sancti Symeonis*, on vielä osoitettu Simeon Tunnustajalle, jota ei edes kunnioitettu Ruotsin muissa hiippakunnissa.³³

Ruotsin keskiajan kirjallisuuden merkkiteoksen Cantus Sororumin ovat muotoilleet vuosien 1360 ja 1370 välisenä aikana ruotsalainen Pyhä Birgitta (1303-1373, kano-nisoitu pyhimykseksi 1391) ja hänen rippi-isänsä Pietari Skänningeläinen eli Petrus Olavi (k. 1378). Pappisveli Nicolaus Ragvaldi teki 1400-luvun lopulla siitä Vadstenan luostarin nunnille ruotsinkielisen käännöksen selityksineen, "Jungfru Marie örtagård". Käännös oli tarpeellinen, koska vain muutamat sisaret osasivat latinaa, laulettavaksi käännöstä ei tarkoitettu. (Birgittalaisuudesta lisää luvussa 2.3.2)³⁴

2.2.3 Suomen liturgiset kirjat

Varsinaisen oman kirjahistoriamme katsotaan alkaneen kahdesta Suomea varten painetusta liturgisesta kirjasta. Missale Aboense, Turun hiippakunnan messukirja, painettiin Lyypekissä Bartoholomaeus Ghotanin kirjapainossa 1488. Missale Aboense ei ole täysin itsenäinen teos. Koska Turun hiippakunnan liturgia oli dominikaaninen, tuli edullisemmaksi tilata osapainos dominikaanisesta missalesta. Suomen tarpeita vastaamaan kirjan alkuun liitettiin Turun hiippakunnan kalenteri ja loppuun pyhimyspäivien osaston jatkeeksi Turun hiippakunnassa noudatettujen, mutta yleiseen dominikaaniseen liturgiaan kuulumattomien pyhimyspäivien messutekstit sekä eräitä yleiskirkollisia tekstejä. Yhteinen lisäys dominikaalemissalen Pohjoismaihin levitetyn variantin kanssa on sekvenssiosasto. Käsini värityine alkukirjaimineen Missale Aboense on varsin näyttävän näköinen teos. Se ei sisällä nuotteja vaan messukirjan ohella oli käytettävä erillisiä nuottikirjoja.³⁵

³³ Taitto s. 407

³⁴ Taitto s. 343

³⁵ Pirinen s. 210

Turun hiippakunnan käsikirja *Manuale seu exequiale Aboense* painettiin Halberstadtissa 1522 mahdollisesti piispa Arvid Kurjen ja Turun tuomiokapitulin tilaamana. Tämä *Missalea* huomattavasti vaatimattomampi kirja jäi pian uskonpuhdistuksen jalkoihin.³⁶

Kustaa Vaasan 1500-luvulla tekemä kirjanpituudistus on ollut keskiajan musiikkidokumenttien säilymisen kannalta merkittävä tapahtuma. Tällöin käytöstä poistettujen vanhojen katolisten pergamenttikirjojen lehtiä alettiin sitoa erilaisten voutikirjojen kansitäytteiksi. Tämä vandalismita tuntuva teko on kuitenkin pelastanut arvokkaat pergamentit jälkipolville, sillä muuten kirkkojen ja pappiloiden vanhoja kirjoja tuhottiin uuden opin tieltä. Hävitystöihin ottivat osaa myös sodat ja tulipalot.³⁷

Kokonaisia tai lähes kokonaisia latinankielisiä liturgisia nuottikirjoja on säilynyt muutamia poikkeuksia lukuunottamatta vain 1400-luvun lopusta ja 1500-luvun alusta. Tämän ajan kirjallisuutta on kuitenkin säilynyt valtavasti etenkin Lounais-Suomen kivikirkoissa, mm. Tammelassa, Urjalassa ja Marttilassa. Kallis pergamentti oli nyt vaihtunut halvempaan paperiin ja koristelusta oli tingitty. Irrallisia lehtiä tai kirjojen osia on saatettu myöhemmin sitoa samaan kirjaan huolimatta siitä, onko aineisto peräisin katoliselta vai luterilaiselta ajalta. Tuolloin tekstin opillisesti arkoja kohtia on saatettu päällekirjoituksin koota uskonpuhdistajien edellyttämään muotoon. Tämän kaltaisia kirjoja on ollut käytössä todennäköisesti useimmissa seurakunnissa Suomesakin.³⁸

Keskiaikaisia kirkkolaulukäsikirjoituksia on kaikesta huolimatta säilynyt Suomessa poikkeuksellisen runsaasti. Laskettaessa sekä irtonaiset pergamenttilehdet, sidotut paperikirjat että pieni joukko uudempia irtolehtiä nousee käsikirjoitettujen latinankielistä liturgiaa sisältävien lehtien lukumäärä yli kymmenentuhannen. Tilikirjojen kansissa pergamentit ovat säilyneet suurelta osin varsin hyväkuntoisina, tosin koristeellisia alkukirjaimia on leikeltä pois. Alkuperäisten sidontojen hajoittaminen

³⁶ Pirinen s. 210

³⁷ Taitto s. 14

³⁸ Taitto s.14-15

vaikeuttaa kuitenkin liturgisten kokonaisuuksien ja arkkiä käyttöpaiikkojen selvittämistä. Koska osa Suomen tileistä sidottiin aikanaan Ruotsin puolella, on mukaan eksynyt myös ruotsalaisia ja baltialaisia arkkeja.³⁹

2.2.4 Kansankieliset käsikirjoitukset

Reformaation myötä tapahtui muutoksia ennen kaikkea ehtoollisen viettoon liittyvissä jumalanpalveluksen osissa. Painettuihin kirjoihin liitettiin nuottiviivastot ja myöhemmin nuotit aiemmin hiljaisesti luettujen prefaatio- ja Isä meidän -rukouksien yhteyteen. Kirkkovuoden mukaan vaihtuvien messusävelmistöjen määrä väheni.⁴⁰

Ruotsin valtakunnassa 1500-luvulla tapahtunut liturgisten sävelmien muokkaus kansankielisiksi näyttää tapahtuneen laajemmassa mittakaavassa kuin yleensä muissa luterilaisissa maissa. Suomessa kansankieltä suosittiin ehkä vielä Ruotsia enemmän.⁴¹ Syynä tähän on saattanut olla suomen kielen poikkeavuus muiden eurooppalaisten kielten joukossa sekä latinankielisen kulttuurin vähyys.

Suomalaisissa käsikirjoituksissa alettiin siis käyttää latinan ohella myös ruotsia ja suomea. Kokoelmiin liitettiin yhä useammin myös luterilaisia virsiä. Syntyi uusi "luterilainen graduale", joka sisälsi muutamien messusävelmistöjen lisäksi vaihtelevan määrän muita, myös sivujumalanpalvelusten lauluja, mm. antifoneja, gradualeja, sekvenssejä ja hymnejä.⁴²

³⁹ Taitto s. 14

⁴⁰ Vapaavuori s.

⁴¹ Luther vastusti kansankielen yhdistämistä liturgisiin sävelmiin. Hänestä oli parempi tyytyä yksinkertaisempaan musiikkiin (virsiin), koska liturgisen musiikin "todella saksalainen tapa" vaatisi musiikin muodostamista saksankielen ominaisuuksista lähtien eikä vain latinankielisten laulujen jäljittelemistä "niin kuin apinat tekevät": "Ich wolt heute gerne eyne deutsche Messe haben, Ich gehe auch damit umbe, Aber ich wolt ja gerne, dass sie eyne rechte deutsche art hette, Denn das man den lateinischen text verdolmetscht und latinischen don odder noten behellt, las ich geschehen, Aber es laut nicht ertig noch rechtschaffen. Es mus beyde text und notten, accent, weyse und geperde aus rechter mutter sprach und stymme komen, sonst ists alles eyn nachomen, wie die affen thun." [Wider die himmlischen Propheten, WA 18, 123. / Tuppurainen (Iisalmen ...) s. 35]

⁴² Tuppurainen (Iisalmen...) s. 28

Suomenkielisten messutekstien varhaisimpina kääntäjinä ovat mahdollisesti olleet Wittenbergistä palanneet uskonpuhdistuksen nokkamiehet, ensimmäisten joukossa Tuomas Fransinpoika Keijoi. Kirjallisuutemme esi-isien eliittiin kuuluva Mikael Agricola tuli sittemmin jo aloitetun työn jatkajaksi.⁴³ Julius Krohnin mukaan tekstit ovat rakenteeltaan sukua suomalaiselle kansanrunoudelle. Käytettiin mm. alkusointua ja vanhan runotavan mukaan toinen värssy kertasi edellisen sisällön toisin sanoin.⁴⁴

Ensimmäinen suomenkielinen kokonaisena säilynyt messusävelmistö on Matthias Joannis Westhin Codex⁴⁵, johon sisältyy mm. "Kaesikiria, Josa castesta ia muista christilisitä cappaleista Toimitetan, caickem kyllen, mutta erinomaisesti kircon esi-miesten tarpelinen. Suomen kielen ulgos pandu". Käsikirjoitus on peräisin viimeistään vuodelta 1546. Tämä tunnetuimpiin käsikirjoituksiimme kuuluva kirja noudattaa 1540-luvulla painetun ruotsalaisen Een liten songbook -kokoelman sisältöä. Se sisältää mm. useita suomenkielisiä sävelmäsarjoja messun ordinarium-osia varten.⁴⁶

Westhin koodeksin kaltaisia nuottikäsikirjoituksia on Suomesta löydetty kolmisenkymmentä, mm. Iisalmesta, Marttilasta, Urjalasta ja Tammelasta (Liber Ecclesiae Tammensis). Kysymyksessä ovat yleensä pappien usein jo opiskeluaikanaan omaan käyttöönsä kopioimat jumalanpalvelusmusiikin kokoelmat. Niiden nimi saattaa olla joskus latinankielinen, esimerkiksi "liber cantus", huolimatta kansankielisestä sisällöstä. Myös laulujen otsikot pysyivät varsin pitkään latinankielisinä, vaikka itse laulu olikin käännetty.⁴⁷

Perinteisten gregoriaanisten sävelmien muokkaaminen luterilaisuuden mukaisiksi päättyi siirryttäessä reformaatiokaudesta puhtasoppisuuden aikaan. 1600-luvun alusta jumalanpalvelusmusiikin painopiste siirtyi kansankieliseen virsilauluun. Vanhojen protestanttissävyistenkin messukirjojen kohtalona tämän jälkeen oli joko

⁴³ Pirinen s. 285

⁴⁴ Dahlström s. 84-85

⁴⁵ Nykyinen säilytyspaikka Helsingin yliopiston kirjasto, sign. C III 19. 144 arkkia

⁴⁶ Lagercrantz s.26-28, Tuppurainen (Iisalmen ...) s. 29-30

⁴⁷ Tuppurainen s. 28

Kuva 3. Liber Ecclesiae Tammensis, fol. 12r

Liber Ecclesiae Tammensis on rakenteeltaan sekakirja, johon on yhdistetty lehtiä eri aikakausilta. Sidonnan yhteydessä arkit on jätetty eri kokoisiksi. Tammelan Gradualessa sen sijaan kaikki arkit on leikattu saman kokoisiksi ja samalla osa reunamerkinnoistä on kadonnut.

tuho tai unohdus.⁴⁸

Kirkkojen vinteilä ja nurkissa pölyttyneet vanhat kirjat alkoivat herättää kiinnostusta vasta 1800-luvulla, jolloin Turun tuomiokapitulin “kunnianarvoisan käskyn mukaan” niitä alettiin etsiä tarkemmin. Tammelan käsikirjoitukset löysi uudelleen Tammelassa

⁴⁸ Tuppurainen s. 38

vuosina 1809-1853 kirkkoherrana toiminut Nils Magnus Tolpo. Hän lähettikin 6.9.1826 Turun tuomiokapitulille Tammelan kirkosta löytyneitä käsikirjoituksia. Lähetettyjen joukossa oli ainakin Antifonarium Magnus Andreae, Antifonarium Tammelense I, Liber Ecclesiae Tammelensis sekä Psalterium Latinum. Vuonna 1834 hän toimitti Turun kymnaasille myös Graduale Tammelensen ja Missale Aboensen.⁴⁹

Vanhojen suomalaisten liturgisten kirjojen nykyisiä säilytyspaikkoja ovat Helsingin yliopiston kirjasto, Åbo Akademin kirjasto, Turun ja Hämeenlinnan maakunta-arkistot, Porvoon ruotsalaisen lyseon kirjasto ja Uppsalan yliopiston kirjasto Ruotsissa sekä seurakuntien kirkonarkistot (mm. Iisalmen maaseurakunta). Åbo Akademin käytännöllisen teologian laitoksen kirjastossa on useimmat kirjat kopioina.

⁴⁹ Schalin I s. 5-6

2.3 Suomen kirkkolaulu keskiajalla

2.3.1 Keskuspaikkana Turku

Parhaat mahdollisuudet sekä liturgian että kirkkomusiikin alueella on ollut Turun Tuomiokirkkoseurakunnalla. Yhteydet Keski-Euroopan kirkollisiin keskuksiin ovat olleet tiiviit alusta alkaen. Katolinen liturgia koki huipennuksensa Suomessa piispa Konrad Bitzin aikana. Loisteliain aikakausi päättyi vuonna 1509, jolloin tanskalaiset hävittivät kaupungin ja tuomiokirkon.⁵⁰

Tuomiokirkossa laulua johti kanttori, joka toimi samanaikaisesti katedraalikoulun laulunopettajana, *director cantuksena*. Turussa *director cantuksella* oli virka-merkkeinään hopeasauva ja purppuramantteli. Apunaan hänellä oli *secundus cantor* ja *tertius cantor*, suuremmissa tilaisuuksissa myös tilapäisiä avustajia. Laulusta vastasivat kaniikit, prebendaatit ja kuoripapit. Vakinaisten laulajien määräksi on 1355 ilmoitettu kuusi, Maunu Tavastin aikana lukumäärä kasvoi kymmeneen ja Konrad Bitzin aikana kahteentoista. Myös katedraalikoulun ylin luokka oli velvollinen avustamaan kuoripalveluksessa, ei tosin arkipäivien hetkipalveluksissa, koska kouluopinnot olivat samaan aikaan.⁵¹

Keskiajan lopulla pidettiin Turun tuomiokirkossa lahjoitusasiakirjojen mukaan säännöllisesti vähintään 49 messua viikossa mm. Neitsyt Marian kunniaksi, matkustamisen että vihkimisen vuoksi sekä votiivimessuja. Tuomiokirkko sai suuria lahjoituksia usein myös maaseudulta sielunmessujen tai erityistä tarkoitusta varten pidettävien messujen toimittamiseen. Näin messujen lukumäärä saattoi kohota jopa sataan viikossa. Lahjoitusasiakirjoista voidaan päätellä, että myöhäiskeskiajan ihmiset kokivat nämä messut tärkeiksi henkilökohtaisen uskonelämän kannalta päästäkseen syntitaakastaan sekä saadakseen kirkon tukea ja apua.⁵²

⁵⁰ Dahlström s. 45

⁵¹ Dahlsröm s. 45-46

⁵² Schalin s. 131-140

Dominikaanijärjestö piti apostolisena tehtävänä kristinuskon levittämistä ja saapui suorittamaan kyseistä tehtävää maahamme 1200-luvun alkupuolella. Turun konventti perustettiin 1249. Heidän vaikutuksensa näkyy mm. siinä, että Turun hiippakunnassa vakiintui käyttöön dominikaaninen liturgia. Sen vahvisti piispa Benedictus (1321-1338) jo 1300-luvun alkupuolella ja varmemmaksi vakuudeksi paavi 1440-luvulla piispa Olaus Magnin anomuksesta.⁵³

Sittemmin Turun hiippakunnan dominikaanista alkuperää olevaa messu- ja hetkipalvelusjärjestystä alettiin noudattaa koko maassa. Turun messukirjan, Missale Aboensen kopioita on löydetty lukuisista seurakunnista. Myös Tukholman suomalaisessa seurakunnassa elettiin Turun hiippakunnan kalenterin mukaan. Turun katedraalikoulun oppilaat lauloivat kouluaikanaan tuomiokirkon jumalanpalveluksissa ja myöhemmin omissa seurakunnissaan ja levittivät näin maahamme Turun järjestyksen mukaista liturgiaa.⁵⁴

Tuomiokirkon ohella luostarit ovat olleet tärkeitä kulttuurikeskuksia. Turun Pyhän Olavin mukaan nimetty dominikaaniluostari perustettiin 1249 nykyisen Kaskenmäen seutuville. Luostarissa oli oma kirkko, joka toimi tärkeänä porttina suomalaiselle kirkkolaululle. Paavali Juustenin piispankronikan mukaan Korosiin perustettiin nunnaluostari 1393. Sen kerrotaan muuttaneen myöhemmin Turkuun ja sitä kutsuttiin Pyhän Annan luostariksi. Tietoa ei ole pystytty varmistamaan.⁵⁵

Viipurista mainitaan jo 1390 dominikaaniluostari ja 1403, jolloin Viipuri sai kaupunkioikeudet, myös fransiskaani luostari. Sellainen perustettiin 1440 myös Ahvenanmaan ulkosaaristossa sijaitsevaan Kökariin. Raumalla toimi fransiskaani luostari vuodesta 1449. Maskuun suunniteltiin birgittalaisluostaria, mutta alunperin huonoksi osoittautuneesta paikasta luovuttiin ja luostari rakennettiin lopullisesti Raisioon Ailosten tilalle. Naantalin nimi tulee luostarille annetusta ruotsinkielisestä

⁵³ Pirinen s. 184-185

Pirisen mukaan (s. 117) Olaus Magni olisi vihitty piispaksi Roomassa vasta 1450.

⁵⁴ Taitto s. 449

⁵⁵ Dahlström s. 26

nimestä Nadhendaal, Armon laakso.⁵⁶

2.3.2 Birgittalaisuus

Ruotsalaisen Pyhän Birgitan (1303-1373, kanonisoitu pyhimykseksi 1391) merkitys Pohjoismaiden kristilliselle kulttuurille on valtaisa. Hän perusti oman luostarilaitoksensa, jonka kultillisiin erikoisuuksiin kuuluu mm. pyhän perheen kunnioitus (Marian, Annan, Joakimin ja Joosefin), sekä neitsyt Marian palvelukseen liittyvä viikko-officium Cantus sororum, joka on Birgitan omaa käsialaa (ks. luku 2.2.2)

Musiikki on ollut Birgitalle ilmeisen tärkeää. Siitä kertovat hänen tarkat määräyksensä: laulun tuli luostareissa olla jyrkän yksinkertaista, nöyrästi esitettyä, hidastempoista, juhlavaa ja mahdollisimman etäällä maallisista mielle yhtymistä. Moniäänistä laulua ja soitinmusiikkia Birgitta ei hyväksynyt. Laulua luostareissa kuultiin pitkin päivää, sillä töiden lomasta oli usein kiiruhdettava hetkipalveluksiin.⁵⁷

Birgittalaisuutta Suomessa on edustanut Naantalin 1400-luvulta 1500-luvun puolivälille toiminut luostari. Musiikki on ollut tärkeää täälläkin, sillä Naantalin luostariin voidaan yhdistää eräs mielenkiintoisia yksityiskohtia sisältävä teksti. Käännökseensä Pyhän Bernhardin saarnasta 1491 naantalilaismunkki Jöns Budde⁵⁸ lisäsi alkuperäisteoksesta poiketen muutamia lauseita koskien “nuoria hyviä neitoja” (*vnga ok godha jumfrur*), joita kutsuttiin nimellä “Jumalan fiidelistit” (*gudz fidlersker*). Teksti sisältää kehotuksia laulaville sisarille:

⁵⁶ Pirinen s. 190

⁵⁷ Taitto s. 451

⁵⁸ Jöns Budde on maamme ensimmäinen nimeltä tunnettu kirjailija. Hän käänsi nunnien lukemiseksi kirjoja latinasta ruotsiksi. Tekstien kieliasun perusteella hänen on todettu olevan kotoisin Vöyrin tienoilta ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta. Kirjallisen toimintansa hän aloitti viimeistään 1469, jolloin hän käänsi Vadstenassa Pyhän Mechtilden ilmestykset. Naantalissa hän käänsi osia Vanhasta testamentista, erityisesti naisten elämäkertoja mm. Juuditin, Esterin ja Ruutin kirjat. Arvokkaimpiin teoksiin kuuluu vuoropuhefun muotoon laadittu ensyklopedinen käsikirja Lucidarius, joka sisältää myös nunnien ajanvietelukumiseksi tarkoitettuja legendanomaisia tarinoita. (Pirinen s. 212-213)

Swa sculden ok j gudz brudhar samføgiae idra røst i choren, j gudz tidher jngen roopa eller skrænendes opfrøæ syna røst ouer andra. Non jn clamosa voce Sigher ider saluator j syna helga regla Ey j ropande eller skryande røst, vtan vari idher sanger grauis et modestus, Laagher ok matteligin, thet ær medh mattho ok gudz reddoga sungen.

Niin pitää teidänkin, Jumalan morsianten, yhdistää äänenne kuoroksi, jumalanpalveluksissa ei kenenkään pidä huutaa tai kerskuen korottaa ääntään muiden yläpuolelle. “Non jn clamosa voce” sanoo Vapahtajamme pyhässä säännössään, ei huutavalla tai kiljuvalla äänellä, vaan teidän laulunne pitää olla “grauis et modestus”, hiljainen ja kohtuullinen, mikä tahtoo sanoa, laulettuna kohtuudella ja jumalanpelolla.⁵⁹

Vadstenan emäluostarista tavataan kuitenkin samanlaisia kirjoituksia, joten on liian rohkeaa yhdistää “gudz fidesker” pelkästään Naantalin luostariin.⁶⁰ On tosin outoa, että tekstissä puhutaan fidelisteistä, vaikka soitinmusiikki ei Birgitan sääntöjen mukaan ollutkaan hyväksyttyä. Vai pidettiinkö laulamista “jumalallisena fiidelinsoittona”?

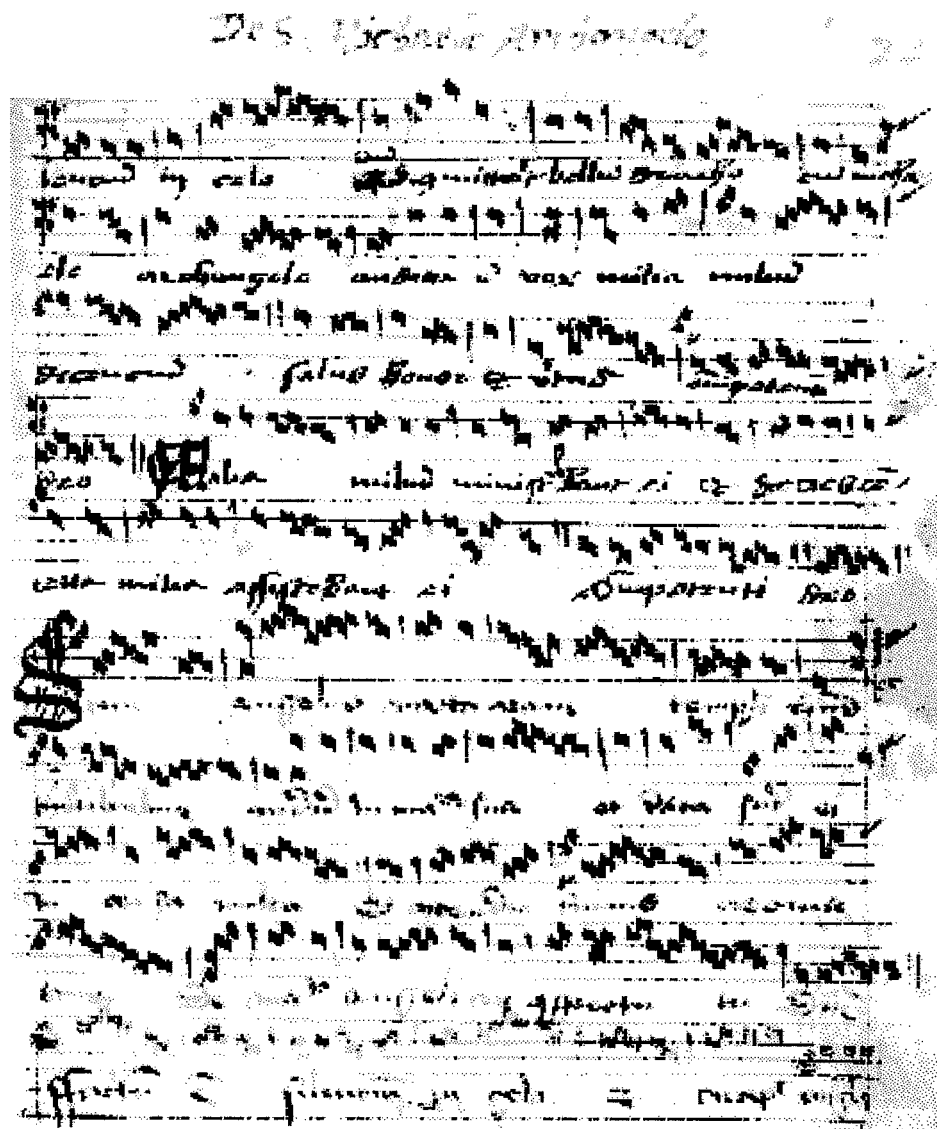
Naantaliin toimitettiin Ruotsista Vadstenan emäluostarista kirjoja sekä kopiointitarvikkeita. Vuonna 1331 päivätyssä kirjeessään luostarin päärippi-isä pyytää ruotsalaisia lähettämään värejä kirjanmaalausta varten. Myös muut käsityön alueet ovat kukoistaneet luostarissa: mm. alttarivaatteiden kirjontaa sekä sukkien ja kintaiden valmistusta harjoitettiin.⁶¹

Naantalin luostari on toiminut aikanaan eräänlaisena käsityön keskuksena. Kirjankopioinnin ansiosta luostarin musiikkikulttuuri levisi jonkin verran myös luostarin ulkopuolelle. Luostarissa valmistetut kirjat olivat todennäköisesti birgittalaisia hetkipalveluskirjoja sekä Turun hiippakunnan käytännön mukaisia messu- ja hetkipalveluskirjoja. Kirjat päätyivät joko luostarin omaan käyttöön tai kulkeutuivat sieltä

⁵⁹ Dahlström s. 43-44

⁶⁰ Dahlström s. 43-44

⁶¹ Ars 1 s. 249

Kuva 4. Tammelan Antifonarium 1, fol 221r.

Tämä käsikirjoitus on todennäköisesti kopioitu Naantalin luostarissa. Kuvassa olevalta sivulta löytyy Tammelan kirkon suojeleuspyhimyksen, Pyhän Mikaelin hetkipalvelukseen liittyviä lauluja.

edelleen maamme kirkkojen tarpeisiin. 1554 pidetyn piispantarkastuksen yhteydessä Mikael Agricola kielsi Naantalin luostaria toimittamasta evankelisen järjestyksen vastaista jumalanpalvelusta. Tämä lienee osaltaan vaikuttanut luostarin toiminnan lopettamiseen.⁶²

⁶² Taitto s. 451, 445-452

2.3.3 Koulut

Suomen tärkein koulu oli Turun katedraali- eli tuomiokirkkokoulu.⁶³ Ensimmäinen kirjallinen maininta koulun toiminnasta on vasta vuodelta 1326, mutta se on todennäköisesti vanhempi. Tuomiokapituli perustettiin vuonna 1276 ja koulun oletetaan aloittaneen toimintansa samoihin aikoihin. Koulun tärkein tehtävä oli pappiskoulutus.⁶⁴

Viipurin koulu, joka mainitaan ensi kerran 1409, oli maamme toiseksi tärkein koulu. Viipurilaisten laulu lienee ollut korkealla tasolla ainakin 1600-luvun alussa, sillä koulun kuoro teki ensimmäisenä suomalaisena kuorona jopa esiintymismatkan. Vuonna 1622 piispa Olavi määrättiin laulutaitoisten koululaistensa kanssa osallistumaan Narvassa järjestettyyn herttua Karl Filipin hautajaissaarnaan.⁶⁵

Rauman kaupunki perustettiin 1442. Kaupungissa oli fransiskaanihuostari vuodesta 1449, ja viimeistään vuodelta 1480 on peräisin maininta myös koulusta. Koulu on saattanut olla fransiskaanien ylläpitämä.⁶⁶

Pappien koulutuksessa musiikinopetus oli tuolloin tärkeällä sijalla. Koulujärjestys koko Ruotsi-Suomea varten vuodelta 1649 noudattelee todennäköisesti samoja linjoja kuin edellisinäkin vuosisatoina. Se määrittelee musiikin opetuksen tavoitteet varsin tarkkaan: ensimmäisellä luokalla opeteltiin koraaleja sekä gregoriaanisen kuivilaulun alkeet teorian opetuksen yhteydessä. Kolmannella ja neljännellä luokalla olikin jo hallittava vaikeimmat gregoriaaniset sävelmät sekä moniäänisen laulun perusteet, asiat sisäistettiin käytännön harjoituksissa koulukuorossa. Laulua oli kouluissa yksi

⁶³ Turun katedraalikoulu on toiminnassa edelleen, tosin välillä on mahtunut useita uudelleenorganisointeja. Koulusta tuli kimnaasi 1630. Vuonna 1640 kimnaasi muuttui Akatemiaksi, josta tuli Ruotsin kolmas yliopisto, kaksi ensimmäistä olivat Uppsala 1477 ja Tartto 1632. Turun keskiaikainen katedraalikoulu on näin uudelleenjärjestelyjen ja vuoden 1828 muuton kautta nykyisen Helsingin yliopiston alkuäiti. (Dahlström s. 96)

⁶⁴ Dahlström s. 24-25

⁶⁵ Dahlström s. 101

⁶⁶ Dahlström s. 27

tunti päivässä. Lisäksi järjestettiin erillisiä harjoituksia messuja varten.⁶⁷

Kattaakseen opiskeluistansa aiheutuvia kustannuksia teinit kulkivat yleensä pareittain rahaa keräämässä. Teininkulun katsottiin kuitenkin häiritsevän opetusta ja teinejä syytettiin kolttosista. Vuonna 1489 piispa Maunu Särkilahti ja tuomiokapituli kielsivätkin teinien toiminnan, kieltä ei kuitenkaan noudatettu. Kaikesta huolimatta teinit ovat osaltaan osallistuneet myös kulttuurin levitystyöhön. Kristillisaiheisten kansanrunojen ja latalalaisen kirkkolaulun sävelmien on arveltu levinneen teinien avustuksella.⁶⁸

Vielä 1700-luvulle tultaessa Suomen kouluihin hankittiin vanhantyyllisiä laulukirjoja. Tämä todistaa, että latinankielinen kirkkolaulu on sinnitellyt hengissä näinkin myöhään ainakin osana koulujen opetusohjelmaa. Maamme syrjäinen sijainti ja kulttuurillinen eristäytyneisyys on saattanut vaikuttaa perinteen säilymiseen Suomessa muita pohjoismaita ja Keski-Eurooppaa kauemmin. Kirjat olivat myös kalliita eikä uusiin hankintoihin ollut varaa liiemmästi. Vanhat kirjat säilyivät näin ollen käytössä pidempään.⁶⁹

2.3.4 Maaseudun liturgia

Keskiajan seurakunnilla ei ollut yhtenäistä liturgista käytäntöä, vaan käsikirjoitukset sisälsivät useita eri melodioita messun tärkeimpiin teksteihin. Usein melodian kohdalla on otsikko joka kertoo sen käyttöajankohdan. Papit ovat todennäköisesti laulaneet niitä lauluja, joita kouluaikana ovat oppineet. Näin ollen eri kouluissa opiskelneiden pappien toimittamissa messuissa on saattanut olla suuriakin eroja. Maaseudun ja ainakin suurempien keskusten seurakunnilla on todennäköisesti joskus ollut apunaan myös kuoripoikia, joille pappi on saattanut opettaa muutaman laulun. Kuoroihin tuskin oli Turun tuomiokirkon lisäksi mahdollisuuksia muilla kuin koulu-

⁶⁷ Klemetti (Säveletär nro 22) s. 338

⁶⁸ Pirinen s. 202-203

⁶⁹ Klemetti (Säveletär nro 22) s. 338

kaupunkien seurakunnilla.

Vaikka latina olikin keskiajan liturgisen elämän tärkein kieli, kirkko lähestyi kansaa muissa yhteyksissä kuitenkin sen omalla kielellä. Tämä tuli mahdolliseksi sen jälkeen, kun papeiksi oli kasvatettu oman maan poikia. Avainasemassa oli kirkoissa jumalanpalveluksen yhteydessä annettava opetus. Suomen kannalta on tärkeä Söderköpingin provinsiaalisynodissa 1441 annettu säännös, jota piispa Maunu Tavast oli antamassa. Sen mukaan Isä meidän -rukous, enkelin tervehdys (Ave Maria) ja uskontunnustus oli käännettävä äidinkielelle ja kirkkoherrojen oli nämä kappaleet luettava ääneen kansalle kaikkina sunnuntai- ja juhlapäivinä. Lähes samansisältöisenä säännös on meillä toistettu Maunu Särkilahden statuuteissa 1492. Papilla tuli olla mainitut tekstit kansankielellä muistiin kirjoitettuina, jotta ne toistettaisiin aina samassa muodossa ja oppiminen siten helpottuisi.⁷⁰

Seurakuntalaisilla on siis ollut messun kulusta jonkinlainen käsitys, vaikka latinankielisten sävelmien tekstisisältö olisikin jäänyt hämäräksi. Kokemuksena messu on todennäköisesti ollut juhlallinen, ja vieraskielinen laulu on lisännyt mystistä tunnelmaa.

⁷⁰ Pirinen s. 250-251

2.3 Uskonpuhdistuksen tuomat muutokset

Alkukahinointien jälkeen suomalaiset kiintyivät varsin syvästi katolisen kirkon mystiikkaan ja juhlamenoihin. Ne ikään kuin sulautuivat yhteen ikivanhojen uskomusten kanssa. Kristilliset termit korvasivat osittain vanhat nimitykset. Myöhemmän uskonpuhdistuksen markkinoima sanan ylivalta kohtasi alkuaikoina ankaraa vastustusta. Erään kerran seurakuntalaiset erottivat uudistushenkisen kirkkoherran heittä-mällä hänet jopa kirkon kiviainan yli.⁷¹

Musiikin elinehdoille reformaatio merkitsi aluksi katastrofia. Valtio otti haltuunsa kirkon omaisuuden, Kuusiston piispanlinna purettiin jo 1528 ja myöhemmin myös luostarit lakkautettiin. Lakkautuksen kohteeksi joutuivat niin ikään kaupunkien killat, jotka olivat tärkeitä keskuspaikkoja sekä maallisen että kirkollisen musiikin harjoittamiselle. Juhlahetket vähenivät kaikissa kirkoissa. Muutamat katoliset pyhimykset nimettiin tosin uudestaan ja heitä muistettiin vielä 1500-luvun lopullakin rukoushetkissä, joiden liturgia toimitettiin latinan kielellä.⁷²

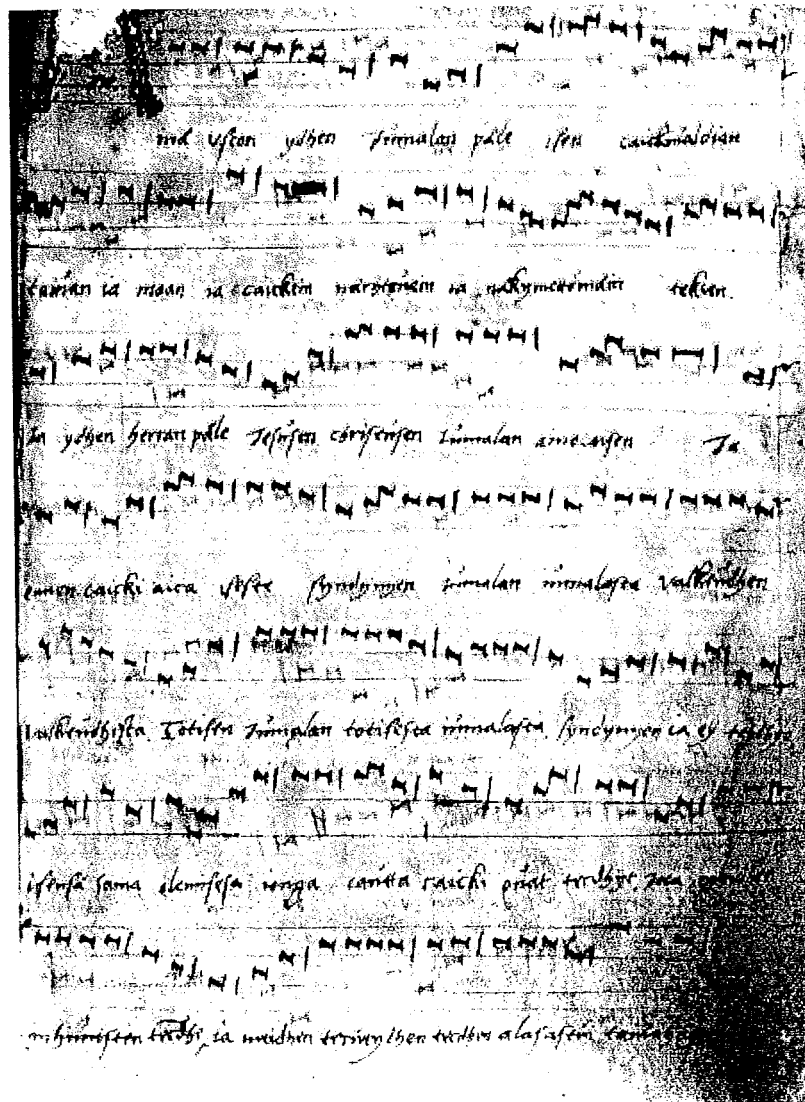
Kansankielisen messun käyttöönotto on tapahtunut Suomessa Paavali Juustenin muistitiedon mukaan 1530-luvun loppuvuosina. Hän kertoo, että ensimmäisen ruotsinkielisen messun toimitti Turun tuomiokirkossa sakrista Lauri Knuutinpoika, joka oli Sarvilahden Creutzeja Pernajasta. Ensimmäisestä suomenkielisestä messusta ei ole tietoa.⁷³

Vastavetona uskonpuhdistukselle julkaistiin Juhana III:n toimesta ns. Punainen kirja, katolisuuteen pohjautuva liturgia. Se on suuren liturgiahistoriallisen oppineisuuden tulos. Jumalanpalvelusteksti on siinä julkaistu latinaksi ja ruotsiksi, liturgiset ohjeet latinaksi. Perusrakenteeltaan liturgia on yhdistelmä Ruotsin evankelisesta messusta ja Missale Romanumin (1570 katolisesta messusta. Mukana oli aineksia myös idän kirkon liturgioista ja Englannin kirkon jumalanpalvelusjärjestyksestä. Punainen kirja

⁷¹ Laasonen s. 69

⁷² Dahlström s. 77

⁷³ Pirinen s. 284

Kuva 4. Tammelan Graduale, fol. 5r.
Kuvassa credo eli uskontunnustus.

aiheutti Ruotsi-Suomen kirkossa suuren liturgiariidan, jonka lopputuloksena Upsalan kirkolliskokous hylkäsi katolisuuden lopullisesti 1593. Punainen kirja kiellettiin ja Augsburgin tunnustus hyväksyttiin.⁷⁴

Latinainen laulu oli kuitenkin viidensadan vuoden aikana juurtunut syvälle Suomesakin. Turun piispa Isak Rothovius (1627-1652) joutui virkakautensa aluksi ohjaamaan seurakuntaansa ankaralla kädellä uuden opin teille. Turun tuomiokirkon juma-

⁷⁴ Pirinen s. 324

lanpalveluksia koskevissa konstituutioissaan vuonna 1627 hän vaati seuraavaa: paljo latinankielinen laulu (“myckna latinska sjungande”) oli lopetettava ja epistola sekä evankeliumi olisi laulettava alttarilta. “Latinankielinen laulu” tarkoitti todennäköisesti sekä joulun, pääsiäisen ja helluntain antifoneja että hymnejä, jotka olivat vielä hengissä myös Ruotsissa.⁷⁵

Vasta vuoden 1614 käsikirjan yhteydessä vahvistettiin ehtoollisliturgiaan ohjeelliset nuotit papin lauluosille, prefaatiolle, ehtoollisen asetussanoille ja Isä meidän-rukoukselle. Joitakin juhla-aikojen messusarjoja karsittiin pois. Yhtenäinen messusävelmistö koko valtakuntaa varten painettiin vuonna 1697 koraalikirjan yhteydessä ja se sai suomenkielisen vastineen vuoden 1702 koraalivirsikirjan liitteenä (Yxi Tarpelinen Nuotti-kirja).⁷⁶

Luterilaisen ajan varhaisimmat laulut ovat käännöksiä latinankielisistä lauluista. Pieni osa näistä on säilynyt käytössä meidän päiviimme asti. Joitakin lauluja on aikojen kuluessa muunneltu paljonkin, ja näin ollen alkuperän tunnistaminen on hankalaa. Vuoden 1702 koraalivirsikirjan liite sisältää vielä useita keskiaikaisia sävelmiä suomenkielisin tekstein, mm. Liber Ecclesiae Tammelensikseenkin sisältyvät *Kaikki kristityt* (nro 118) ja *Oi pyhä henki* (nro 177).

Viimeistään 1800-luvulle tultaessa vanhat liturgiset laulut olivat saaneet väistyä ja virsilaulu oli sanan ohella saavuttanut hallitsevan sijan jumalanpalveluksessa. Latinalaisen kirkkolaulun vapaan rytmikan tilalle tuli jo sekvenssien myöhempisyntyisissä kertosaikeissa vilahdellut tasainen, ajoittain jopa tanssillinen poljento. Kouluikäikäymättömät lukkarit alkoivat esiintyä veisuunjohtajina ja seurakunta osallistui aktiivisesti papin yksinään messuamisen sijasta.⁷⁷

Piispa Rothoviuksen aikana muotoutuivat suuntaviivat luterilaisen ortodoksian jumalanpalvelukselle, joka sitten vähän muunnellen säilytti hahmonsa satoja vuosia

⁷⁵ Schalin II s. 107, 119

⁷⁶ Vapaavuori s. 23

⁷⁷ Klemetti (Säveletär 22) s. 238-239

eteenpäin. Ylenmääräistä koristeellisuutta karsittiin päätyvästi silti reformoidulle riitille ominaiseen karuuteen.⁷⁸

⁷⁸ Laasonen s. 72

3 TAMMELAN SEURAKUNTA KESKIAJALLA JA USKONPUHDISTUKSEN ALKUAIKOINA

3.1 Hämmäläisten käännnyttäminen

Arkeologisten tutkimusten mukaan kristinuskon leviäminen Hämeeseen on tapahtunut yhdessä Lounais-Suomen kanssa, tosin hieman hitaammin. Tärkeänä reittinä on ollut Hämeen kuulu Härkätie, joka kulkee Aurajoen rannoilta Turusta Tammelan Portaan kylän kautta Hämeenlinnaan. Kirkollinen järjestäytyminen tapahtui kuitenkin vasta piispa Tuomaan (k.1248) aikana kovin ottein.⁷⁹

Pureskelematta eivät hämmäläiset uutta uskoa nielleet. Hämmäläisten kapinasta kertoo paavin 1237 Uppsalan arkkipiispalle ja hänen alaisilleen piispoille osoittama ristiretkikehoitus. Se perustuu arvatenkin Ruotsista tulleeseen raporttiin, jota vielä väritettiin ristiretki-innostuksen herättämiseksi. Kapinan yllyttäjiksi leimataan lähellä asuvat ristin viholliset ja barbaarit, jotka ovat saaneet hämmäläiset palaamaan takaisin entiseen pakanuuteensa. Barbaareilla tarkoitettiin todennäköisesti venäläisiä ja karjalaisia.⁸⁰

Legendan mukaan hämmäläiset ottivat ensin nöyrästi kasteen kirkonmiesten mieliksi ja välttyäkseen suuremmilta konflikteilta. Tämän jälkeen he kuitenkin kävivät pesemässä kasteen pois ja palasivat vanhoihin tapoihinsa. Hämeenlinnan lähistöllä sijaitsevan Katumajärven kerrotaan saaneen nimensä tästä.

Tieto Tuomaksen aikaansaamista kansanjoukkojen käännnyttämisestä kiiri jopa Roomaan asti, ja Paavi Gregorius IX lähetti Tuomaalle kiitoskirjeen. Paavi kiitteli Tuomasta suuren kansan voittamisesta Kristukselle “Suomessa ja naapurimaissa”. “Naapurimailla” tarkoitettaneen tässä Hämettä. Samalla paavi antoi oikeuden ottaa pakanoiden pyhät uhrilehdot kirkon haltuun myöhempiä kirkkorakennuksia varten.⁸¹

⁷⁹ Pirinen s. 60

⁸⁰ Pirinen s. 61

⁸¹ Pirinen s. 59

Ilmeisesti tämän ristiretkihumun innoittamana 1240 tehtiin sotaretki Nevalle. Tästä retkestä kertoo ainoastaan venäläinen kronikka. Sen mukaan hyökkääjinä oli norjalaisia, suomalaisia ja hämäläisiä. Hämäläiset oli ilmeisesti onnistuttu käännättämään jo aiemmin, ja heidät otettiin nyt mukaan "lähetystyöhön". Retkellä oli kuitenkin hyökkääjien kannalta ikävä loppu: venäläiset voittivat ja näin ollen lännen kirkon leviäminen itään tyrehtyi. Suomi jäi tämän seurauksena idän ja lännen kirkkojen rajamaille.⁸²

Ruotsissa seipitetty runopukuinen Eerikin kronikka vuodelta 1320 kertoo voitettujen hämäläisten kohtelusta sotaretkien veteraanien muistojen pohjalta seuraavasti:

Hävis Hämeen miehet voimain koiton
ja kristityt saivat varman voiton.
Ken tahtoi tulla kastetuksi,
sai maansa ja mantunsa pelastetuksi
ja suojan ja turvan hengellensä.
Ken vielä uhmata uskalsi,
sai kuololla maksaa ylpeytensä.⁸³

⁸² Pirinen s. 61

⁸³ Pirinen s. 63

3.2 Tammelan seurakunnan synty

Lopen kirkkoherra K.H. Strandberg julkaisi vuonna 1832 matrikkelin, johon hän keräsi suullisena säilyneitä tietoja seurakuntien alkuvaiheista. Tammelan kirkkoherra Nils Magnus Tolpon antamiin tietoihin nojautuen matrikkeli kertoo Tammelan seurakunnan olevan Birger Jaarlin ajoilta peräisin. Tammelan kirkkopitäjään kuuluivat osina Saari ja Porras, joissa kummassakin oli kirkko ja jotka alueellisesti vastasivat nykyisiä kyliä (jotka sijaitsevat vierekkäin!). Kirkkojen sijaintipaikoista ei ole kuitenkaan varmaa tietoa.⁸⁴

Tammelan nimi esiintyi ensimmäisen kerran asiakirjoissa 1423, josta Tammelan seurakunnan johtaa historiansa. 1400-luvun loppupuoliskolla Tammelan ja Someron seurakunnat muodostivat tasavertaisen seurakuntayhtymän huolimatta siitä, että Tammela kuului hämäläiseen verotukseen ja Somero varsinais-suomalaiseen.⁸⁵

Vuodelta 1470 peräisin oleva asiakirja todistaa, että Tammelassa on tällöin ollut puukirkko. Puukirkon tilalle tai sen rinnalle alettiin myöhemmin rakentaa harmaa-kivikirkkoa, erään arvion mukaan 1480-1510 -luvulla, jolloin useimmat Hämeen kivikirkot on rakennettu.⁸⁶

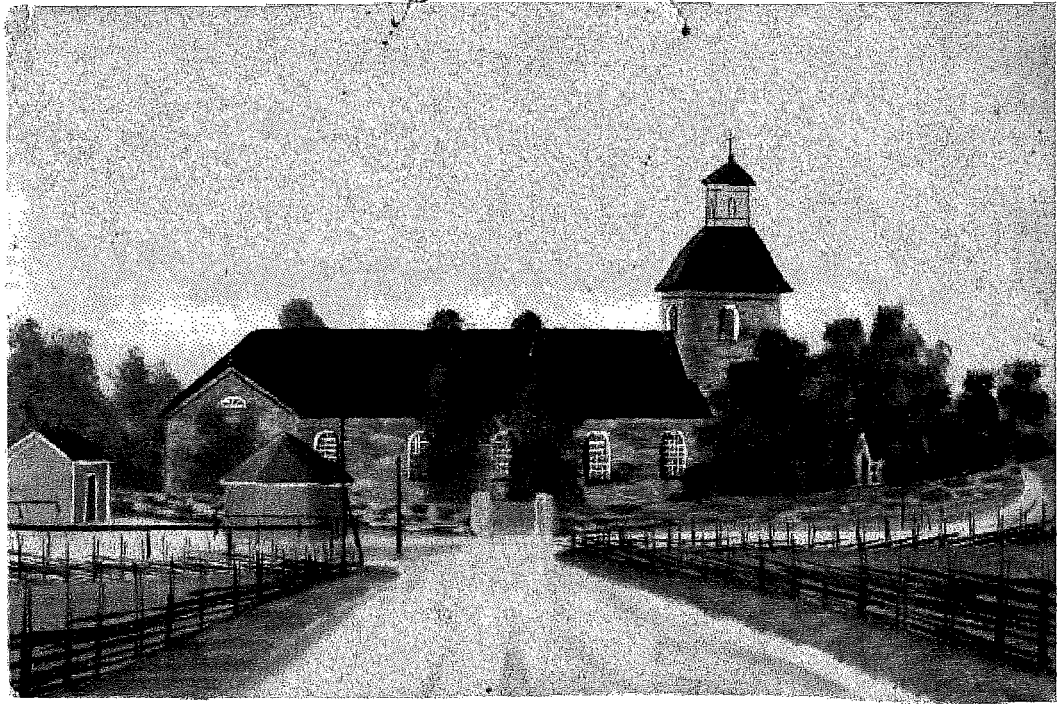
Seurakunnan kasvaessa kivikirkkoa oli laajennettava. Tällöin seiiniä ja tapulia todennäköisesti korotettiin, ikkunoita suurennettiin ja lisättiin. Suurin muutos oli kuitenkin kirkkorakennuksen jatkaminen pituussuunnassa niin, että keskiaikainen osa muodostaa noin 1/3 nykyisestä pituudesta. Kellotapuli oli tämän jälkeen alkuperäisestä poiketen kiinni itse kirkkorakennuksessa. Vuonna 1785 valmistunut uusi osa erottuu alkuperäisestä kirkosta hieman leveämpänä. Kirkon keskiaikaisesta asusta ei ole mitään dokumentteja jäljellä. Jonkinlainen osatotuus voidaan kuitenkin saada selville laajennuksen yhteydessä käytetyistä rakennuspiirustuksista.⁸⁷

⁸⁴ Ojanen s. 20-21

⁸⁵ Ojanen s. 22

⁸⁶ Ojanen s. 28

⁸⁷ Ojanen s. 24-26

Kuva 5. Tammelan kirkko Syrjäharjulta päin kuvattuna

Keskiajalla rakennettu osa on kuvan vasemmalta puolelta noin kolmasosa. Myöhemmissä korjauksissa alkujaan erillään olleet rakennukset, kellotapuli ja sakasti (vasemmalla) rakennettiin kiinni kirkkoon. Vasemmalla olevat puurakennukset on sittemmin purettu. Tuntemattoman tekijän maalaus 1900-luvun alusta.

Sakasti oli luultavasti erillään kirkosta seurakunnan toivomuksesta aina 1800-luvulle asti, jolloin se laajennettiin kiinni kirkkoon. Ruotsinkieliset jumalanpalvelukset toimitettiin alkujaan sakastissa samaan aikaan suomenkielisten kanssa. (Kuva kirkon keskiaikaisesta osasta ja siihen liitetystä sakastista on tutkielman kansilehdellä.)⁸⁸

Tammelan kirkon sijaintipaikkaan liittyy useita perimätietona säilyneitä tarinoita. Niiden mukaan kirkkoa olisi alunperin alettu rakentaa Syrjätien varrelle, nykyiseltä paikalta Kuustoon päin. Maasto oli kuitenkin suoperäistä ja tarina kertoo, että valmiiksi rakennettu kirkko olisi eräänä sunnuntaina kaatunut. Toinen versio sen sijaan väittää, että rakennusvaiheessa päivän aikaansaannokset olisivat vajonneet yöllä suohon. Tämän seurauksena kaksi härkää laitettiin vetämään kivirekeä. Siihen,

⁸⁸ Ojanen s. 160

minne härät pysähtyivät olisi sitten määrä rakentaa kirkko.⁸⁹

Jättiläisillä väitetään myös olleen osuutensa kirkon rakentamisessa. Ehkäpä suuren kivikirkon rakentamiseen tuona aikana vaadittiinkin yliluonnollisia voimia. Kun jättiläisten avustuksella rakennettu kirkko alkoi valmistua, rupesivat ihmiset hankkimaan kirkolle kelloa. Jättiläiset eivät kellojen soitosta pitäneet ja jättivät kirkon sikseen.⁹⁰

Tarinoiden mukaan syntiä sai anteeksi sitä enemmän kuta suuremman kiven kirkon rakennukselle toi. Kirkon seinässä on myös ns. itkevä kivi, jonka päällä väitetään joskus vaimon tappaneen lapsensa. Sokea mies meni ja koski märällä tukolla sittemmin kirkon seinään muurattuun kiveen ja sai näkönsä takaisin.⁹¹ Nykykäsityksen mukaan itkevä kivi on kuitenkin vain tavallista huokoisempaa kivilajia, joka imee itseensä kosteutta ilmasta. Legendoja kirkon sijoituspaikoista ei niin ikään ole pystytty näyttämään toteen. Tammelan nykyinen kirkko tosin sijaitsee tasaisella maalla eikä mäen päällä niin kuin kirkot usein sijaitsevat. Saattaisi siis olla mahdollista, että härät olisivat tosiaan laskeutuneet Syrjäharjulta alas Syrjätietä pitkin (ks. kuva 5.) ja pysähtyneet tasangolle harjun alle.

Tammelan liturgisesta elämästä ei ennen uskonpuhdistusta ja sen alkuaikoina ole tarkempia tietoja saatavilla. Täällä on todennäköisesti pidetty messuja sunnuntaisin ja kunnioitettu samoja pyhimyksiä kuin koko Suomessakin, erityisesti Neitsyt Mariaa, Olavia, Lauria, Henrikiä ja Eerikiä sekä tietenkin Tammelan omaa Pyhää Mikaelia. Katolisella ajalla suoritettiin myös paljon erilaisia kirkollisia toimituksia kuten peltojen, laidunten ja karjan siunauksia, kasteita, konfirmaatioita, rippejä ja avioliittoon vihkimisiä. Edesmenneiden arvohenkilöiden, pappien ja piispojen puolesta pidettiin myös sielunmessuja. On arveltu, että Somiskalan niitty olisi lahjoitettu kirkolle sielunmessujen vastineeksi.⁹²

⁸⁹ Pohjakallio s. 113

⁹⁰ Pohjakallio s. 114

⁹¹ Pohjakallio s. 114

⁹² Ojanen s. 31, 39

3.3 Kirkkoherrat

Keskiajan päättyessä Tammelan seurakunnalla oli itsenäisen seurakunnan tunnukset, kirkkoherra ja pappila. Tammelan ensimmäinen nimeltä tunnettu kirkkoherra oli Pietari Kurki, jonka kuoleman jälkeen Tammelan pappilassa vuonna 1512 laadittu inventaarioluettelo on tallessa. Mikäli Kurki olisi Tammelan ensimmäinen kirkkoherra, hän olisi saattanut tulla virkaan vuonna 1492, jolloin ehkä pappilakin on perustettu. Kurki oli tunnetusta suomalaisesta aatelissuvusta ja ilmeisen varakas, koska hän lahjoitti Tammelan kirkolle Lyypekissä vuonna 1488 painetun Missale Aboensen.⁹³

Tammelan seuraavat kirkkoherrat olivat Henrik Olavinpoika 1512-1522, Pertteli 1522-1529, Anders Sveninpoika 1529-1545?. Katolinen jumalanpalvelus jatkui vielä Anders Sveninpojan aikana, uskonpuhdistuksen aatteet levisivät tänne vasta myöhemmin tuomiokapitulin arkkidiakoni Pietari Särkilahden vierailusta huolimatta. Ensimmäiset uskonpuhdistusajan kirkkoherrat olivat Tuomas Niilonpoika 1545?-1557 ja Matias Johanneksenpoika Mulli 1557-1575.⁹⁴

Lisänimellä "Urus Tammelensis - Tammelan härkä" tunnettu Johannes Markuksenpoika (1575-1581) oli Tammelan kirkkoherrana uskonpuhdistuksen toimia jarruttaneen suuren liturgiariidan aikaan. Johannes Markuksenpoika lienee ollut Punaisen kirjan, Juhana III:n julkaiseman katolissävytteisen liturgian vastustaja. Hän oli nimittäin allekirjoittajien joukossa kun Upsalan kirkolliskokous 1593 päätti hylätä Punaisen kirjan ja hyväksyä Augsburgin tunnustuksen Tätä ennen Tammelan kirkkoherrana ollessaan Johannes Markuksenpoika joutui vaikeuksiin tuomiorovasti Henric Canutuksen kulkiessa 1580-1581 Hämeessä vastaanottamassa sitoumuksia Punaisen kirjan käytöstä. Johannes kaiketi kieltäytyi allekirjoittamasta ja joutui eroamaan virastaan. Kappa-laisen Matias Mikaelinpojan palvelus päättyi Tammelassa samana vuonna 1581. Tämä viittaisi kirkkoherran virkaeroon, sillä kappalaisen virka oli kirkkoherrasta riippuva. Johannes Markuksenpoika asui maatilallaan Tammelassa

⁹³ Ojanen s. 31

⁹⁴ Ojanen s. 33, 50

mahdollisesti vuoteen 1588 asti ja toimi tämän jälkeen myös Saloisten ja Isonkyrön kirkkoherrana.⁹⁵

Kirkon tilanne rauhoittui kun Turun piispaksi nimitettiin vuonna 1583 Eerik Sorolainen. Hän allekirjoitti Punaisen kirjan noudattamista koskevan sitoumuksen ja nautti Juhana III:n luottamusta. Vuonna 1584 Tammelan kirkkoherraksi valittiin Yrjänä Martinpoika Lepus joka oli hoitanut seurakuntaa Johannes Markuksenpojan jälkeen. Tilanne aluksi oli hieman kiusallinen, sillä edellinen kirkkoherra asui edelleen Tammelassa ja Someron mahtava kirkkoherra, Pärtyli Johanneksenpoika Tuderus (1567-1597) esitti vaatimuksia koko hallintopitäjän saamisesta kirkkoherrakunnakseen. Tammela oli nimittäin siirtynyt Härän jälkeen hänen valvontavastuulle. Käskeynhaltija Lejonhufvudin kirje selkiytti tilanteen ja antoi Yrjänälle täyden vastuun. Upsalan kirkolliskokouksen (1593) uudet määräykset luterilaisuuteen siirtymisestä paransivat Johannes Markuksenpojan tilannetta, ja hän saikin nimityksen Pohjanmaalle. Yrjänä Lepus joutui sen sijaan virkansa säilyttääkseen sitoutumaan luterilaisuuteen. Hänen aikaisempi kantansa oli kuitenkin yleisesti tiedossa eikä hän nauttinut uuden hallitsijan Kaarle XI:n luottamusta. Yrjänän oli matkustettava Linköpingin valtiopäiville vuonna 1600 katuvaishana pyytämään anteeksiantoa.⁹⁶

Pappismatrikkeleissa esiintyy Yrjänä Lepuksen jälkeen seitsemän vuoden aukko. Vuoden 1616 valitusluettelosta löytyy kuitenkin kirkkoherra Markuksen valitus huonon vuoden aiheuttamasta huonosta siemenviljasta. Hän anoi apua taloudellisiin vaikeuksiinsa kymmenysvaroista. Markuksen henkilöllisyyttä on mahdotonta jäljittää, Ehkä hän tuli Turun koulusta kuten useimmat Tammelan papit ja oli talonpoikaista syntyperää. Tammelan kirkkoherrana hänen on täytynyt toimia 1616-1623.⁹⁷

Eerik Matiaksenpoika Abogiuksen (1624-1638) syntyperää on myös hankala selvittää. Abogius-nimi viittaa mahdollisesti Turkuun.⁹⁸

⁹⁵ Ojanen s. 52

⁹⁶ Ojanen s. 46, 52-53

⁹⁷ Ojanen s. 78

⁹⁸ Ojanen s. 78

Mikael Kasperinpoika Alstadius (1639-1647) oli suurvalta-ajan ja puhdasoppisuuden tyypillinen edustaja. Hän oli syntynyt Ruotsissa ja opiskellut Upsalan yliopistossa. Hän oli ensimmäinen Tammelan kirkkoherra, joka oli opiskellut yliopistossa. Hänen isänsä oli muuttanut Suomeen Vähänkyrön kirkkoherraksi. Alstadiuksen jälkeläiset jäivät asumaan Tammelaan Viksbergin tilalle (nykyistä Forssaa) ja ottivat sittemmin nimekseen Tammelander. Puhdasoppisuuden ajalla ja vielä senkin jälkeen tunnetun ns. konservointiperiaatteen mukaisesti virkaan pyrkijä nai joko edeltäjänsä lesken tai tyttären ja tuli näin perheen huoltajaksi. Mikaelin vaimo oli edeltäjän Eerik Abogiuksen tytär. Mikael nautti luottamusta virkaveljiensä keskuudessa ja hänet valittiin valtiopäiville 1647 säätyensä edustajaksi. Hän kuitenkin menehtyi matkalla Ruotsiin.⁹⁹

⁹⁹ Ojanen s. 172-174, 179-181

3.4 Lukkarit

Kurjen aikana Tammelan lukkarina oli Olavi. Muiden keskiajan lukkarien nimeä ei Tammelassa tunneta. Lukkarin ja hänen perheensä oli keskiajan lukkariasetuksen mukaan osallistuttava pappilan hoitoon, viljankorjuuseen, syksyn teurastuksiin ja tehtävä henkilökohtaisia palveluksia kirkkoherralle saunanlämmityksestä parranajoon. Tammelan vanhojen asiakirjojen joukosta löydetty lukkarilaki vuodelta 1636 noudattelee vielä keskiajan perinteitä. Luterilaisella ajalla lukkarin tehtävät hieman laajenivat, ja hänen tuli kirkon kunnossapidon ohella esiintyä myös veisuunjohtajana sekä avustaa kirkkoherraa opetustyössä. Messu- ja alttarivaatteiden puhdistusta varten lukkari sai kirkonkassasta apurahaa. Kuningatar Kristiina määräsi armollisesti joka talon maksamaan lukkarille kapan rukiita, ohria ja kauroja.¹⁰⁰

1600-luvun alun lukkareista ei nimiä lukuun ottamatta tiedetä juuri mitään. Lukkari Matti Jaakonpoika asui Kydön Heikkilässä 1600-luvun alussa. Eskil asui pappilassa 1650-luvulta lähtien ja haudattiin maksutta kirkkoon 1679. Seuraava maininta löytyy kastettujen luettelosta 1681, jolloin Kydössä asuneen lukkari Matti Yrjönpojan lapsi kastettiin.¹⁰¹ Tämä kuoli 1690 ja sai ilmaisen hautapaikan hautausmaalta. Matti Yrjönpojan aikana 1688 esiintyy kastekirjassa lukkari Pertun nimi, jonka pojan kummeina oli pastori Lauri Sariin vaimoineen. Perttu hoiti lukkarin tehtäviä poikansa avustamana vielä 1700-luvun alussa. Hän sai 1691 tarkastuksen yhteydessä piispalta nuhteet juopottelusta ja vakavan kehotuksen parantaa tapansa virasta erottamisen uhalla. Hän nautti kaikesta huolimatta seurakunnan luottamusta, koska sai pitää virkansa ja häntä pyydettiin usein kummiksi, mikä oli tuolloin vaativa luottamus-tehtävä.¹⁰²

¹⁰⁰ Ojanen s. 84-85

¹⁰¹ Kydön kylässä sijaitsi Tammelan pappila ainakin Pietari Kurjen ajoista lähtien 1500-luvun alusta. Nykyisin alueella sijaitsee entisestä pappilasta tehty vanhainkoti.

¹⁰² Ojanen s. 84

4 TAMMELAN SEURAKUNNAN LITURGISET KÄSIKIRJOITUKSET

4.1 Tammelan runsas käsikirjoitusaarteisto

Tammelan kirkosta on löytynyt keskiajan ja varhaisen luterilaisen ajan liturgista kirjallisuutta poikkeuksellisen runsaasti, peräti kahdeksan kirjaa tai kirjajäljennettä: kolme painettua teosta ja viisi käsikirjoitusta. Ainakin kaksi on ollut käytössä muual-
lakin. Raumalta löydettyä Michael Michaeliksen käsikirjoitusta voitaneen pitää yhdeksäntenä tammelalaisena kirjana tänne viittaavien omistuskirjoitusten vuoksi.¹⁰³

Tammelan gradualen merkitystä lisää se, että käsikirjoitus on yksi kolmesta maasamme kutakuinkin kokonaisina säilyneestä messun laulukirjoista. Kaksi muuta käsikirjoitusta ovat Graduale Uskelense (Uskelan graduale, Helsingin yliopiston kirjasto, A8 II 41) ja Graduale Ilmolense (Ilmajoen graduale, Helsingin yliopiston kirjasto, A8 II 55).¹⁰⁴

Luettelo Tammelasta löydetystä em. ajanjakson käsikirjoituksista ja painetuista kirjoista on liitteenä 1.

Seuraavassa esittelen tarkemmin kaksi käsikirjoitusta: Tammelan gradualen sekä hiukan nuoremman Liber Ecclesiae Tammelensiksen. Kumpikin käsikirjoitus sisältää suomenkielistä aineistoa, Tammelan graduale vain muutaman sivun verran, Liber Ecclesiae Tammelensis enemmän. Muutamia käsikirjoituksiin sisältyviä sävelmiä esitellään luvussa 5.

¹⁰³ Taitto s. 391

¹⁰⁴ Taitto s. 351

4.2 Tammelan graduale

Tammelan graduale (Graduale Tammelense) on ajoitettu 1400- ja 1500 -lukujen vaihteeseen. Sidonta on tehty myöhemmin (n. 1540-l.), jolloin sivujen reunat on leikattu uudestaan ja näin osa reunamerkinnoistä on kadonnut. Käsikirjoitus sisältää 145 hyväkuntoista arkkia kooltaan 19 x 28 cm. Osa käsikirjoituksen alkuperäisistä lehdistä on kadoksissa ja osa on sidottu väärin paikkoihin, esim. fol. 10 tulisi olla fol. 12 jälkeen. Fol. 1 ja 147 ovat tyhjiä lisäsivuja.¹⁰⁵

Gradualella on alunperin ollut oma folionumerointi ja eräänlaisena sisällysluettelona toiminut luettelo pyhäpäivien latinankielisten proprium- sävelmien tekstialukkeista. (ks. kuva 6) Messukaavojen yhteyteen on merkitty arkki- ja lehtisignatuurit. Menetelmä säästi kopioijan vaivoja, sillä pyhimysmessuille yhteisiä lauluja ei tarvinnut kirjoittaa kuin yhteen paikkaan. Tämän kaltainen luettelo on keskiajan käsikirjoituksissamme erittäin harvinainen ja auttaa tutkijoita selvittämään liturgisia kokonaisuuksia. Juhlien sarja tässä sisällysluettelossa on kuitenkin varsin erikoinen. Kaavojen yhdeksän pyhimysjuhlaa eivät sarjana vastaa Turun hiippakunnan myöhäiskeskiaikaista pyhimyskalenteria ja simplex-asteisista juhlista mukana on vain osa. Syytä tähän ei tiedetä. Poikkesiko Tammelan seurakunnan kalenteri hiippakunnallisesta linjasta?¹⁰⁶

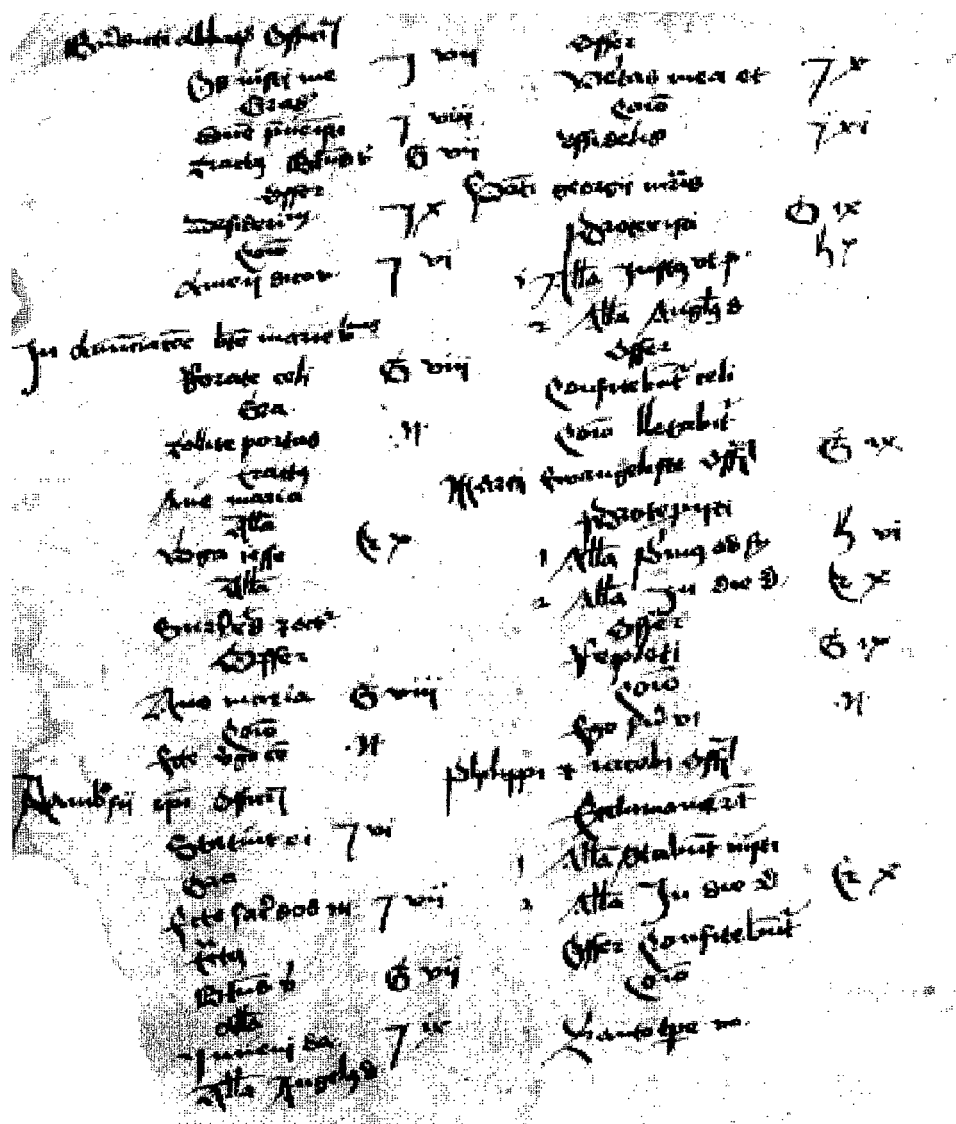
Latinankielisen gradualen alkuun 1500-luvun puolivälissä liitetty suomenkielinen osuus kertoo kirjan käytöstä vielä luterilaisella ajalla. Lisäys edustaa samaa tyyliä kuin tunnettu Westhin koodeksi (1500-luvun alkupuoliskolta) ja hiukan nuorempi *Liber Ecclesiae Tammelensis*.¹⁰⁷

Tammelan gradualen suomenkieliset sivut on mahdollisesti kopioitu samassa paikassa kuin latinankielinenkin. Erilaisesta käsialasta huolimatta kummatkin on kirjoitettu samanlaiselle nuottiviivastolle. Näiden sivujen sisältönä on luterilainen graduale ja

¹⁰⁵ Taitto s. 399

¹⁰⁶ Taitto s. 401, 403

¹⁰⁷ Taitto s. 399

Kuva 6. Tammelan graduale, fol. 4v

Tammelan gradualessa on harvinainen pyhäpäivien latinankielisten proprium-sävelmien tekstialukkeiden luettelo.

kyriale. Erikoisuutena gradualessa on ihmisen syntikuormasta kertova sekvenssi *Inhimisen wihleitzyste tule meidhen caicen weisata*. (Sekvenssistä lisää luvussa 5.2)

Pääpiirteissään Tammelan gradualen ja Liber Ecclesiae Tammelensiksen sisällöt ovat toistensa kaltaisia, jälkimmäinen tosin on paljon laajempi kokonaisuus. Messun kiinteätekstisten sävelmien käänöksissä on pieniä eroavaisuuksia. Kyseessä ovat mahdollisesti ei kääntäjien tuotokset. Seuraavalla sivulla on *Pyhän* tekstit sekä Tammelan gradualesta että Liber Ecclesiae Tammelensiksestä.

Tammelan graduale
fol. 10v

Pyhä, pyhä, pyhä
Herra Jumala Zebaoth.
Teudet ovat taiwat ia maa
sinun herrauttas.
Autuax tee meitä corkeudhes.
Kiitetty olcon se
quin tule herran nimeen
autuax tee meitä corkeudhes.

Liber Ecclesiae Tammelensis
fol. 11v

Pyhä, Pyhä, Pyhä
herra Jumala Zebaoth.
Täydhet ovat taiwahat ia madh
sinun herrauttas.
Hosianna corkeudhes.
Kijtetty olcon se
quin tule Herran nimen.
Hosianna corkeudhes.

Tammelan gradualen varhaisemmassa tekstissä *Hosianna* on käännetty suomeksi sanoilla *autuax tee meitä corkeudhes*. Liber Ecclesiae teksti sen sijaan on edelleen käytössä jumalanpalveluksen yhteydessä.

Suurimman osan Tammelan gradualea muodostaa kuitenkin latinankielinen graduale. Tämän jälkeen on vielä 15-lehtinen osasto sisältäen katolisia sekvenssejä. Näistä kaksi on mahdollisesti kokonaan suomalaista alkuperää: *Aue gemma presulum* ja *Singularis christus mansit*. Toinen on repeytynyt Tammelan gradualeessa. Luterilaisella ajalla on tehty tekstimuunnoksia mm. Pyhän Henrikin sekvenssistä *Cetus noster letus esto*, *Precursore(m) summi regis et pr(e)cone(m)*, *Iubar mundo geminatur* ja *Lauda sijn saluatore(m)*.

Tammelan gradualen nuotinnuksessa on käytetty ns. dekadenttinoataatiota (ks. luku 2.1.2). Poikkeuksena on kuitenkin fol. 9v *Mö vsco ychdhe Jumala päle*, joka on kirjoitettu viisivivaiselle viivastolle käyttäen mensuraalinotaatiota (puolinuotti, kokonuotti ja brevis.)

Tammelan graduale kuuluu sekin kirkkoherra Tolpon löytämiin kirjoihin. Hän lähetti teoksen Turun kymnaasille 1835, josta se 1971 siirrettiin Åbo Akademin kirjastoon.

Seuraavalla sivulla on luettelo gradualen osastoista. Tarkempi sisällysluettelo käsikirjoituksen suomenkielisestä osuudesta on liitteessä 3.

Tammelan Gradualen sisältö

SIVU	LAJI	ARKKIEN KOKO
3-4	Juhlapäivien messusävelmistöjen tekstialukkeiden luettelo	19.0 x 28.0 cm
5-16	Luterilainen graduale suomeksi	
13-15, 17-131r	Katolinen graduale latinaksi	
131v - 146	Katolisia sekvenssejä latinaksi	

4.3 Liber Ecclesiae Tammelensis

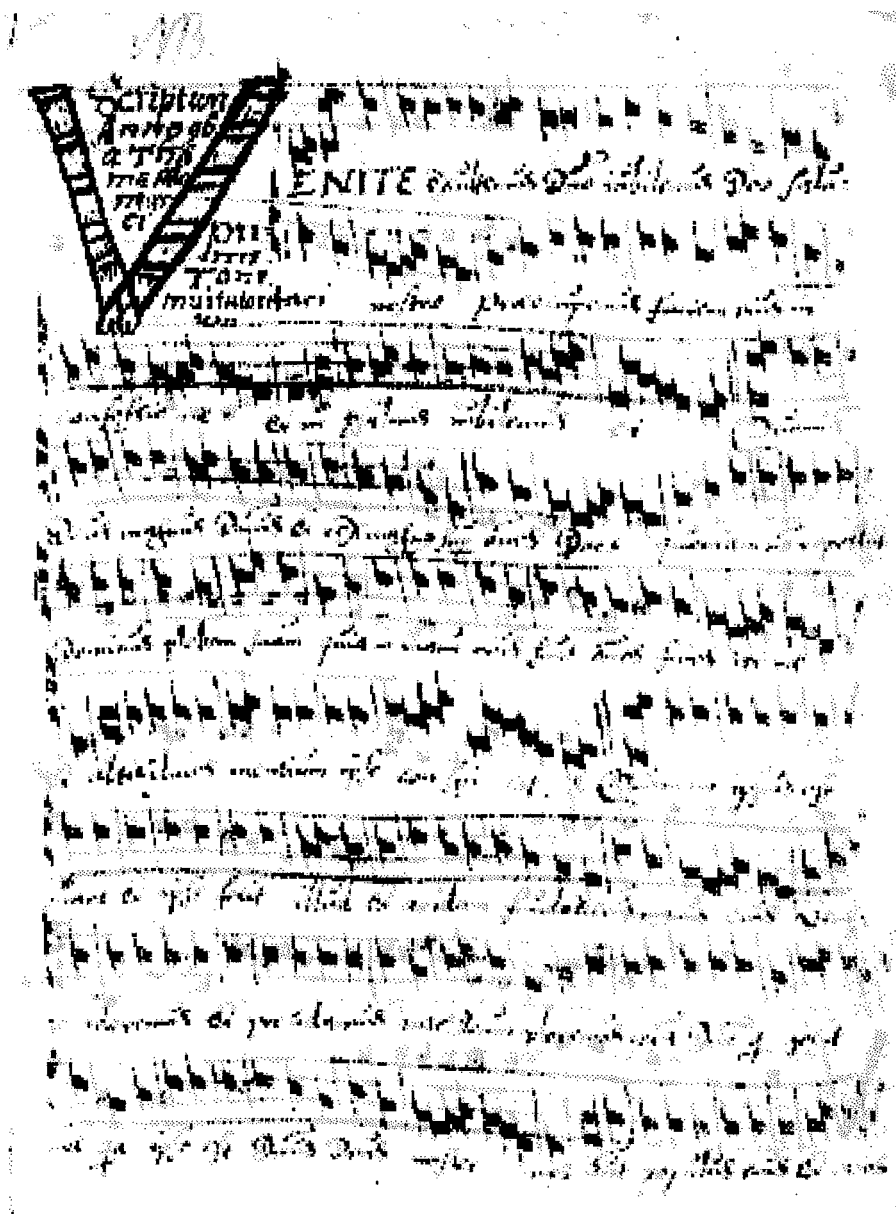
Liber Ecclesiae Tammelensis on ns. sekakirja, johon on sidottu kolmenlaisia lehtiä sekä 1500-luvun loppupuolelta että 1600-luvun alusta. Kirjan 55 lehteä ovat keskenään myös eri kokoisia: 20.0 x 15.5 cm, 20.5 x 14 cm sekä 21 x 17 cm (ks. kuva 3.). Luterilaisen gradualen keskelle on sidottu kuuden lehden suuruinen vihko Tammelan antifonarium 1:stä (fol. 26-31).

Liber Ecclesiae Tammelensis lienee ollut Tammelan seurakunnan suosituimpia käsikirjoituksia. Siitä kieli meille teoksen varsin kulunut ulkoasu. Nuottilehtien joukossa (fol. 18v) on myös Saaren kartanossa [Saris gård]¹⁰⁸ marraskuussa 1618 päivätty ruotsinkielinen kirje, joka ilmeisesti käsittelee erästä lainaa. Kirjeessä on signeeraus "Hans Märthenssons Arm". Kirjeen sitominen messukirjan yhteyteen on jo varsin outoa, mutta miksihän myös em. kirjeen pilalle mennyt alku on otettu mukaan (fol. 17v)? Kirje on liitteenä 5.

Lehdellä 19r on ensimmäisen Venite-laulun alkukirjaimien kirjoitettu merkintä "Scriptum Anno [15]96 à Thoma Marci". Tämä on saattanut toimia ainakin Venite-laulujen kopioijana (ks. kuva 7.).

Kirjan alussa on luterilainen graduale ruotsiksi. Se sisältää messun kaikki kiinteätekstiset osuudet (fol. 1-9). Heti tämän jälkeen kirjassa on myös suomenkielinen graduale (fol. 9-16). Sekä suomen- että ruotsinkieliset sävelmät ovat osittain samoja. Näiden sävelmien tekstit ovat perinteisiä ordinariumtekstejä: *Herra armadha meidhen päällem, Cunnia olcon Jumalan corkeudhes, "Pyhä pyhä pyhä Herra Júmala Zebaoth, Minä uscon ydhen Jumalan pälle* jne. Samalla tekstillä on useita eri sävelmävaihtoehtoja pyhästä riippuen.

¹⁰⁸ Sääksmäen kihlakunnan vouti Martti Jaakonpoika yhdisti Tammelan Saaren kylän kuusi perintötilaa kartanoksi ja sai 1606 Kaarle IX:ltä kartanolle verovapauden kustantaakseen ratsumiehen Puolan sotaan. Saaren ratsumiehenä palveli vuosina 1612-1619 hänen poikansa Hannu (Hans Mårtenson). Palveluksen päätyttyä hän palasi kotiinsa valvomaan perheensä etuja. (Ojanen, Tammelan historia s. 109-110.) Saaren kartano on nykyään teatterinjohtaja Vivica Bandlerin yksityisomistuksessa.

Kuva 7. Liber Ecclesiae Tammensis fol. 19r

Ensimmäisen Venite-laulun alkukirjaimen on todennäköisesti kopioija kirjoittanut puumerkkinsä: "Scriptum Anno [15]96 à Thoma Marci"

Messusävelmien jälkeen kirjaan on varsin epäselvällä käsialalla kopioitu muutama suomenkielinen jouluantifoni, mm. *Kiittäkin piendä poica joca semes* sekä *Jumalalle ijankaikkiselle Jumalalle*.

Latinankielisen aineiston joukossa suuremman kokonaisuuden muodostaa joulu-kertomus otsikolla "Historia in die nativitatis dni nostri ihesv Christi". (ks. kuva 8.). Kokonaisuus sisältää useita lauluja ja sitä on saatettu esittää eräänlaisena jatkokerto-

Kuva 8. Liber Ecclesiae Tammensis, fol. 40r

Joulukertomuksen r-alkukirjain on Liber Ecclesiae koristeellisin.

muksena useissa eri hetkipalveluksissa. Tämäkin sävelmistö liittyy osaltaan katolisen kirkon vanhaan perinteeseen esittää Raamatun kertomuksia laulaen. Erityisen suosittuja aiheita olivat kristikunnan suurten juhlapyhien, etenkin joulun ja pääsiäisen tarinat. Kertojan lisäksi mukana on saattanut olla muitakin laulajia esittämässä eri henkilöitä.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Suullinen tieto Pariisin konservatorion, Göteborgin musiikkikorkeakoulun ja Sibelius-Akatemian yhteiseltä kurssilta Ranskassa 1994. Tällöin Pariisin Gregoriaaninen kuoro esitti palmusunnuntain messussa passiokertomuksen niin, että eri henkilöiden tekstit oli jaettu usealle laulajalle ja varsinaisen tarinan resittoi kertoja.

Kirjan lopusta löytyy lisää latinankielisiä hymnejä, jotka liittyvät sekä jouluun että mikkelinpäivään, sekä myös kaksi keskiajan suosituinta sekvenssiä suomenkielisinä käännöksinä: jouluun liittyvä *Caicki Christityt iloitam.* sekä pääsiäisaiheinen *Jesus christus vhris meille.* Em. sekvenssejä käsitellään tarkemmin luvuissa 5.1 ja 5.3.

Liber Ecclesiae Tammelensiksessa on Tammelan gradualen tapaan käytetty ns. dekadenttinotaatiota (ks. luku 2.1.2). Päälinjasta poiketen käsikirjoitukseen on kuitenkin kirjoitettu kaksi ruotsinkielistä antifonia käyttäen mensuraalinotaatiota viisiviivaiselle viivastolle (puolinuotti, kokonuotti ja brevis). *O Gudh wij loffue tigh* (fol. 34v-36r) sen sijaan on kirjoitettu neliviivaiselle viivastolle, mutta dekadenttinotaation neliöiden sijaan on käytetty keskeltä avoimia merkkejä, jotka muistuttavat joko ympyrää tai kolmiota.

Seuraavassa on luettelo Liber Ecclesiae Tammelensiksen osastoista. Tarkempi sisällysluettelo on liitessä 4.

Liber Ecclesiae Tammelensiksen sisältö

SIVU	LAJI	ARKKIEN KOKO
1-9r	Luterilainen graduale ruotsiksi	20.0 x 15.5 cm
9v	Luterilainen graduale suomeksi	
26r-31r	Katkelma Tammelan antifonariumista	20.5 x 14.0 cm
32v-39v	Suomenkielisen gradualen jatkoa	20.0 x 15.5 cm
40r-52v	Latinankielinen graduale	21.0 x 17.0 cm

4.3 Muut käsikirjoitukset

4.3.1 Tammelan Antifonarium 1

Hyväkuntoisena säilynyt Tammelan Antifonarium 1 (ks. kuva 2.) on sivumäärältään yksi laajimmista keskiaikaisista kirkkolaululähteistämme. Käsikirjoitus sisältää 268 lehteä (14 x 20 cm), ja lisäksi kuusi alunperin antifonariumiin kuulunutta lehteä on sidottu Liber Ecclesiae Tammelensikseen. Onkohan uudelleensidonnat tehty Tammelassa? Kaikki alkuperäiset lehdet lienevät kuitenkin tallella. Teos on kopioitu osittain 1400-luvulta ja 1500-luvun alkupuolella.¹¹⁰

Antifonariumista löytyvät Pyhän Birgitan ja Pyhän Joosefin officiumit antavat meille vihjeen teoksen kopiointipaikasta. Turun keskiaikaisissa pyhimyskalentereissa ei ole jälkeäkään harvinaisesta Pyhän Joosefin officiumista joka tähän teokseen on kopioitu täydellisenä. Pyhän perheen kultilla oli kuitenkin tärkeä sijansa birgittalaisyhteisöissä ja onkin todennäköistä, että tämä antifonarium on lähtöisin Naantalın birgittalaisluostarista.¹¹¹

Antifonarium on kokonaan latinankielinen ja sisältää em. Joosefin ja Birgitan officiumien lisäksi myös värikkään kertomuksen Pyhän Henrikin ihmeteoista. Se sisältää seuraavien juhlien katoliset officiumit: 1. adventista pääsiäiseen (fol. 1-88r), De compassione BMV, Philippi et Jacobi, De inventione Ste crucis, Johannes ante port. Latinam, ascensionis, Eri regis, helluntai - 25pt. Trinitatis, Dedicacionis templi, Henrici, Joh. Baptistae, Petri et Pauli, Visitationis Mariae, Margaretae, Mariae Magdalenaee, Jacobi, Olai, Laurentii, Assumptionis BMV, Augustini, Nativitatis Mariae, Exaltationis S:te crucis, Michaelis archangeli, Birgittae, Omnium sanctorum, Martini, Catherinae, Andreae, De s:to Nicolao, Annuntiationis Mariae sekä kärsimysofficiumeja.

Luterilaisen ajan korjauksia löytyy seuraavista teksteistä: 2. paastonajan sunnuntai,

¹¹⁰ Taitto s. 390

¹¹¹ Taitto s. 390

Visitationis Mariae, Mariae Magdalенаe, Jacobi Laurentii, Michaelis, Birgittae ja Omnium sanctorum. Suomennoksia on liitetty seuraavien officiumien osiin: Dies ascensionis, Pentecostes, 25 pt. Trinitatis ja Annuntiationis Mariae fol. 101v, 107r, 150r, 260r. Suomennos (fol. 150r) on päivätty vuonna [15]95.¹¹²

Tammelan kirkosta löytyneen Psalmtarin¹¹³ etusivulla on kirkkoherra Tuomas Niilonpojan tekemä merkintä, jonka mukaan 1546 kaksi kerjäläismunkkia pyysi lupaa saada kiertää Tammelan kylissä. On epäilty, että kyseiset munkit olisivat tuoneet antifonariumin mukanaan Tammelaan.¹¹⁴

4.3.2 Antiphonarium Magnus Andreae

Antiphonarium Magnus Andreae eli Tammelan antifonarium 2 sisältää 137 lehteä kooltaan 19,5 x 31 cm. Käsikirjoituksesta puuttuu muutamia sivuja (fol. 9, 37, 50, 55, 101, 102 sekä 127). Käsikirjoituksen kansien sisäisivuille on kirjoitettu canticum (Uuden testamentin kiitosvirsi) suomeksi ja ruotsiksi ilman nuotteja. Takakannessa on katkelma suomenkielisestä virrestä *O herra Jumala qui caicki*.

Antifonarium sisältää myös luterilaisen gradualen latinaksi. Se sisältää mm. seuraavien juhlien lauluja: Henrici, Mariae Magdalенаe, Corporis Christi, Michaelis Archangeli ja Andreae sekä paastopäivien ja 4. adventin lauluja.¹¹⁵ Uskonpuhdistuksen vaikutus käy ilmi eräistä tekstimuunnoksista ja ennen kaikkea ei-raamatullisten pyhimysjuhlien liki täydellisestä puuttumisesta.¹¹⁶

Reunamerkitöjensä mukaan Tammelan Antifonarium 2 on 1600-luvulla kiertänyt ahkerasti Lounais-Suomen kirkkoja. Alkujaan 1500-luvun loppupuolelta olevan

¹¹² Schalin I s. 14-15

¹¹³ Painettu 1488, Henrik Olavinpoika lahjoitti Tammelaan 1500-luvun puolivälissä. (Ojanen s. Xx)

¹¹⁴ Ojanen s. 44

¹¹⁵ Schalin I s. 15

¹¹⁶ Taitto s. 423

kirjan etukannen sisäpuolelle on kirjoitettu seuraava teksti:

Hunc librum prudentissimus honestissimus virtu[tis digna]tissime plenus vir Ericus Sigfridi Nato suo unico nec not Charissimo, bonae indolis optimaque spei [puello] ornata de stirpe Jacobo Eri in tesseram & signum perpetuo durantis caritatis, emit duabus bis marcis. Anno 1602 die 20 Nouembris.

Ericus Sigfridi oli pappina Somerolla 1611-28, Jacobus Eri puolestaan kappalaisena vuonna 1586 ja 1590-1603 kirkkoherrana Kaarinassa. Kirja on ennen Tammelaan joutumistaan ollut myös muutaman muun papin hallussa: Henricus Simonis Rymättylensis (1634-38) osti kirjan "pro duas daleros", omistajiksi mainitaan myös Petrus Georgi. Magnus Andreae, jonka nimi on kirjoitettu laulun alkukirjaimeen fol. 51v on todennäköisesti ollut yksi antifonariumin kopioijista.¹¹⁷

Kirkkoherra Tolpo luovutti kirjan 1882 Tammelasta Suomen Muinaismuistoyhdistykselle, joka puolestaan toimitti sen 1920 Helsingin Yliopiston kirjastoon.¹¹⁸

4.3.3 Tammelan Antifonarium 3

Tammelan Antifonarium 3 eli Antiphonarium Tammelense III sisältää 33 pahoin turmeltunutta lehteä 1500-luvun lopulta. Nykyinen säilytyspaikka on Hämeenlinnan maakunta-arkisto.¹¹⁹

4.3.4 Codex Michael Michaelis

Codex Michael Michaelis sisältää 56 lehteä (9,7 x 15,7 cm), foliot 14, 38, 40, 43 sekä 48 puuttuvat. Käsikirjoitus on sidottu pergamenttikansiin, joiden täyteenä on

¹¹⁷ Lagercrantz s. 32

¹¹⁸ Taitto s. 423

¹¹⁹ Hämeenlinnan maakunta-arkisto II Ba:1. Sitä ovat tarkastelleet mm. Ilkka Taitto (Documenta Gregoriana s. 393) ja Erkki Tuppurainen. (suullinen tiedonanto 13.1.1997)

latinankielisiä koulutehtäviä. Sisältönä on tonarium otsikolla “*Libellus mvsicus*”, luterilainen graduale, sekvenssejä latinaksi, ruotsalainen kyriale ja latinankielisiä hymnejä, mm. *Vexilla regis prodeunt* ja *Pange lingua gloriosi. Cedit hyems eminus*, joka on Piae Cantiones-sävelmistössä kolmiääninen, on tässä käsikirjoituksessa kaksiääninen.¹²⁰

Codex Michael Michaelis on aikoinaan löydetty Raumalta. Omistuskirjoitukset viittaavat Tammelaan, mutta varmaa tietoa käsikirjoituksen käyttöpaikoista ei ole. Saattaa olla, että Tammelaan viittaavat reunamerkinnot ovat vain Tammelasta lähtöisin olevien teinien nimiä.¹²¹

Etukannen sisäpuolella mainitaan Michael Michaelis, Wallenius-suvun kantaisä, joka oli kappalaisena Naantalissa ja kuoli 1607. Lehdiltä 13r ja 45v löytyy Thomas Henricin nimi. Tammelan kappalaisena vuonna 1580 ja Taivassalon kirkkoherrana 1587-92 on ollut tämänniminen henkilö. Kirjasta löytyvät vielä Sigfridus Matthiae Tammelanensiksen ja Sigfrid Matson Tammelane[n]siksen nimikirjoitukset¹²²

¹²⁰ Taitto s. 419

¹²¹ Taitto s. 391

¹²² Schalin I s. 55-56

5 SÄVELMIEN TARKASTELUA

5.1 *Caicki Christityt iloitam tällä Jühlalla*

5.1.1 Sekvenssi

Laetabundus exultet fidelis chorus, alleluia (Liber Ecclesiae Tammelensiksen suomennos *Caicki Christityt iloitam tällä Jühlalla*) on yksi keskiajan suosituimpia sekvenssejä. Varmaa tietoa *Laetabunduksen* tekijöistä ei ole, tosin joissakin lähteissä tekijäksi on ilmoitettu Bernhard Clairvauxlainen. 1000-luvun Ranska lienee ollut kuitenkin sekvenssin syntymäpaikkana.¹²³

Erityistä suosiota sekvenssi on nauttinut Ranskassa, Englannissa ja Saksassa. Siitä on olemassa myös saksankielinen käännös 1400-luvulta. Evankelisiin virsikirjoihin sitä ei kuitenkaan otettu enää mukaan. Ruotsissa ja Suomessa *Laetabunduksen* kulta-aika alkoi sen sijaan luterilaisuuden myötä 1500-luvulla, jolloin siitä tehtiin ruotsinkielinen mukaelma *Alle Christne frögda sigh j thenna högtijd, Haleluja*.¹²⁴

Turun tuomiokirkon messukirjan, Missale Aboensen mukaan sekvenssiä käytettiin jouluna kolmena päivänä peräkkäin, loppiaisena ja kynttilänpäivänä. Vuoden 1571 kirkkojärjestys (Then Svenska Kyrkeordningen) määrää, että sekvenssin yhteydessä joka toisen säkeistön jälkeen (Käsikirjoitus 1608 l. 84r) oli veisattava myös pieni jouluvärssy *Christus är födder af Jungfru reen*, “post duos versus canatur Christus är födder”. Kertosäkeeseen palaan luvussa 5.1.2.¹²⁵

Suomenkielinen sekvenssi sisältyy useisiin varhaisen luterilaisen ajan käsikirjoituksiin. Suomennoksesta on kaksi eri versiota: Westhin koodeksin ilmeisen sananmukaisesti ruotsin kielestä suomennettu sekä Jaakko Suomalaisen sujuvasanaisempi loppusoinnullinen versio. Asiasisältö on täsmälleen sama säkeestä toiseen,

¹²³ Moberg I s. 64

¹²⁴ Moberg I s. 64

¹²⁵ Kurvinen s. 241-243, 410-411

sanavalinnoissa sen sijaan on eroja. Tammelan käsikirjoituksen versio noudattelee Jaakko Suomalaisen tekstiä. Seuraavalla sivulla ovat käsikirjoituksen sekä ruotsin- että suomenkieliset versiot. Sivulla 64 on Jaakko Suomalaisen käännöstä mukaeleva versio vuoden 1701/1995 virsikirjasta (virren nro 118) sekä Westhin koodeksin mukainen teksti Iisalmen käsikirjoituksesta. Tammelan käsikirjoituksen sisältämä latinankielinen teksti on sivulla 65.¹²⁶

Laetabunduksen suomennos kertosaäkeineen on mukana käsikirjoitusten lisäksi sekä Jaakko Suomalaisen virsikirjassa (vuodelta 1596, laulun numero 46) että vuoden 1701 virsikirjassa (nro 118). Vuoden 1886 virsikirjaan se ei enää mahtunut. Syynä on todennäköisesti ollut virsilaulun lopullinen läpimurto; sekvenssimuotoisena *Laetabundus* ei pääse seurakuntaveisuussa oikeuksiinsa.

Tammelan käsikirjoituksessa *Laetabundus* on sikäli merkittävässä asemassa, että siitä on peräkkäin kolme eri versiota: latinan-, ruotsin- ja suomenkielinen. Kaikki kolme versiota on kirjoitettu samalla käsialalla. Kopiot Liber Ecclesiae alkuperäisistä versioista latinaksi, ruotsiksi ja suomeksi ovat liitteessä 6. Suomenkielisen version transkriptio on liitteenä 7.

Käännökset ovat Tammelan käsikirjoituksessa keskenään samankaltaiset, jopa lausejärjestys pysyy samana läpi sekvenssin. Kaikkien kolmen version melodiat ovat myös keskenään samanlaisia. Vain pieniä eri kielten sanarytmeistä aiheutuvia muutoksia on jouduttu tekemään. Suomen kieli vaatii usein enemmän tavuja kuin latinan tai ruotsin kielet, ja näin ollen joskus on jouduttu lisäämään joko lauseen keskelle tai loppuun apunuotteja. Esimerkiksi heti sekvenssin ensimmäisessä lauseessa latinan *chorus* ja ruotsin *höghtijdh* pystytään laulamaan kahdella sävelellä kun taas suomen *juhlalla* vaatii kolmea säveltä. Tällöin suomen *juhlalla*-sanin viimeiselle tavulle on lisätty apunuotti, joka on korkeudeltaan sama kuin edellinen nuotti. Painolliset tavut ja tärkeät sanat on kuitenkin pyritty sijoittamaan samoille kohdille välttämällä melodian liikkeen häiritsemistä. Muutokset eivät esityksen kannalta ole kovinkaan merkittäviä.

¹²⁶ Tuppurainen (Iisalmen ...) s.34, Iisalmen käsikirjoitus s. 37 (Erkki Tuppuraisen toimittama kopio)

Laetabundus-sekvenssi Liber Ecclesiae Tammelensiksesta fol. 48r-50r

Alle Christne frögda sigh
i thenna höghtijdh.
Alleluja.
Then som högsta kronorna bär
ähr födder här,
af een Jungfru.

Frelsaren hijt till oss kom
frå Gudz högstes himmels throon
och togh mandom.
Then samma soolen vpran,
som nw adrigh bergas kan,
hon skjñ alltidh.

Thenna soolen lijser oss
och förer then retta koos
till gudh fadher.
Solen haffuer daghen giordt
och natten ähr nw driffuin bort,
medh sitt mörcker.

Ett stoort vnder skeedde här,
högste gudz son mandom bär,
een trall worden.
Han ähr bodhe gudh och Man
som oss allom hielpa kan,
ifrå dödden.

Isaias haffuer sagdt,
att gudh hadhe thet i acht,
komma medh sijn guddoms kraft,
och taga mandom.
Sosom sagt war ähr thet skeedt.
Gudh haffuer sijn nådh betedt.
Lijfzens wägh för them bereedt,
som thär på troodde.

O arma Juda slächt,
hwi ähr thetta tigh otäckt
troo här på så ähr thijn
sijnd vthsläckt.
Här ähr then retta Man
wåra sijnd borttagher han,
som med skriftenne bewijsas kan.
Alleluja.

Caicki Christityt,
iloitcan tällä Jyhlalla,
Haleluja.
Nyt on syndynyt
neidzöstä itse Jumala,
se on kyll luja.

Wapactaia tuli taivast,
syndyi mailman Neidzöst waghast,
päästi meitä waiwast.
Nytt näky auringon koi,
quin walkeudhen mötäns toi,
iong Ihmisill soi.

Se auringå walaise,
osotta tien taiuasen,
pääst sin waiwaisen.
Päiwän auringh edhes tuot,
pimeydhen pois carcot,
walon meill osot.

Se lüetan suurex ihmex,
Jumalan poicha tuli miehex,
sangen pienex.
Ihminen on hän ja Jumal
ionga woimall ia turwall
än [ei] lyödhä meit murhall.

Esaias annoi cuulla
ett Jumall omall süulla
oli luan tänne tulla
ia miehen olla.
Samalmuoto se mösj tapact,
Jumala canssans wapact,
wihansa pois lacacht,
pirün sydhän pacacht.

O köyhä Jüüttan suku
mixes näis pidhä luku,
usko nijn edh
synnis pois huku.
Sen sanon sul totta
Christus synnit pois otta,
quin ramat sen kyllä osotta.
Alleluja.

Ruotsinkielinen versio on samankaltainen kuin vuodelta 1697 peräisin olevassa painetussa ruotsalaisessa koraalivirsikirjassa.¹²⁷ Melodiat ovat yhdenmukaiset. Tekstissä on pieniä oikeinkirjoituseroja ja sanan *macht* tilalla lauseessa *komma medh sijn guddoms macht* on Tammelan versiossa sana *kraft*.

Vuoden 1701 virsikirjan nuottipainoksessa (1702) suomenkielinen sekvenssi on samanlainen kuin Tammelan käsikirjoituksessa pieniä oikeinkirjoituseroja lukuun ottamatta. Esim. Tammelan *pääst sin waiwaisen* -tekstiä vastaa virsikirjan *pääst sinn waiwaiset*. Neljännen säe-parin loppu tuntuu useissa versioissa oudolta nykykieleen tottuneille korville. Tammelan version kyseinen kohta on nimittäin *än lyödhä meit murhall*, vuoden 1702 virsikirjan nuottipainoksen vastaava kohta kuuluu *en löydä me murhall*. Kieltosana “ei” ja siihen liittyvät taivutusmuodot ovat tuottaneet tällä kertaa kääntäjille hankaluuksia. Järkeä lauseen tulee kuitenkin vuoden 1701 virsikirjan uusintapainoksessa (1995), jonka mukaan *ei lyödä meit’ murhall’*.¹²⁸

Sekvenssin suomenkielinen käännös säilyi käytössä lähes muuttumattomana 1800-luvulle asti. Myöhempiä virsikirjoja varten muutoksia tehtiin oikeastaan vain suomen kielen oikeinkirjoituksen uusien vaatimusten takia. Seuraavalle on kirjoitettu versiot sekä vuoden 1701/1995 virsikirjan että Iisalmen käsikirjoituksen (n. 1630-luvulta, ehkä osittain varhaisempi) mukaan. Jälkimmäisessä versiossa on otsikko “Laeta-bundus antico more”. Kyseinen versio Iisalmen käsikirjoituksesta vastaa Westihin koodeksin käännöstä. Iisalmen käsikirjoitus sisältää myös Jaakko Suomalaisen suomennoksen, saman, joka on lisäksi Tammelan käsikirjoituksessa.¹²⁹

¹²⁷ Then Swenska Psalmboken s.245

¹²⁸ Vuoden 1701 virsikirja (1995) ja Yxi tarpelinen nuotti-ciria 1702. Virren nro 118.

¹²⁹ Vanha virsikirja, virsi nro 118, Iisalmen käsikirjoitus s. 37

Vanha virsikirja 1701/1995

1. Kaikki Christityt'
iloitkaan tällä Juhlalla,
Halleluja.
Nyt on syntynyt
Neitseestä itse Jumala,
Se on kyll' luja.

2. Vapahtaja tuli taiwaast',
Syntyi mailmaan neitseest' vakaast',
Päästi meit' waiwast.
Nyt näkyi auringon koi,
Kuin valkeuden myötäns' toi,
Jonk' ihmisill' soi.

3. Se aurinko valaisee,
Osottaa tien taiwaaseen,
Pääst' sinn' vaiwaisen.
Päiwän aurink' edes tuott',
Pimeyden pois karkott',
Walon meill' osot.

* * *

4. Se luetaan suureks' ihmeeks',
Jumalan Poika tuli mieheks',
Sangen pieneks'.
Ihminen on hän ja Jumal',
Jonka woimall' ja turwall'
Ei lyödä meit' murhall'.

5. Esajas annoi kuulla,
Ett' Jumal' omall' suulla
Oli luvann' tänne tulla,
Ja miehen' olla:
Samall' muotoo se myös tapaht',
Jumala kansans' vapacht',
Vihansa pois lakaht',
Pirun sydän pakaht'.

6. O köyhä Judan suku,
Mikses näist' pidä lukuu?
Usko, niin et synnis' pois huku.
Sen sanon sull' totta:
Christus synnit pois ottaa:
Kuin Raamatt' sen kyllä osottaa,
Halleluja.

Iisalmen käsikirjoitus Laetabundus antico more

Caicki Christitijt
iloidsewat tällä Juhlalla.
Alleluja.
Ijlimäinen
Kuningas on nijtt syndijnijt
ychdest Neidzest.

Wapahtaja meiden tijgemme tuli
isän kaickiwaldian tijge
ia otti miehuden.
Auringo ijlösnousi
ioka eij ikänans alaslaske
mutta aina paista.

Tämä Auringo walaise meittä
ia wiee meitä Cohdastans
isän Jumalan tijgön.
Auringo ombi päiwän tehnijt
yö ombi mös poisotettu
hänen pimeijdens canssa.

Suuri ihme näkyi tässä
että Jumalan poika miehuden otti
ia tuli oriaksi.
Hän on Jumala ja mies,
ioca meitä autta taita
cuollemasta.

Esaijas an-[on] sanonut,
että Jumala aiwoi tulla
hanen woimans canssa
inhimisexi.
Nijn quin sanottu oli on nijt tullut
Jumala hänen armons osotti
elämän teen nijllen walmisti
quin sen paallen uskowat.

O köyhä juttan sucu,
mixätkas sitä tunne,
Wscö tämä nijn syndis pois pääsdä.
Tämä on se ainoa,
qu meiden synnit poisotta,
sen Raamattu meillen osotta.
Alleluja.

Seuraavassa *Laetabundus*-sekvenssin latinankielinen versio Liber Ecclesiae Tammelensiksesta (fol. 47v-48r)

Laetabundus
exultet fidelis chorus
Allelūja.
Regem regum
intacta profudit chorus
ces miranda.

Angelus consilij
natus est de virgine
sol de stella.
Sol occasum nesciens
stella semper rutilans
semper clara.

Sicut sydus radio
profert virgo filium
pari forma.
Neque sydus radio
neque mater filio
fit corrūpta.

Cedrus alta libani
conformatur i so po
valle nostra.
Verbūm ens altissimi
corporali passūs
est carne sumpta.

Esaias cecinit
synagoga meminit
nunqua tamen desimit
esse coeca.
Si non suis vatibus
credat uel gentilibus
sibilimis versbus
hoc proedicta.

Infelix propera
crede vel vetera
cur damnaberis gens misera.
Quem decet litera
natum confidera
ipsum genuit puerpera.
Alleluja.

5.1.2 *Christus alas astwi taiwast* -kertosäe

Laetabundus-sekvenssin yhteydessä kertosaäkeenä on ainakin Pohjoismaissa laulettu lyhyttä leisiä *Christus är födder aff Jungfw reen*. Leisin varhaisin lähde on yksi ruotsalaisen “Swenska Sångar eller wijror” -teoksen (1536) kappale johon se on kirjoitettu käsin. Lagercrantz (1948) väittää, ettei laululle ole löydetty ulkomaisia esikuvia. Kurvisen (1929) mukaan ulkomaisista esikuvista lähinnä tätä laulua olisi kuitenkin Johannes Spangenbergin 1544 julkaisema leisi *Christ kam vom Hymel*.

On mahdollista, että kansankielistä leisiä olisi laulettu myös latinankielisen sekvenssin yhteydessä. Laulu on päässyt unohtumaan, koska sitä ei *Laetabunduksen* tavoin otettu mukaan enää mukaan vuoden 1886 virsikirjaan.¹³⁰

Suomalaisen käännöksen varhaisin lähde on Matthiae Joannis Westhin koodeksi 1540-luvulta, jossa se on ilman melodiaa. Vuoden 1596 jälkeen se on mukana monissa käsikirjoituksissa joskus melodian kanssa, yleensä ilman. Suomenkieliset versiot tästä laulusta ovat käsikirjoituksissa harvinaisempia kuin ruotsinkieliset.¹³¹

Kertosäkeestä on olemassa useita eri suomennoksia, seuraavassa versiot sekä Marttilan käsikirjoituksesta (fol. 19r, v. 1596) että Jaakko Suomalaisen virsikirjasta (lehti XLIII, n.1583). Sulkumerkeillä osoitetut sanat ovat hävinneet kirjaa korjattaessa.¹³²

Marttila

Cantio in natali Domini:

Christus on syndynyt neidzyest
Ja annoi hänen rackaudhens paista
Ja saatti meidhen Jumalan ystäwyten
Hänen pijnans ia cuolemans cautta.

Jaakko Suomalainen

Christus on syndynyt Neitzyest,
[Ja an]noi hänen rackautens paista,
[hän pä]ästi meitä heluetist
[Hänen pijnans ia cuolemans cautta]

Leisiä on laulettu myös useilla eri melodiavarianteilla, jotka ovat liitteessä 8. Tammelan käsikirjoitukseen leisi on kirjoitettu ilman melodiaa.

Liber Ecclesiae Tammelensiksen *Laetabundus*-sekvenssin ohkeen tämä kertosaikeistö on kirjoitettu sekä suomeksi että ruotsiksi. Suomenkielisen sekvenssin yhteyteen on kirjoitettu samasta laulusta kaksi eri käännöstä, joista toinen on lisätty jälkeinpäin erilaisella käsialalla.

¹³⁰ Kurvinen s. 241-243, 410-411

¹³¹ Lagercrantz s. 107-109

¹³² Kurvinen s. 410-411

Seuraavassa voimme vertailla käännösten eroja. Tekstit ovat kaikki Liber Ecclesiae Tammelensiksesta saksankielistä versiota¹³³ lukuun ottamatta.

Cantio brevis et pia de

Christi Natiuitate

Christus är födder af Jungfru reen,
och lätt sijn kärleek skina
och kom oss till gudz wenskap igen,
medh sinom dödh och pijn.

Christus on syndynyt Neitzyest,
ja annoi meill rackautes paista,
Hen saatti meitt Jumalan ystäwyhen,
hänen pinas ia cuolemas cautta

Christ kam vom Hymel
erlost vns arme sunder
Durch sein heilig geburt
von der Hell vnd ewigem todt,
Kyrioleis.

**Christuksen syndymäst lyhy
ia Jumalinen virsi.**

Christus alas astwi taiwast,
Ja syndyi Neidsöst puchtast,
Hän päästi meitä suurest waiwast,
Ja ijancaickisest tuscast.

Ruotsinkielinen teksti on sama kuin ruotsalaisessa virsikirjassa vuodelta 1697 lukuun ottamatta toisen säkeen alkua: Tammelan *och lätt sijn kärleek skina* on ruotsalaisessa versiossa *han lät sin kärlek skina*.¹³⁴

Tammelan sekvenssin yhteyteen alunperin kirjoitettu versio on sama kuin Westhin koodeksissa fol. 24. Tekijän runosuoni on pulpunnut varsin juohevasti ja teksti on riimitetty jopa loppusointuun. Spangenbergin leisi *Christ kam vom Hymel* on saattanut antaa vaikutteita käännöstyölle. Samankaltaisuus saattaa tosin myös olla pelkkää sattumaa.

Ruotsinkielistä tekstiä tarkasti noudatteleva versio on kirjoitettu sivun alamarginaaliin jälkeinpäin erilaisella käsialalla. Käännös on yhdenmukainen Marttilan version kanssa. Kolmatta säettä lukuun ottamatta teksti on myös samanlainen kuin Jaakko Suomalaisen virsikirjan säilyneen kappaleen lehdellä XLVIII v.

¹³³ Kurvinen s. 410 / Wackernagel, Ph., Bibliografie zur Geschichte des deutschen Kirchenliedes s. 924)

¹³⁴ Then Svenska psalmboken s. 246

Laetabunduksen kertosäkeistön teksti vuoden 1701/1995 virsikirjasta.¹³⁵

Wärsy.
Christus alas astui taiwaast',
Ja syntyi neitseest' puhtaast',
Hän päästi meitä suurest' waiwast'
Ja ijankaikkisest' tuskast'.

Kokonaisuutena Laetabundus-sekvenssi leisilauluineen muodostaa nykyisin populaarimusiikistakin tutun sävellysmuodon. Tarinaa eteenpäin kuljettavan resitatiivin katkaisee mieliinpainuva, lyhyt ja iskevä kertosäe.

¹³⁵ Vanha virsikirja, virren nro 118

5.2 *Inhimisen wihleitzyste*

Tammelan Gradualen erikoisuus on ihmisen syntikuormasta kertova sekvenssi *Inhimisen wihleitzyste tule meidhen caiken weisata*. Sekvenssi pohjautuu ruotsalaiseen tekstiin *Aff menniskionens arma uselheet bör huar mann att veta*. Ruotsalainen teksti ei kuitenkaan ole mikään varsinainen käännös vaan itsenäinen runoelma. Aiheensa puolesta tämä laulu lienee ollut uudistushenkisten pappien mieleen. Uskonpuhdistus toi kansalle synnintunnon ja sen myötä katoliset pyhimyslegendat sekä arkipäivästä kaukana olevat mysteerit saivat väistyä myös kirkkolaulun lyriikasta.¹³⁶

Sekvenssiä on ilmeisesti laulettu useilla eri melodioilla. Westhin koodeksissa (fol. 18v-21r) tekstiin on yhdistetty *Sancti spiritus assit (Pyhän hengen armo)* -sekvenssin melodia. Samaa melodiaa käyttää myös sekvenssi *Caickivaldias Cuningas (Rex omnipotens)*, joka seuraa Westhin koodeksissa *Inhimisen wihleitzyste* -sekvenssiä. Myös Lohtajan kirkonarkistossa säilytettävä vuoden 1548 painetun ruotsinkielisen messun liitteenä olevan käsikirjoituskatkelman *Aff menniskiones* -sekvenssi käyttää em. melodiaa. Kielten erilaisuudesta johtuen suomenkielisessä versiossa on jouduttu lisäämään apunuotteja pitkille sanoille, mutta melodian kaarrokset vastaavat kuitenkin toisiaan. Moberg sen sijaan mainitsee ruotsinkielistä sekvenssiä laulettuun sekä *Exultant angelorum chori* - että Notker Balbuluksen mukaisella *Mater*-melodialla.¹³⁷

Tammelan käsikirjoitus noudattelee tarkoin Westhin koodeksia. Käännös on sama muutamia sanajärjestyseroja lukuunottamatta. Nuotit ovat samoilla paikoilla kummassakin käsikirjoituksessa. Eroja kuitenkin syntyy klaavien paikoissa. Riittämättömän vertailuaineiston vuoksi en toistaiseksi tiedä kumpi käsikirjoitus on melodialtaan lähempänä ”alkuperäistä”. Tästä syystä transkriptio liitteessä xx käsittää vain sekvenssin alkuosan, joka on molemmissa käsikirjoituksissa samanlainen.

Seuraavassa sekvenssin teksti Tammelan gradualesta (fol. 7v - 8r) sekä ruotsinkielinen versio Mobergin kirjasta s. 60 lähtien.

¹³⁶ Moberg s. 62, 154

¹³⁷ Westhin koodeksi fol. 18v-21r, Moberg s. 62, 154

Inhimisen vihleizyeste
tule meidhen caikein veisata.

Mikä oli hen,
mikä on hen,
sen anda Ramattu tietä.

Mulda oli hen,
mulda on hen,
mulaksi pitä hänen iellens.

Mitä sys autta kehua
eliekä pahoa
itzeseen pitä.

Mitä autta röykiys,
mitä autta ylpeys
eli coreus,

eij auta rickaus
ei visaus
ei tauara eli walda.

Mutta coolema
on caikein wissi
iota eij hengen taidha velttä.

Quinga tainnut on se tulla,
että meidhen caikein coleman pitä.
Kysyckös sitä minulle
nin minä sanon sinulle:
senielkin quin Jumala
armoias anda.

Isä Jumala caickwaldias
taevan Herra ia Kuningas,
hen löij inhimisen
hänen omen kuvans ielkin.

Mutta cosca inhiminen lootu oli,
oli hen wiatoin
ia pandin paradysin elämen.

Ja Jumala annoij hänen keskyns
ettei kielystä pvusta
pitänyt henen sömen

Mutta perkele
ioca on se cavala hengi
petti hänen ia wietteli
keski södhe sijtä puosta
quin Jumala kielsi.

1. Aff menniskionens arma uselheet
bör huar man att wetha.

2a. Huad hon war,
Huad hon är,
thett giffuer schriffen tille henne.

2b. Stofft är hon,
stofft war hon,
thett måste hon igen att bliffwa.

3a. Hwad hielper tā prāla,
hwad hielper tā mijket
aff sig att hålla?

3b. Hwad hielper tā braska,
hwad hielper tā skreppa
eller högfärdas?

4a. Inthett hielper rikedom,
inthet wijsdom,
gård, godz och wällde

4b. Uthan dödhens
är allom wiss,
then ingen kan undwika.

5a. Huru haffuer thett tillgått,
att wij alla dödh måste?
Spör tu mig ther om,
så will jag ther aff seija,
effter som Gud
giffuer sin nådher.

5b. Gud fader allzmechtig,
himmelsk herre och konung
han skaffte menniskian
effter sitt eghett belet
och gaff henne lifff och en anda.

6a. Men när menniskian skafft war,
war hon menlös
och bleff satt i Paradis att bliffua.

6b. Och Gud gaff them sina budord:
äth aff all trää, men kom inthet wid,
thet iag forbiuder.

7a. Men diefvulen,
som er then arga fula anda
kom och swek henne och förrådde:
badh henne ätha aff thet trä,
gud hade henne nekat.

Mikä tuli hänen
sijtä sötyensä,
cadhotti hen sen hyven
quin Jumala henelle lúpais,
ia saij iellens coleman
ioca on se oikea synnin palka.

Mutta isä Jumala
quin on Laupias
eij woijnut kersi
inhimisen radhotust,

mutta lupais lähette
henen ainoan poicans
ionga piti sen
iellens lunastaman.

Nin tuli
Jesus Christus se oikea herra
alas taiuahast tähän mailman
wapahtama
sitä köyhe wiheleist inhimist.

Ja annoi itzens
sihen cou[an] Coleman
että mö
quin cadhotetud olima
hänen werens ia coleman cautta
piti iellens lunastettaman.

Caicki ne
quin nýt vscouat hene pälens
sav[at] wissist ijancaikisen elämen.

Muth caicki ne
quin eij usko hänen pällens
cadhetettaman.

O Jumala meidhen rackas isä
anna armoias
että me saisin uscom henen pällens.

O sine laupias Jesu Christe
ledhetä se
ioca meitä warielis
tesse wihileizyidhes.

Jumalan kunnia
mös poiijan
ynnä pyhen henge cansa.
Amen

7b. Hwad skedde?
Sädan hon hade ther aff äthit,
miste hon thett goda,
gud henne loffua
och igen fick döden,
som är syndennes rätta lön.

8a. Men gud fader,
som är barmhertigh,
gaat eij lidha
menniskiones förderffning,

8b. wthan loffad henne
sin enda son,
som henne skulle
igen att frelsa.

9a. Så kom tå
Jesus Christus, then rätte herren
nider aff himmelen hijt tille werlden
till att frelsa
then arma och usla menniskian.

9b. Och gaff sig
sielff i then hårda, bittra dödhen,
på thett wij,
som förtappat wore,
genom hans blodh
och hårda död igen bliffue löste.

10a. Alla the som nu troo på honom,
the få wisselig
thett ewiga lifffuet.

10b. Men alla the,
som icke troo på honom,
the warde rätt wist fördömda

11a. O tu Gudh, käre fadher,
giff mig tin nåd,
att jag må kunne troo på honom.

11b. O tu milde Jesu Christe,
sändt till mig then helge ande
then mig bewarar
i then älendheet.

12. Gudi wari tack och loff
theslikes och Sonenom
sampt med then helge anda.

5.3 *Jesus christus uhris meille*

5.3.1 Sekvenssi

Victimae paschali laudes -sekvenssin vanhimmat lähteet ovat 1000-luvun Ranskasta ja 1100-luvun Saksasta. Eräässä käsikirjoituksessa tekstin kirjoittajaksi on mainittu keisari Konrad II:n hovikappalainen, Wipo Burgundilainen (k. V:n 1048 jälkeen). Pohjoismaissa latinankielinen sekvenssi esiintyy ensimmäistä kertaa suomalaisissa käsikirjoituksissa (1200-)1300-luvuilta.¹³⁸

Uskonpuhdistuksen aikaan suurin osa sekvensseistä poistettiin käytöstä. Trenton kirkolliskokous 1570 jätti roomalaiseen missaleen vain muutaman sekvenssin. *Victimae Paschali laudes* pysyi kuitenkin sallittujen listoilla. *Laetabunduksen* ohella *Victimae* oli myös ensimmäisiä kansankielille käännettyjä sekvenssejä ja saavuttivat näin suosiota myös uskonpuhdistajien keskuudessa. Kuuluisan virtensä *Christ lag in Todesbanden* Luther kirjoittikin *Victimae*-sekvenssin innoittamana. Virressä toistuu sekvenssin kolmannen säkeistössä kerrottu kuoleman ja elämän taistelu.¹³⁹

Victimae-sekvenssin suosiosta kertoo myöskin sen käyttö messun ulkopuolisissa yhteyksissä. Draamallisen tekstinsä vuoksi sekvenssi sovitettiin pääsiäismatutinin kuuluisaan *Visitatio sepulchri* -vuoropuheluun, josta tuli keskiajan tunnetuin liturginen näytelmä. Tekstihän sisältää näytelmän aineksia jo itsessään, onhan se suurelta osin Marioiden ja enkelin välistä keskustelua. Kokonaisuena sekvenssiä on laulettu myös muutamissa muissa mysteeri- ja miraakkelinäytelmissä.¹⁴⁰

Missale Aboensen mukaan sekvenssiä oli käytettävä pääsiäisenä kolmena päivänä peräkkäin. Sen yhteydessä veisattiin ainakin Tanskassa, Ruotsissa ja Suomessa pientä kansankielistä pääsiäislaulua, josta lisää luvussa 5.3.2. Suosittu sekvenssi on säilynyt käytössä pitkään, sillä vielä vuoden 1614 Käsikirja määrää, että ”Päsiäis Pyhin” tulisi

¹³⁸ Moberg I s. 63, 73; Taitto s. 243

¹³⁹ Taitto s. 243

¹⁴⁰ Taitto s. 244

laulaa *Jesus Christus ufrixi tuli* -sekvenssiä.¹⁴¹

Unohduksen jälkeen (vuoden 1886 virsikirja ei sisällä sekvenssiä) sekvenssi on vuonna 1986 otettu jälleen mukaan uuteen virsikirjaamme. *Kiitosta nyt uhratkaamme* (nro 87) on sovitettu uudelleen nykykielen mukaan, tosin varustettuna vanhan suomalaisen sijasta saksalaista *Christ ist erstanden* -laulua vastaavilla välisäkeistöillä.

Varhaisin ruotsinnos on vuodelta 1544 *Jesus Christus han är worden itt offer för oss alla*. Ruotsalaisessa laulukirjassa *Een liten Songbook* (1553) on sekvenssin ruotsalainen teksti ilman kertosaettä, ruotsalaisessa virsikirjassa vuodelta 1567 on ainoastaan latinalainen teksti ruotsinkielisen “värssyn” kera.¹⁴² Sekvenssistä on olemassa myös melodiamuunnos.¹⁴³

Varhaisia suomennoksia löytyy ainakin viisi erilaista; sekvenssi on siis kuulunut suosikkeihin myös Suomessa. Latinalaisesta alkutekstistä tehty suomennos ei ole päässyt myöhempään virsikokoelmiin, vaan useimmat suomennokset liittyvät ruotsalaiseen käännökseen. Westhin koodeksi (fol. 24v) sisältää sekvenssin muodossa *Päsiäisen kiitos vffria Vffrapi Christicunda* ilman nuotteja. Latinankielistä lähestyvä, ruotsinnosta noudattava suomennos *Jesus Christus ombi o(l)lut yxi uffri caickein edhestä* on nuotteineen Codex Cumoënsiksen sivulla 143 sekä Ilmajoen käsikirjoituksessa (Liber templi Ilmolensis fol. 27v). Jaakko Suomalaisen virsikirjan numerossa 62 on vapaasti mukaeltu laitos *Jesus Christus vhrix meille, On annet syndiseille*. Sama versio sisältyy myös vuoden 1701 virsikirjaan (nro 152), Iisalmen käsikirjoitukseen (fol. 62) sekä Liber Ecclesiae Tammelensikseen. Hemminki Maskulaisen laulukirjassa vuodelta 1616 on em. Jaakko Suomalaisen version lisäksi toinenkin vapaa mukailu: *Jesus Christus vissist vahvast* (nro160). Se on myös vuoden 1701 virsikirjan numerona 164.¹⁴⁴

¹⁴¹ Kurvinen s. 244-245

¹⁴² Kurvinen s. 235-244

¹⁴³ Moberg s. 241-243

¹⁴⁴ Kurvinen s.243-245

Sekvenssin tekstit sekä Liber Ecclesiae Tammelensiksestä että Graduale Triplexistä.

Jesus Christus uhrix meille
on annet syndiseille.
Caridz kärsi cuoleman,
Isäns cans saat oleman
armon tiel syndiset sääs tuleman.

Cuolo ia elo potkit
hirmuisest ychten otit
cuolon elämä wäit
ia poies soit.

Maria sen tunnusta
quin tiell puhuttel Jesusta
joca oli cuollun ollut
mutta jällens kirkautens tullut.

Engelin hän mös näki
quin coht tiettauax teki
cuolluen haudhast pois mennex
ia eläuän sian jänex.

Uscocam emämmin wahwoi
Marian /Engelin tosi sanoi
quin Juuttaan cansan walhei ia waloi.

Christus omal wäellens
cuolemast nousi jällens
ia sai nijn woiton
hänen pällens.
Alleluja.

Victimae pascháli laudes
ímmolent Christiáni.
Agnus redémit oves:
Christus ínnocens Patri
reconciliávit peccatóres.

Mors et vita duéllo
conflixére mirándo:
dux vitæ mórtuus,
regnat vivus.

Dic nobis María,
quid vidísti in via?
Sepúlcrum Christi vivéntis,
et glóriam vidi resurgéntis:

Angélicos testes,
sudárium, et vestes.
Surréxit Christus spes mea:
praecedet suos in Galilaéam.

Scimus Christum surrexisse
a mórtuis vere:
tu nobis, victor Rex,
miserere.

Sekvenssin tekstiin on Liber Ecclesiaessa tehty korjaus, sana *Maria* on vedetty yli ja sen tilalle on kirjoitettu *Engelin*. Tämä oli tyypillistä uskonpuhdistusajalle: neutraali enkeli syrjäytti katolisille tärkeän Marian.

Suomenkielinen versio sisältää yhden säkeistön enemmän kuin latinankielinen versio. Suomenkielisen version toiseksi viimeinen säkeistö on lisätty mahdollisesti Pohjoismaissa. Muuten käännös noudattaa Graduale Triplexissä julkaistua latinankielistä

versiota.¹⁴⁵

Liber Ecclesiae Tammelensiksen versiossa on muutamia virheitä nuottiavainten paikoissa. Melodiassa on pieniä eroavaisuuksia Graduale Triplexiin verrattuna. Kopiot sekvenssin käsikirjoituksesta ja Triplexin versiosta sekä taulukko eroavaisuuksista ovat liitteinä 11, 12 ja 13.

Marttilan käsikirjoitus 1580- tai 1590-luvulta sisältää sekvenssistä saman version kuin Liber Ecclesiae Tammelensis. Marttilan versiossa sanan *tuleman* tilalla lauseessa *armon tiel syndiset pääs tuleman* on kuitenkin sanat *oleman*.¹⁴⁶

Laetabunduksen tapaan *Victimae paschali laudes* -sekvenssin suomenkielinen käännös säilyi käytössä vielä 1800-luvulle asti lähes muuttumattomassa asussa. Seuraavalla sivulla on Iisalmen käsikirjoituksen harvinaisempi tekstiversio (fol. 41) sekä sekvenssiteksti vuoden 1701/1995 virsikirjasta. Iisalmen mukaista käännöstä ei liene löydetty toistaiseksi muista käsikirjoituksista.¹⁴⁷

Iisalmen tekstin sisältö on sama kuin yleisemmässäkin versiossa. Juudan kansa on kuitenkin Iisalmissa korvattu Juudaksilla, sanat kuulostavat samoilta ja tarkoitus lienee sama. Tämän harvinaisen version sovittamin melodiaan on hieman hankalaa, ehkä siksi se onkin jäänyt harvinaiseksi. Samassa käsikirjoituksessa on myös yleisemmin käytetty Jaakko Suomalaisen versio samasta sekvenssistä (fol. 62)

¹⁴⁵ Graduale Triplex s. 198-199

¹⁴⁶ Vertailu perustuu Ilkka Taiton vuonna 1991 Marttilan käsikirjoituksen (fol. 166v) pohjalta tekemään transkriptioon.

¹⁴⁷ Kopio Iisalmen käsikirjoituksesta fol. 41, 62; Tuppurainen (Iisalmen...) s. 34: Vanha virsikirja, virren nro 175

Iisalmen käsikirjoitus
fol. 41

Jesus Christus hän on tullut
Uffrixi meidän tehden.

Yxi wiatoin caritza kärsi surman
ia teki yhden sowinnon
Jumalan waiheilla[?]
ia meidän liancaicen.

Cuolema Ja Elämä sodit
mutta elämä sai woiton,
Cuolema on voitettu
elämän cautta.

Sen todista Maria
quin näki Jesum tiellä
ylösnousnunu cuolluista,
ia elävät Jumalan Herraudes.

Swren todistoxen näki
quin hän tuli haudallen,
Jumalan Engelit ja Paari waatns[?]
nijn sai hän nähda
cuolluen ylösnousnen.

Aennen mö se uscocam
mitä Maria sano
quin wscomatomain
Judasten sanoja.

Tott[?] on Christus ylösnousnut
Cuolleman katkerudesta
ia ombi saannut woiton
Cuolleman Päällen.
Alleluja.

Vanha virsikirja 1701/1995

1. Jesus Kristus uhriks' meille
On annett' syntisille.

2. Karits' kärkei kuoleman,
Isäns' kanss' saat' oleman.
Armon tiell' syntiset
Sääs tulemaan.

3. Kuolo ja elo potkeit,
Hirmuisest' yhteen otit,
Kuollon elämä soitt,
Ia poijes soit'.

* * *

4. Maaria sen tunnustaa,
Kuin tiell' puhutteli Jesusta,
Joka oli kuollun' ollut,
Mutta jäl lens kirkkauteens' tullut.

5. Enkelin hän myös näki,
Kuin koht tiettäwäks' teki,
Kuolleen haudast' pois menneeks',
ja eläwän sen sijaan jääneeks'.

* * *

6. Uskokaam' enemmän wahwoi
Maarian tosii sanoi,
kuin Juudan kansan walheit' ja waloi.

7. Kristus omall' wäellens'
Kuolemast' nousi jäl lens.
Ja sai niin woiton hänen päällens',
Halleluja.

5.3.2 *Christus nous ylös* -kertosäe

Victimae paschali laudes -sekvenssin yhteydessä laulettu leisin esikuvana on saksalainen *Christ ist erstanden von der marter allen* jota on laulettu jo vuoden 1200 vaiheilla. Tanskalainen vastine *Christ stod op aff døde* on painettu jo 1529. Ruotsalaisen leisin vanhin käsikirjoitus on vuoden 1536 tienoilta. On kuitenkin arveltu, että leisiä olisi laulettu sekvenssin yhteydessä Pohjoismaissakin jo keskiajalla.¹⁴⁸

Seuraavassa saksalainen alkuteksti sekä ruotsalainen käännös vuoden 1536 vaiheilta:¹⁴⁹

Christ ist erstanden
von der marter aller,
Des schüll wir allew fro sein,
christ scholl vnser trost sein,
Kirioleis.
(W II 39, 40)

Christus är vpstånden aff dödha
Och löste alla werlden aff nödha.
Thes måghe wij alle wara gladh
Och loffua wårom Herra j allan stadh,
Kyrioleison.
(Psb. 1567 fol. LXXr.)

Ruotsalaista leisiä ja varmaankin myös suomalaista on laulettu sekä latinan- että kansankielisten sekvenssien yhteydessä. Sekvenssi laulettiin kolmiosaisena siten, että joka toisen säkeistön jäkeen laulettiin kertosaäkeenä tämä leisi (“post duos versus canatur”). Siten leisi kerrattiin kolmesti. Tanskassa sitä laulettiin pääsiäisestä alkaen kuudenteen sunnuntaihin pääsiäisen jälkeen *Victimae* -sekvenssin sekä latinalaisen että tanskalaisen tekstin kera, kolmesti ennen saarnaa ja kolmesti saarnan jälkeen (Jespersen, Gradual s.199-220). Piispa Sorolaisen postillasta päätellen leisiä on Suomessakin laulettu saarnan yhteydessä; pääsiäispäivänä hän keskeyttää saarnansa esipuheen lauseella: “Iloitcam sentähden ia riemuitcam Herrasa, weisaten hänelle kijos wirsiä ia Psalmeja, sanoden: Christus nousi ylös”.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Kurvinen s. 243-246

¹⁴⁹ Kurvinen s.412

¹⁵⁰ Kurvinen s. 245-246

Leisin varhaisimmat suomennokset löytyvät sekä Westhin koodeksista että Jaakko Suomalaisen virsikirjasta. Seuraavassa Westhin koodeksin versio, jossa sanat *on ylesnousnu* on pyyhitty pois ja *nous yles* on lisäty jälkeinpäin.¹⁵¹ Vuoden 1701 virsikirja noudattaa vielä Westhin versiota:

Westhin koodeksi

Christus nous yles/
on ylesnousnu cuoleman haudhast
ia päästi mailman Perkelen paulast,
Nytt me sijs vachuast iloitkam
Ja Jumalal kiitost veisatkam,
kyrieleison.

Virsikirja vuodelta 1701/1995

Kristus nous' ylös kuoleman haudast',
Ja päästi mailman perkeleen paulast':
Siis me nyt wawast iloitkaam',
Ja Jumalalle kiitos weisatkaam',
Kyrie eleeson!.

Tammelan käsikirjoituksen versio noudattaa Jaakko Suomalaisen virsikirjan mukaista käännöstä (nro 61, fol. LVr). Tammelan käsikirjoituksessa on ainoastaan leisin teksti ilman melodiaa. Ainoa ero on toisen säkeen kohdalla, joka kuuluu Jaakko Suomalaisen mukaan *ja päästi mailman perkelen paulast* kun taas Tammelan versiossa *maailman* tilalla puhutaan *meistä*.¹⁵²

Jaakko Suomalainen

Christus nous ylös cuoleman haudhast,
Ja päästi mailman perkelen paulast,
Sijs me nyt wahuast iloitcam
Ja Jumalal kijtost veisatcam,
kyrielejson.

Liber Ecclesiae Tammelensis

Christus nous ylös cuoleman haudhast,
ia päästi meitä perkelen paulast,
sijs me nyt wawast iloitcam,
Ja Jumalal kijtos weisatcam.
Alleluj Kyrieleison.

Tammelan versiossa kyrieleisonin tilalle on kopioija aluksi ehkä vahingossa kirjoittanut *Alleluj*. Tosin kyseessä saattaa olla harvinaisempi variaatio.

¹⁵¹ Kurvinen s. 411

¹⁵² Kurvinen s. 411

Edellisistä hieman poikkeava versio on Jaakko Suomalaisen virsikirjassa lehden L.Vr alareunassa.¹⁵³

Jaakko Suomalainen

Christus on ylesnousnut cuole[mast]
Ia päästi mailman helue[tist]
Sill caicin mö nytt iloit[tcam]
Ia Jumalal kijtos weisatcam,
[Kyrieleison]

Tämä sävelmä puuttuu virsikirjaehdotuksesta 1880 ja UV:sta. Nykyisessä virsikirjassamme *Victimae* -sekvenssin suomennoksen *Kiitosta nyt uhratkaamme* yhteyteen on painettu saksalaista alkuperää oleva leisi Kristus ylösnoussut on. Tämä poikkeaa melodialtaan näistä Pohjoismaissa aiemmin käytetyistä leiseistä.

¹⁵³ Kurvinen s. 412

5.4 O Pyhä Hengi tule täyttämän

Veni sancte Spiritus reple tuorum -antifonin varhaisimmat käsikirjoitukset ovat 1000-luvulta. Sepittäjänä on mahdollisesti ollut joko Hermannus Contractus tai Robert II, syntymäpaikaksi eräässä lähteessä ilmoitetaan Swabia. Vuodelta 1527 on peräisin Fischerin painattama saksannos. Ilmeisesti saksankielisen käännöksen pohjalta on tehty ruotsinnos, joka ilmestyi 1543: *O Tu helghe Ande kom, vppfyll*.¹⁵⁴

Suomenkielinen versio perustuu sekä latinankieliseen sävelmään että 1543 ilmestyneeseen ruotsinkieliseen käännökseen *O Tu helghe Ande kom, vppfyll*. Varhaisin suomenkielinen lähde on Matthiae Joannis Westhin koodeksin vanhin osuus vuodelta 1546. Suomennos on tehty vuoden 1543 jälkeen, sillä loppusanat *Jumalan olkon kijtos ijancaickisesta* perustuvat 1543 painettuun ruotsalaiseen tekstiin. Hemminki Maskulainen on vuoden 1605 virsikirjaansa varten suomentanut antifonin uudelleen, tällä kertaa runomuotoon loppusointujen kera: *O pyhä Hengi tule tänn, Uscollisten sydhämed täyttämän*. Antifonin teksti on innoittanut myös Mikael Agricolaa. Hänen rukouskirjassaan on ehkä vain luettavaksi tarkoitettu versio *Tule pyhe hengi Herra Jumala, teute minun sydhemen oiijkealla wscolla*. Samassa kirjassa on myös runomittainen samansisältöinen *Tule pyhe lodhuttaia*.¹⁵⁵

Seuraavassa sekä Tammelan että Maskun Hemmingin versiot antifonista.¹⁵⁶

Liber Ecclesiae Tammelensis fol. 14r-15v

O Pyhä Hengi tule,
Täytä sinun wscolistes sydhämet
ia sinun rackkaudhes hengi sytytä heihin
quin moninaisil kielillä pacanat cokoisit
pyhän wskon yhteydhes caikesa mailmasa.
Jumalan olcon kijtos ijancaikisest.

Hemminki Maskulainen fol. 149v, nro 174 Spiritualis cantilena:

O Pyhä Hengi, tule tänn
Uscollisten sydhämed täyttämän,
niihin palava rackaus sytyttämän,
Sinä quin cocod cansoja
caickinaisist kielistä,
Christin uscon yhteyten yximielisestä.
Jumalan olcon kiitos ijancaickisesta.

¹⁵⁴ Kurvinen s. 246

¹⁵⁵ Kurvinen s. 246-247, Klemetti (Suomen kirkkomusiikki...) s. 31-32

¹⁵⁶ Kurvinen s. 413

Liber Ecclesiae Tammelensiksen sisältämä antifoni noudattelee suorasaanaista Westhin koodeksin käännöstä. Tämä versio on piispojen Sorolainen, Elimaeus ja Gezelius vanhemman auktoriteetin nojalla syrjäyttänyt myöhemmät riimiin tehdyt käännökset. Iisalmen käsikirjoituksen yhteyteen kirjoitettu versio noudattelee niinkään Westhin käännöstä. Tekstissä on kuitenkin jonkun verran eroa, myös erityisesti alkupuolen melodiassa on eroja.

Antifonia on poikkeuksellisesti laulettu latinaksi vielä myöhään uskonpuhdistuksen vakiinnuttuakin. Vielä vuoden 1701/1995 virsikirja sisältää antifonin sekä latinaksi että suomeksi¹⁵⁷ Antifoni on ollut mukana useissa myöhäisemmissä virsikirjoissa, ja on mukana myös nykyisessä virsikirjassamme numerolla 112.¹⁵⁸

Antifonin tekstit vuoden 1701/1995 virsikirjasta

Veni Sancte Spiritus!
Reple tuorum corda fidelium
Et tui amoris in eis ignem accende:
qui per diversitatem linguorum
cunctarum gentes
in unitate fidei congregasti.
Halleluja! Halleluja!

O Pyhä Henki tule!
Täytä sinun uscollistes sydämmet,
Ja sinun rakkautes tuli sytytä heihin,
Kuin moninaisill' kielillä pakanat kokosit
Pyhän uskon yhteyteen
kaikessa maailmassa:
Jumalan olkoon kiitos ijankaikkisesti.
Halleluja.

Antifonin alkupuolen melodia on Tammelan käsikirjoituksessa lähes sama kuin nykyisessä virsikirjassakin. Lopussa sen sijaan on eroja, mm. Halleluja puuttuu Liber Ecclesiae Tammelensiksen versiosta.

Latinankielistä antifonia on käytetty helluntaiaaton vesperin alussa, “antiphona inchoativa” (mm. Marttilan käsikirjoitus 1596). Missale Aboensen mukaan sitä käytettiin 1. helluntaipäivän graduaalina ja sitä seurasi sekvenssi *Sancti Spiritus assit*. Suomalaista antifonia on Westhin koodeksin (1546) mukaan käytetty saarnavirtenä: “Jälken ewangeliumin machta weisatta ennen sarna thämän wirdhen” (myös Käsikirja 1614).

¹⁵⁷ Vanha virsikirja 1701/1995

¹⁵⁸ Kurvinen s.71

6 TAMMELAN KÄSIKIRJOITUSTEN SÄVELMÄT JA NYKYAIKA

6.1 Latinalaisen kirkkolaulun restauraatiosta 1900-luvulla

Nuottikirjoituksen kehittymisellä on latinalaisen kirkkolaulun kannalta kaksi puolta: melodian säveltasojen ja liikkeiden tarkka merkitseminen johti varioinnin vähene- miseen ja laulun kaavamaistumiseen. Toisaalta ilman nuotinnustaitoa sävelmät olisivat saattaneet kadota kokonaan. Nuottikirjoituksen ja soivan todellisuuden yhdistäminen ei aiheuta ongelmia pelkästään latinalaiselle kirkkolaululle, tarjoaahan nuottikuva mistä tyylistä tahansa vain eräänlaisen kuvan itse musiikista. Kaikki on viime kädessä kuitenkin esittävän taiteilijan luovan mielikuvituksen varassa.

Latinalaisen kirkkolaulun tekstit ja melodiat pystytään säilyneiden nuottikokoelmien pohjalta rekonstruoimaan nykyisin varsin tarkasti. Laulun tulkinta ja erityisesti neu- mien pohjalla ollut keironomia (melodian liikkeitä kuvanneet esilaulajan käden- liikkeet) sen sijaan jää arvailujen varaan. Tämän vuosisadan kuluessa on latinalaisen kirkkolaulun renessanssin myötä esiintynyt pyrkimyksiä myös keironomian elvyt- tämiseksi. Ranskassa toimiva latinalaisen kirkkolaulun tutkimuksen uranuurtaja Solesmes'in luostari sekä Solesmes'in oppeja noudattava Pariisin konservatorion gregorianiikan osasto ovat päätyneet ratkaisuun, jossa keironomia muistuttaa taval- laan normaalia kuoronjohtoa. Esilaulaja johtaa kuoroa kuoron keskeltä näyttäen fraa- sien alut ja loput, melodian liikkeitä pyritään näyttämään neumikuvioiden mukaisin kädenliikkein. Rytmin käsittely on vaihtelevaa, perustana ei ole tasainen pulssi vaan rytmin ja melodian vapaa virtailu tekstin painotusten ja affektiivisuuden mukaan.¹⁵⁹

Latinalaisen kirkkolaulun suuren taiteilijan, Iégor Reznikoffin lähtökohta sen sijaan on toisenlainen. Hänelle laulu ja äänen tuotto on pyhä asia, metafyyminen ilmiö. Laulun kokonaisvaltainen olemus sekä resonanssin ja yläsävelsarjan aistiminen ovat

¹⁵⁹ Havaintoni Solesmes'n ja Pariisin konservatorion tyylistä perustuvat vuonna 1994 tekemääni tutustumismatkaan. Matka ja sen yhteydessä pidetty kurssi oli järjestetty yhteis- työs-sä Sibelius-Akatemian, Göteborgin musiikkikorkeakoulun sekä Pariisin konservatorion kanssa.

ehdottoman tärkeitä. Käsien liikkeet kuuluvat hänen laulutapaansa erottamattomana osana, kurseillaan hän ohjaa oppilaitaan tavoittelemaan äänen tuoton, musiikin, kädenliikkeiden ja rukouksen symbioosia. Vaikuttavissa soolokonserteissaankin hän viitto kädillään samanaikaisesti laulun kanssa.¹⁶⁰

Lauluäänen käyttötavoista löytyy myös suuria eroja. Solesmes'in tyylin mukaan ääni soi tasaisen kirkkaasti ja kuulaasti, hallitsevana piirteenä on etinen pääsointi. Kuorossa äänet sulautuvat toisiinsa hyvin, eikä kenenkään ääni kuulu läpi. Sointivaikutelma on yhtenäinen ja ilmava.

Reznikoff sen sijaan esiintyy yleensä yksin ja jo tämä aiheuttaa lauluun erilaisen lähestymistavan. Yhtyelaulussa hänen äänenkäyttötapansa tuskin pääsisikään oikeuksiinsa. Selkeästi havaittavissa on hänen äänensä voimakas resonanssi. Hän pystyy laulaessaan voimistamaan tiettyjä yläsäveliä niin, että perusäänen ohella ikään kuin kuulisi myös toisen äänen. Tätä "trikkitemppua" hän tosin käyttää liturgista laulua laulaessaan vain harvoin. Laulusta on kuultavissa joskus karheitakin sävyjä, mutta perustana olevan hyvän hengityksen vuoksi ääni ei kuitenkaan tunnu jäävän epämiellyttävästi "kurkkuun". Kurssillaan hän kerran kertoikin, että eräässä syrjäisessä ranskalaisessa luostarissa munkkien laulutapaa kutsuttiin karhulauluksi. Hänen laulunsa pääsee luonnollisesti parhaiten oikeuksiinsa hyvässä akustiikassa kuultuna, mutta resonanssin voi aistia myös levyiltä.

Kaksi edellä kuvailemaani tapaa pyrkiä latinalaisen kirkkolaulun lähteille edustavat toisistaan poikkeavia lähtökohtia ja näin ollen lopputuloksessa on jonkin verran eroja. Solesmes'in ansiona on yksityiskohtiin paneutuva tutkimus jo viime vuosisadalta lähtien; kaikki myöhemmät tutkimukset pohjaavat ainakin jossain määrin Solesmes'in työhön. Vuodesta 1889 he ovat julkaisseet valtavan määrän tutkimustensa tuloksia sarjassa *La Paléographie musicale*. Sekvenssin *Victimae Paschali Laudes* vertailussa apuna käyttämäni *Graduale Triplex* on myös heidän julkaisujaan. Nimitys *Triplex* johtuu teoksen sisältämistä kolmenlaisista nuottimerkinnöistä: viivastolle kirjoitet-

¹⁶⁰ Reznikoffiin tutustuin Sibelius-Akatemian koulutuskeskuksen järjestämällä kurssilla Kuopiossa 1993 Reznikoffin laulutavasta on myös kirjoitettu tutkielma: Vuori, Hilikka-Liisa 1995. *Hiljaisuuden syvä ääni*. Kriittinen korkeakoulu. Helsinki.

tujen koraalinuottien lisäksi sama melodia on nuotinnettu myös sekä Sankt Gallenin että Laonin neumeilla. Graduale Triplex on sittemmin saavuttanut Euroopassa aseman eräänlaisena latinalaisen kirkkolaulun ”Raamattuna”. Sitä käytetään yleisesti mm. Euroopan konservatorioiden ja musiikkikorkeakoulujen kirkkomusiikin opetuksessa.

Solesmes’in tutkimukset ovat osin myös korvin kuultavia. Varhaisemman ”rappio-kauden” aikana latinalainen kirkkolaulu jäykistyi hitaaksi ja rytmiltään tasapaksuksi. Solesmes’in rytmiteorioiden pohjalta toteutettu laulu on kuitenkin sulavaa ja rytmikkaa hallitsee elastisuus. Kaiken kaikkiaan heidän järjestelmänsä on toimiva, lähes kaikkeen on löydettävissä ratkaisu, mikä tosin edellyttää suurta paneutumista monimutkaisiin oppikirjoihin. Solesmes’in varjopuolena pitäisin kuitenkin heidän näkemystään siitä, että vain he ovat latinalaisen kirkkolaulun totuuden lähteillä. He myöskin kieltävät laulujen paikallisten murteiden merkityksen ja näin ollen pyrkivät aina löytämään kunkin laulun alkuperäisimmän version kanonisoidakseen sen ainoaksi vaihtoehdoksi.

Reznikoffilla tieteellisyyden ylle nousee sen sijaan hänen taiteilijanvaistonsa ja pyrkimyksensä äänen ja laulun alkulähteille. Näennäisen yksinkertaisten asioiden taustalla on kuitenkin hänen henkilökohtainen tutkimustyönsä ja paneutumisensa. Erikoista on myös se, että hän on ilmeisen onnistuneesti soveltanut latinalaista kirkkolaulua myös ääniterapiaan. Hän on jossain määrin toiminut laulun avulla myös mm. odottavien äitien ja kehitysvammaisten parissa. Reznikoffin tyyli ero Solesmesiin verrattuna on lyhyesti siinä, että Reznikoff pyrkii saavuttamaan tietyn tunnetilan, Solesmesin munkit taas pyrkivät toteuttamaan laulun juuri niin kuin se on alkujaan laulettu. Toisin sanoen lähtökohdat ovat niin erilaiset, ettei niitä oikeastaan voi edes vertailla keskenään.

Suomalaisia tutkijoita latinalainen kirkkolaulu on alkanut kiinnostaa laajemmin 1900-luvun alussa. Käsikirjoituksia kartoittavaa pohjatutkimusta ovat tuolloin tehneet mm. Aarno Malin, Toivo Haapalainen, P. J. I Kurvinen, Olav D. Schalin sekä musiikin monitoimimies Heikki Klemetti. Merkittävää tutkimusta Ruotsi-Suomen latinalaisesta kirkkolaulusta on tehnyt myös ruotsalainen Carl Allan Moberg Freiburgin

akatemiassa Sveitsissä. Sotien jälkeen latinalaisen kirkkolaulun tutkimukseen maassamme syntyi tauko pariksi vuosikymmeneksi.

Viime vuosina kiinnostus aihetta kohtaan on kuitenkin kasvanut valtavasti. Uraa uurtavaa työtä on tehnyt Suomen Akatemian tutkija Ilkka Taitto. Hänen lisensiaattityönsä pohjalta on vuonna 1992 julkaistu teos *Documenta Gregoriana - Latinalaisen kirkkolaulun lähteitä Suomessa*. Kyseinen teos sisältää värikuvia useista suomalaisista käsikirjoituksista sekä kartoittaa latinalaisen kirkkolaulun vaiheita katolisen ajan Suomessa. Taiton tutkimuksiin pohjautuen Pyhän Henrikin hetkipalvelusten musiikkia on myös levytetty otsikolla "Memoria Sancti Henrici". Kyseessä on ensimmäinen tämän alan kotimainen levytys. (ks. s. 19). Taitto on osallistunut myös mm. Suuren Musiikkitietosanakirjan (1989-1992) toimittamiseen keskiaikaisen musiikin alalta.

Latinalaisen kirkkolaulun tutkimusta on tehty myös Sibelius-Akatemian kirkkomusiikkikoulutuksen yhteydessä sekä Kuopiossa että Helsingissä. Kuopion osastolla lähinnä Itä-Suomesta löytyneitä käsikirjoituksia ovat tutkineet mm. professori Erkki Tuppurainen sekä Jorma Hannikainen.

Ajankohtaista tietoa latinalaisen kirkkolaulun tutkimuksesta Keski-Euroopassa ovat viime vuosina tuoneet maahamme myös Grazin musiikkikorkeakoulun professori Franz Karl Prassl Itävallasta sekä Godehard Joppich Saksasta. Solesmes'in perinteitä jatkava Pariisin konservatorion gregoriaaninen kuoro vieraili myös Suomessa kesällä 1997 ja tulee Orimattilaan uudelleen kesällä 1998.

6.2 Kirkkolaulun maallistuminen

Keskiajalla ja vielä pitkään sen päätyttyä korkeakulttuuri eli kirkon suojissa ja sen ylläpitämänä. Näin ollen kirkon musiikki edusti myös alansa huippua. Länsimainen taidemusiikki juontaa juurensa latinalaisesta kirkkolaulusta. Täältä pohjalta kehittyi varhainen moniäänisyys, kun liturgisten sävelmien yhteydessä alettiin laulaa erilaisia kvintti- ja kvarttiorganumeja. Tästä päästiin vähitellen äänten itsenäisyyteen ja moniäänisyyteen. Erilaisia moniäänisyyden muotoja on todennäköisesti ollut kansanmusiikissa jo aiemmin, mutta taidemusiikin kannalta liturginen moniäänisyys lienee merkittävintä.¹⁶¹

Latinalainen kirkkolaulu edustaa muuttuvan musiikin kentällä eräänlaista pysyvyyttä. Se on kautta vuosisatojen ollut innoituksen lähteenä säveltäjille. Kirkollisten sävelmien teemat ovat kokeneet uuden elämän erilaisten sävellysmuotojen cantus firmuksina. Keskiajan kirkkomusiikin mystiikalla on oma sijansa vielä tämänkin vuosisadan musiikin piirissä, mm. suositun virolaisen säveltäjän Arvo Pärtin musiikki on eräänlainen synteesi keskiajan mystistä tunnelmaa uuden ilmaisun rinnalla.

Nykypäivä eroaa keskiajasta kuitenkin siinä, että korkeakulttuuri ei enää ole yksinomaan kirkon ylläpitämää. Musiikin alalla kirkko tänä päivänä edustaa eräänlaista konservatismia. Virsikirjojen ja jumalanpalvelusmusiikin uudistaminen sekä gospelmusiikin tulo "salonkikelpoiseksi" osoittaa toki kiitettävää muutoshalukkuutta myös kirkon parissa. Uudet musiikilliset innovaatiot liikkuvat kuitenkin jossain muualla. Kirkko ei siis enää ohjaile musiikin suuntaviivoja vaan kirkko joutuu tavallaan mukautumaan sitä ympäröivään maailmaan. Kirkko mielletään usein kuitenkin eräänlaiseksi elämän peruspilariksi muutoksista huolimatta. Tästä syystä uudet tuulet kirkkomusiikissa saattavat kohdata usein suurtakin vastustusta.

Mielenkiintoinen ilmiö latinalaisen kirkkolaulun piirissä tällä vuosisadalla on sen erkaantuminen katolisen kirkon hoivista erilliseksi musiikkityylikseen. Latinalaista kirkkolaulua saatetaan esittää nykyisin jopa konserteissa täysin irrallaan alkuperäisistä

¹⁶¹ Jeanson - Rabe s. 37

liturgisista yhteyksistään. Uskonnollisesta taustasta riippumatta ihmiset tuntevat kiinnostusta tätä näennäisen yksinkertaista ja rauhoittavaa musiikkia kohtaan yhä suuremmassa määrin. Kirkollisen otteen höltyminen merkitsee tutkimuksen kannalta uuden kriittisyyden mukaantuloa. Ilmiö on tuttu myös Raamatun tutkimuksen puolelta. Fundamentalismiksi kutsuttu sanatarkka Raamatussa pitäytyminen on saanut kilpailijakseen asioiden taustoihin tarkemmin pureutuvan historiallis-kriittisyyden.

Levytysteollisuus on mahdollistanut osaltaan latinalaisen kirkkolaulun maailmanvalloituksen. Meditatiiviset äänitteet hyvin markkinoituina tavoittavat uskomattoman suuria ihmismääriä, parhaana esimerkkinä espanjalaismunkkien Canto Gregoriano. Vanhaan laulumusiikkiin erikoistuneita yhtyeitä on myös perustettu varsin innokkaasti, latinalainen kirkkolaulukaan ei ole enää munkkien yksinoikeus. Myös keskiajan kirkkolaulun omintakeinen naissäveltäjä Hildegard Bingeniläinen on nostettu uudelleen esiin. Hänen laulujaan on viime vuosina esitetty ja levytetty varsin runsaasti sekä "autenttisina" että uutta kokeilevina versioina.

6.3 Latinalainen kirkkolaulu Suomen lauluperinteessä

Laululla on ollut Suomessa valtava merkitys sekä kirkolliselle että maalliselle musiikille. Kansanmusiikkimme rikkaus ja laulun ylivalta on ainutlaatuista Euroopassa. Ainoastaan Unkari voi kilpailla kanssamme kerättyjen kansanlaulujen lukumäärällä ja laadulla. Laulu on kuulunut jokapäiväiseen elämään ja sen välityksellä on kerrottu tarinoita ja ilmaistu tunteita kautta aikojen. Tässä kansanmusiikki ja keskiajan kirkkomusiikki kohtaavat toisensa. Mitäpä muuta laulettu pyhimyksistä ja Raamatun tapahtumista kertovat sekvenssit ovat kuin runonlaulantaa ja tarinoiden kertomista. Luterilaisuuden tultua kansa muunteli virsiä omalla tavallaan ja tästä ovat osoituksena lukuisat virsitoisinnot - kansan musiikkia nekin.

Euroopan laidoilla ja siis myös Suomessa ns. taidemusiikki on varsin uusi tulokas kulttuurin kentällä. Ensimmäiset vaikutteet Keski-Euroopan taidemusiikista tulivat latinalaisen kirkkomusiikin muodossa Pohjoismaihin oikeastaan vasta ristiretkien aikaan 1100-luvulla. Mahdollisesti tästä syystä kansanmusiikkimme on pystynyt säilyttämään omaleimaisuutensa pitkään. Oma osansa asiaan on ollut myös maamme köyhyydellä ja eristyksellä. Joka tapauksessa pohjoisten kansojen musiikki on vaikuttanut suuresti taidemusiikin kehittymiseen viimeisten vuosisatojen aikana sekä meillä että naapurimaissa. Pohjoisen selittämätön henki on usein aistittavissa sävellyksistämme tyylipiirteistä huolimatta.

Suomen seurakunnilla alkoi olla varaa urkujen hankintaan laajemmin vasta 1800-luvun loppupuolella, tätä ennen kirkkomusiikkimme oli lähes yksinomaan laulettua. Tämä on osaltaan edesauttanut lauluperinteemme säilymistä voimakkaana. Yhteislauluun osallistuminen on kollektiivisempi kokemus kuin urkujensoiton kuun-teleminen. Ilman urkusäestystä laulettu virret ovat myös alttiimpia paikallisille variaatioille.

6.4 Messusävelmät ennen ja nyt

Messusävelmistöjen lukumäärä oli viime vuosikymmeninä kutistunut vain kolmeen. Ensimmäinen sävelmäsarja on tarkoitettu käytettäväksi tavallisina pyhäpäivinä. Toinen sarja kuuluu juhla-aikoihin ja niihin muihin juhlapyhiin, joiden liturginen väri on valkoinen tai punainen. 1983 kirkolliskokous hyväksyi väliaikaiseen käyttöön myös perhejumalanpalveluksen, jonka liturgisen musiikin laati Harald Andersén. I ja II messun sävelmistöt ovat sen sijaan Ilmari Krohnin ja Heikki Klemetin käsialaa, pääosin kyllä perinteisistä latinalaisista sävelmistä muokattuja.

Evangelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusta on viime vuosina pyritty uudistamaan ja rikastamaan. Entisten rinnalle on tuotu myös uusia messusävelmistöjä. Kirkolliskokouksen asettama käsikirjakomitea julkaisi elokuussa 1997 ehdotuksensa. Sen suomenkielisiin teksteihin liittyy mm. viisi eri messusävelmistöä, joista yksi on em. perhejumalanpalveluksen sävelmistö. Uusissa messuissa on vaikutteita sekä latinalaisesta perinteestä että kansanmusiikista. Seurakunnilla on nyt vapaus käyttää näitä uusia sävelmistöjä, pidättäytyä vanhoissa tai tilapäiseen käyttöön vaikkapa säveltää kokonaan omat messunsa.

Keskiajan kirkkomusiikin rikkaus oli juuri messusävelmien suuressa lukumäärässä ja vaihtelevuudessa: messun ordinarium-sarjoja oli Suomessa käytössä noin kahdeksan. Nykyisin messusävelmät ovat useinkin edeltäjiään yksinkertaisempia jo pelkästään siitä syystä, että myös seurakunnan on tarkoitus osallistua lauluun. Monimutkaiset messusävelmät ovat myös joutuneet tekemään tilaa mm. virsilaululle ja soitinmusiikille. Pääosiltaan nykyisetkin messut noudattelevat kuitenkin perinteisiä linjoja; osa teksteistä on säilynyt käytössä jo keskiajalta lähtien.

Erona entiseen on kuitenkin se, että aikaisemmin myös musiikillisen koulutuksen saaneen papin tilalla on kaksi ammattiinsa erikoistunutta henkilöä: kanttori, musiikin ammattilainen sekä teologisen koulutuksen saanut pappi. Nykyisten pappien koulutuksessa musiikin osuus on kutistunut olemattomiin ja musiikillinen päävastuu on siirtynyt kanttoreille. Kirkkomusiikin koulutuksen laajeneminen ja tason nousu näkyy

luonnollisesti seurakuntien musiikkielämän vilkastumisena. Keskiajalla kuoroja tuskin oli muualla kuin suurimmissa seurakunnissa, nykyään niin pientä seurakuntaa tuskin löytyykään, etteikö siellä olisi kuoroa.

6.5 Latinalainen kirkkolaulu Tammelassa

Tammelan seurakunnan dokumentoitu historia ulottuu 1430-luvulle saakka, joten uskonpuhdistus on päässyt syrjäyttämään katolisen perinnön sen ollessa vielä varsin nuorta. Reformaation aikana alkoi seurakunnan väkiluku kasvaa, mikä johti 1700-luvun lopulla jopa kirkon laajentamiseen.

Käsikirjoitusten nykyisen kunnan perusteella voidaan olettaa, että seurakuntaelämä on vilkastunut huomattavasti reformaation aikana. Näin ollen suomenkielistä liturgiaa on Tammelassa kuultu enemmän kuin latinankielistä. Pelkästään latinankieliset käsikirjoitukset ovat nimittäin säilyneet varsin hyväkuntoisina, kun taas erityisesti Liber Ecclesiae Tammelensiksen suomenkieliset arkit ovat paljon käytetyn näköisiä ja reunoiltaan repaleisia.

Tammelan seurakunnan johtomiehet ovat olleet kaiken kaikkiaan varsin oppinutta väkeä. Tästä kertoo meille osaltaan Tammelasta löydetyn liturgisen kirjallisuuden suuri lukumäärä. Pappien laulutaidoista ei valitettavasti ole mitään dokumentteja jäljellä. Ainakin kivikirkon akustiikka 1785 valmistuneen laajennuksen jäljiltä on erinomainen. Keskiaikainen, pieni maalattiainen kirkko ei varmaankaan ollut yhtä kaikuista.

Siitä, miten näiden käsikirjoitusten aineistoa on Tammelassa aikanaan käytetty, ei valitettavasti ole juuri minkäänlaista tietoa saatavilla. Suurin osa Tammelan papeista oli opiskellut Turun katedraalikoulussa, joten uskoisin Tammelan liturgisen elämän noudatelleen kutakuinkin Turun käytäntöä.

Kirkkomusiikki on Tammelassa ollut etupäässä laulettua aina 1800-luvun puoliväliin asti, jolloin seurakunta hankki ensimmäiset urkunsu.¹⁶²

¹⁶² Tammelan ensimmäiset urut olivat 19-äänikertaiset ja rakentajana oli kangasalalainen Thulé, urkujen järjestysnumero oli seitsemän. Urkuja peruskorjattaessa äänikertoja lisättiin 28:aan. Vanhat urut säilytettiin kuitenkin uusienkin urkujen pohjalla.

6.6 Tammelan vanhat sävelmät ja nykyaika

Latinalainen kirkkolaulu on ollut koko läntisen ja pohjoisen Euroopan kulttuuria. Tästä todistaa meille liturgisen lauluohjelmiston säilyminen pienistä vivahde-eroista huolimatta samanlaisena joka puolella. Suomessa käytössä olleet sävelmät ovat suurimmalta osalta samoja kuin Keski-Euroopassakin.

Eri puolilta Suomea löydetty käsikirjoitukset muistuttavat varsin suuressa määrin toisiaan, lauluohjelmisto on suurelta osin samankaltaista kaikissa kirjoissa. Myös sävelmien erot eri käsikirjoitusten välillä ovat varsin pieniä. Erot saattavat usein johtua kopioijien huolimattomuudesta tai asiantuntemattomuudesta, kuten esimerkiksi Liber Ecclesiae Tammelensiksen sisältämän *Victimae paschali laudes* -sekvenssin yhteydessä. Tämän käsikirjoitus sisältää suoranaisia virheitä erityisesti nuottiavaimien paikoissa. Kyseeseen tuskin tulee mikään melodiavariantti, kopioija on todennäköisesti vain epähuomiossa jättänyt uuden avaimen merkitsemättä.

Huomionarvoista on se, miten laadukkaita reformaatioajan kansankieliset käännökset ovat. Vaikka ruotsin- ja erityisesti suomenkielen kirjakieli oli vielä varsin alkuvaiheessa ovat kääntäjät useinkin onnistuneet tavoittamaan alkuperäisen ajatuksen. Erinomaisena esimerkkinä tästä on *Laetabundus*-sekvenssi, jonka latinan-, ruotsin- ja suomenkieliset versiot vastaavat säe säkeeltä toisiaan. Latinalaisesta alkutekstistä poiketen kansankielisissä käännöksissä on läpi sekvenssin käytetty jopa loppusointua.

Reformaation aikana elämään jääneet sävelmät ovat olleet lähinnä syllabisia ja toistoa sisältäviä sekvenssejä tai antifoneja, jotka soveltuvat paremmin virsilauluun. Monimutkaisemmat sävelmät ovat näin jääneet pois käytöstä. Joidenkin sävelmien säilymistä on edesauttanut erityisen kaunis melodia, esim. *Victimae paschali laudes* tai uskonpuhdistusajan etiikkaan soveltuva teksti, esim. *Inhimisen wihleizyeste*. Sen sijaan monet pyhimyksiin, kuten esimerkiksi Pyhään Henrikiin liittyvät sävelmät eivät ole kelvanneet enää reformaatioajan kääntäjille ja ovat näin vähitellen unohtuneet samalla kun latinankieli on väistynyt kirkollisista toimituksista.

Mikä on näiden sävelmien merkitys nykyaikana? Monet liturgian pysyviin teksteihin tehdyt sävelmät eivät välttämättä ole musiikilliselta kannalta katsottuna mielekkäitä, eikä niiden unohduksiin jääminen liene kovinkaan suuri vahinko. Suunnattoman suuren aineiston joukossa on kuitenkin kuolemattomia helmiä ja nykykuulijaakin koskettavia sävelmiä. Näiden uudelleen löytäminen voisi sen sijaan rikastuttaa kirkkojemme musiikkia.

Sävelmien liturgisilla yhteyksillä ei nykyisin mielestäni ole enää niin suurta merkitystä kuin keskiajalla ja katolisen kirkon valtakaudella. Toivoisinkin ennakkoluulotonta kokeilunhalua näiden sävelmien parissa. Esityskokoonpanoja vaihtelemalla ja sävelmiä sovittamalla voidaan päästä mielenkiintoisiin tuloksiin. Soittimiakin näiden sävelmien yhteydessä voisi käyttää, kunhan laulu tai sävelmien laulavuus säilyy. Mikä estää sävelmiä esitettävän vaikka pelkinä instrumentaaliversioina?

Huomiotta ei saa jättää näiden laulujen ja laulutyylin merkitystä äänenkäytölle ja soinnin löytämiselle. Latinalaisen kirkkolaulun sävelmien laulaminen vaatii tasaisen hallittua äänenkäyttöä, legaton ja linjan tajua ja ennen kaikkea joustavuutta sekä musiikilliselta että äänelliseltä kannalta. Miten tämä sitten poikkeaa klassisen laulukoulun mukaisesta laulusta? Ei mitenkään, ihanteet ovat täysin samat. Ongelmia aiheutunee kuitenkin vibraton käytöstä, onhan selvää, että ”opperatyylin” vibrato tuhoaa näiden laulujen herkkyyden ja joustavuuden. Mutta nykyisin on jossain määrin luovuttu jatkuvan tasasuuruisen vibraton ihanteesta. Ehkä osittain vanhan musiikin autenttisuuspyrkimysten avartamana vibrato käsitetään enemmänkin efektiksi, jota voi ja pitääkin kontrolloida musiikkityylistä riippuen. Vibraton täydellinen välttäminen ei tältä katsantokannalta ole myöskään suotavaa. Vibratoahan ei ääneen tekemällä tehdä (ei ainakaan pitäisi), vaan se kuuluu olennaisena osana vapaasti ja luonnollisesti tuotettuun ääneen. Laulu ilman vibratoa on siis aivan yhtä luonnotonta kuin liiallisesti tehty vibrato.

Latinalaisen kirkkolaulun sävelmät soivat parhaiten pitkäkaikuisissa tiloissa. Tällöin on mahdollista kokea laulajana olevansa ikään kuin yhtä resonanssin kanssa. Laulajan tulisi pyrkiä löytämään mahdollisimman luonnollinen ja pakottamaton tapa laulaa. Tällöin ääni alkaa soida hyvässä akustiikassa ”itseksensä”. Soinnin ja resonanssin

kokemuksia on oikeastaan mahdotonta pukea sanoiksi. Näitä asioita varten ei ole vielä pystytty kehittämään kunnollisia mittausmenetelmiä. Toivoisinkin, että laulajat kokeilisivat äänensä mahdollisuuksia ja pitäisivät korvansa avoimina. Latinalainen kirkkolaulu tarjoaa loistavat mahdollisuudet löytöretkille omaan ääneen.

SANASTOA

adiastematia	Nuottikirjoitustyyli, joka ilmaisee melodian liikkeitä ja intervallit vain summittaisesti, ks. diastematia. (Taitto s. 24)
antifonarium	Antifonarium on rukoushetkien sävelmiä sisältävä liturginen kirja. Musiikillinen runko-osa koostuu antifoneista ja responsorioista, jotka on järjestetty kalendaaristen periaatteiden mukaisesti. Erityiset invitorium-, hymnarium- ja responsoriale-osastot ovat myös antifonariumin aineistoa, vaikka kaksi viimeksi mainittua osastoa esiintyvät myös itsenäisinä sidoksina. (Suuri musiikkitietosanakirja 1 s. 72)
antifoni	Nykyisessä päämerkityksessään kantilloidun tekstin yhteydessä esitetty vapaamuotoinen kertosaie tai -säkeistö. Kantilloitu teksti voi olla joko psalmi tai Uuden tai Vanhan testamentin kiitosvirsi. Tässä tehtävässä eräänlaisena johtolauseena antifoni jäsentää ja täsmentää esitettävää kokonaisuutta. (Taitto s. 69)
diastematia	Diastematia on nuottimerkkien vertikaalin asettelun hyvä kyky ilmaista säveltasoja ja intervaleja. (Taitto s. 24)
diatonisuus	Diatonisuus on antiikin ajasta meidän päiviimme asti säilynyt perustavan tärkeä sävelkorkeusmateriaalin muoto, joka käsittää seitsemän säveltä oktaavin alueella. Ylös- tai alaspäiseksi asteikoksi järjestettynä materiaalin tulee täyttää tietyt ehdot: asteikon tulee sisältää viisi kokosävelaskelta ja kaksi puolisävelaskelta, ja ne on järjestettävä tiettyyn järjestykseen, vrt. pianon koskettimet. Diatonisuus on perinteisen länsimaisen musiikin perustalla oleva säveljärjestelmä, joka sulkee pois koko- ja puolisävelaskelista poikkeavien intervallien käytön. (Otavan iso musiikkitietosanakirja 2 s. 48)
graduale	Graduale on messukirjatyyppi, joka sisältää messun vaihtuvien tekstien solistisia tai responsorisia sävelmiä: graduaaleja, halleluja ja tractuksia. Sana johdetaan epistolaa seuraavasta messun osasta, graduaalista. Se taas on saanut nimensä siitä, että esilaulaja (diakoni) esittää siihen kuuluvan versuksen lukupulpetille johtavalta askelmalta, gradus. Kun hänen oli määrä laulaa samalta paikalta myös halleluja, versus ja tractus, oli perusteltua koota nämä sävelmätyypit yhdeksi kirjaksi. 1200-luvulla gradualeen alettiin lisätä myös antifonariumin aineistoa ja näin ollen graduale alkoi sisältää kaikkia messun vaihtuvatekstisiä osia. (Taitto s. 69)

hymni	Roomalaiskatolisilla erityisesti hetkipalvelusten säkeistöllinen ja mitallinen runo- ja sävelmätyyppi. Yleensä syllabinen ja yksinkertainen. Samalla melodialla voidaan laulaa useita säkeistöjä tai peräti useita kokonaan eri tekstejä. (Suuri Musiikkitietosanakirja 3 s. 58 - 59)
kantillointi	Kantillointi on uskonnollisten tekstien lauluäänellä tapahtuvaa resitointia. Usein kantillaatio esitetään tietyllä resitointisävelellä, josta poiketaan ainoastaan välimerkkien kohdalla. Kantillaatio voi olla myös melodisesti koristeltua. Yhteistä kaikille muodoille on, että teksti ja sen jaotus kokonaan määräävät musiikillisen muodon. Kantillaatio esitetään useimmiten solistisesti, mutta myös kuoron käyttö on mahdollista. (Otavan iso musiikkitietosanakirja 3 s. 368)
keironomia	Keironomiolla tarkoitetaan esilaulajan käden liikkeitä, jotka ilmaisevat melodian kulun joko ylös tai alas. Sittemmin käytetty kyvaamaan liturgisen kuoron johtamista. (Cattin s. 192)
koodeksi	Vanha käsikirjoitus. Latinalaista kirkkolaulua sisältävät koodeksit saattavat koostua useita messuun liittyvistä osista, kuten gradualesta, sekvensseistä, hymneistä jne.
leisi	Keskiajan saksalainen, pohjoismaalainen tai slaavilainen hengellinen laulu, jossa usein kertaantuu sana <i>Kyrieleis</i> . Lajin katsotaan kehittyneen pyhäinpäivän litanian Kyrie eleisonista, jota seurakunnan oli tapana laulaa kertosäkeinä kuoron lauluosuuksien välissä. Jo 800-luvulla saksalaisella kielialueella Kyriolais tai Kiriolais -sanoista syntyi kansankielisiä runoja, joiden säkeistöt olivat tavallisesti nelisäkeisiä, melodia syllabinen ja yksinkertainen. Keskiajalla syntyi laaja leisi-kirjallisuus ja tämä laululaji oli suuressa suosiossa. Liturgisten leisien tehtävänä oli lähinnä toimia sekvenssien lisäkkeinä. Myöhemmin leisistä tuli evankelisen saksalaisen kirkkolaulun perusaineeksi. (Otavan iso musiikkitietosanakirja 4 s. 39)
prefaatio	Prefaatio on messupapin laulama monimutkainen rukoussarja. Yhdessä Sanctus-Benedictus -osan kanssa se muodostaa kolmiosaisen ehtoollista valmistavan kokonaisuuden, joka johtaa ehtoollisaineiden muuttumiseen ja varsinaiseen ehtoollisyhteyteen, communioon. Sisältää sekä kiinteä- että vaihtuvatekstisiä jaksoja. (Taitto s. 383)
responsorio	Responsorio on liturgisen laulun muoto, jossa alunperin soololaulu vuorotteli seurakunnan kertosäkeenomaisen vastauksen kanssa. Usein responsorioita laulettiin hetkipalvelusten lukukappaleiden jälkeen. (Cattin s. 199)

sekvenssi	Sekvenssillä tarkoitetaan tässä yhteydessä 800-luvulla liturgiaan mukaan tullutta kirkkolaulun muotoa. Klassisessa muodossaan se koostuu määrältään vaihtelevista säkeistöpareista, joista jokainen lauletaan omalla sävelmällä. (Otavan Iso Musiikkietosanakirja 5 s. 199)
syllabinen	Sävellystyyli, jossa tekstin yksi tavu vastaa melodian yhtä nuottia. (Cattin s. 199)
votiivimessut	Votiivimessut ovat messuja, joiden voimalla haettiin apua johonkin yllättävään sairauteen, luonnonmullistukseen, tulipaloon tai sotaan. Votiivimessulla voitiin myös kiittää (votum, luvattu uhrilahja) jostakin tai pyytää suojelusta aikaan tai ikuisuuteen. Oman votiivimessutyypinsä muodostivat sielunmessut, misse pro defunctis, joilla muistettiin kuoleman vuosipäivänä ja pyydettiin rukoilemaan niiden puolesta, joiden matka vielä oli kesken. Votiivimessun luonne saattoi olla yksityinen, jolloin sen voi toimittaa yksi pappi ja jolloin sitä ei laulettu vaan ainoastaan luettiin. Sen oli useasti kustantanut (säästänyt) varakas ja arvovaltainen kansalainen itsensä ja omaistensa puolesta. (Taitto s. 244)

LÄHDEKIRJALLISUUS

Painetut lähteet

Ars 1 Suomen Taide. 1987. Weilin+Göös. Keuruu

Cattin, Giulio 1984. *Music of the Middle Ages I.* Cambridge University Press. Newcastle-upon Tyne.

Dahlström, Fabian - Salmenhaara Erkki. 1995. *Suomen musiikin historia 1 Ruotsin vallan ajasta romantiikkaan, keskiaika - 1899.* WSOY. Porvoo.

Gable, Frederick K.. 1995. Rhythm in 17th -Century German Chant. A Preliminary Investigation. *Proceedings of the Göteborg International Organ Academy 1994.* Edited by Hans Davidsson and Sverker Jullander. Göteborg.

Graduale Triplex 1979. Abbaye Saint-Pierre de Solesmes & Desclée. Paris-Tournai.

Haapalainen, T. I. 1979. *Die Choralhandschrift von Kangasala aus dem Jahre 1624 Die Melodien und ihre Herkunft.* Acta Academiae Aboensis ser. A, vol. 53.

Jeanson, Gunnar ja Rabe, Julius 1970. *Musiikki kautta aikojen 1. Kreikan antiikista rokokoohon.* Otava. Helsinki.

Joppich, Godehard. *Der Gregorianische Choral Geschichte und Gegenwart.*

Klemetti, Heikki 1909. *Gregoriaanisuus Suomen protestanttisessa kirkkomusiikissa.* Säveletär nro:t 18 ja 22. Helsinki.

Klemetti, Heikki 1921. *Suomen kirkkomusiikki protestanttisuuden alkuaikoina.* Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XVI. Helsinki

Kurvinen, P. J. I. 1929. *Suomen virsirunouden alkuvaiheet V:een 1640.* Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimituksia 180. osa. Helsinki. WSOY Porvoo.

Laasonen, Pentti 1991. *Suomen kirkon historia 2 Vuodet 1593-1808.* WSOY. Porvoo.

Lagercrantz, Ingeborg 1948. *Lutherska kyrkvisor I - Finländska musikhandskrifter från 1500- och 1600-talen, del I, jul och påsk.* Helsingfors.

Malin, Aarno ja Haapanen, Toivo 1922. *Zwölf Lateinische Sequenzen aus den mittelalterlichen Quellen Finnlands.* Suomalainen Tiedeakatemia. Helsinki.

Moberg, Carl Allan 1927. *Über die Schwedischen Sequenzen.* Gregorianische Akademie zu Freiburg in der Schweiz. Uppsala und Stocholm.

- Ojanen, Eeva 1992. *Tammelan historia*. Forssa.
- Ojanen, Eeva 1990. *Tammelan seurakunnan historia*. Forssa. (alaviitteissä Ojanen)
- Otavan iso musiikkitietosanakirja* 1978. Otava. Helsinki. (Painopaikka Keuruu)
- Pirinen, Kauko 1991. *Suomen kirkon historia 1. Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika*. WSOY. Porvoo.
- Pohjakallio, Lauri 1986. Nuorten keräilijöiden tallentamat lounaishämäläiset paikallistarinat. *Vuosikirja 55-1986*. Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys. Forssa.
- Schalin, Olav D. 1946. *Kulthistoriska Studier till belysande av reformationens genomförande i Finland I*. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Schalin, Olav D. 1947. *Kulthistoriska Studier till belysande av reformationens genomförande i Finland II*. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Suomen evankelis-luterilaisen kirkon Virsikirja* 1986. Kustannus-osakeyhtiö Kotimaa, Kirjapaja. Mikkeli 1987. Toinen painos.
- Suuri Musiikkitietosanakirja* 1989-1992. Weilin + Göös. Keuruu.
- Taitto, Ilkka 1992. *Documenta Gregoriana - Latinalaisen kirkkolaulun lähteitä Suomessa*. WSOY.
- Then Svenska psalmboken*, Stockholm 1697. Faksimile: Den Svenska Psalmboken. 1697 års korallbok, Gidlunds. Värnamo 1985.
- Tuppurainen, Erkki 1997. Iisalmen nuottikäsikirjoitus Suomen 1600-luvun jumalanpalvelusmusiikin esimerkkinä. *Teologinen aikakauskirja 1/1997*. Teologinen Julkaisuseura r.y.
- Vanha virsikirja* 1995. Vuoden 1701 suomalainen virsikirja. Toimittanut Tauno Väinölä. Pieksämäki.
- Vapaavuori, Hannu 1994. Katsaus Suomen luterilaisen kirkon messusävelmistön vaiheisiin. *Näkökulmia Suomen kirkkomusiikkiin*, toim. Reijo Pajamo. Kirkkomusiikin osaston julkaisuja 6. Sibelius-Akatemia. Helsinki.
- Yxi tarpelinen Nuotti-cirja*. 1702. Stocholm. (Helsingin yliopiston kirjasto)

Painamattomat lähteet

Antiphonarium Tammelense I. Åbo Akademis bibliotek, havd D 71/161. Käsikirjoitus.

Graduale Tammelense. Åbo Akademis bibliotek, havd D 71/163. Käsikirjoitus.

Iisalmen käsikirjoitus n. 1630-luvulta. Iisalmen kirkonarkisto. Erkki Tuppuraisen toimittamia kopioita.

Liber Ecclesiae Tammelensis, Åbo Akademis bibliotek, havd. D 71/162. Käsikirjoitus.

Lohtajan käsikirjoituskatkelma. Vuonna 1548 painetun ruotsinkielisen messun yhteydessä. Lohtajan kirkonarkisto. Erkki Tuppuraisen toimittamia kopioita.

Matthiae Joannis Westhin koodeksi. Helsingin yliopiston kirjasto C III 19. Käsikirjoitus.

Tuppurainen, Erkki 1997. *Kirkkomusiikin historian opintomateriaali* (oppikirjaluonnos). Sibelius-Akatemia.

LIITTEET

1. Tammelan seurakunnan kirjoja 1400- ja 1500-luvuilta

KÄSIKIRJOITUKSIA

Graduale Tammelense

myös Tammelan graduale

Åbo Akademis bibliotek, havd. D 71/163.

1400-luvun lopulta tai 1500-luvun alusta.

Antiphonarium Tammelense I

myös Tammelan antifonarium 1

Åbo Akademis bibliotek, havd. D 71/161

Osittain 1400-luvulta, osittain 1500-luvulta.

Liber Ecclesiae Tammelensis

Åbo Akademis bibliotek, havd. 71/162

Katolisaikaiset lehdet 1400-luvun lopulta tai 1500-

luvun alusta, lehtiä myös 1500-luvun lopulta ja

1600-luvun alusta.

Antiphonarium Magnus Andreae

myös Tammelan antifonarium 2.

Helsingin yliopiston kirjasto, Cö I 9.

1500-luvun lopulta

Antiphonarium Tammelense III

myös Tammelan antifonarium 3.

Hämeenlinnan maakunta-arkisto, Tammelan kirkon

inventaaareja um. II Ba:1, kansitäyte.

PAINETTUJA KIRJOJA

Missale Aboense 1488

Helsingin Yliopiston kirjasto, Rv. Kirk. Käsik. 2a.

Missale Aboense 1488

Åbo Akademis bibliotek, Ink. nr 5 bis.

Psalterium Latinum noin 1488

Åbo Akademis bibliotek, Ink. nr 11.

2. Näyttelyä koskeva lehtiartikkeli

Forssan Lehti 15.5. 1996

Tammelan vanhoista messukirjoista löytyi innoitus Sibelius-Akatemian lopputyöhön Keskiaajan sävelmät kantavat nykyaikaan

FL
Anna-Mari Henriksson

Keskiaikaiset liturgiset sävelmät kantavat vuosisatojen takaa nykyaikaan. Kirkkolaulu ja luostarin musiikkitaareet soivat nykyään jopa hitlistroilla.

Tammelalainen Sanna Mansikkaniemi perehtyy keskiaikaisiin liturgisiin sävelmiin Sibelius-Akatemian kirkkomusiikin koulutusohjelman lopputyössään. Hänen lähteenään ovat Tammelan kirkon 1500-lukulaiset messukirjat.

- Gregoriaaninen laulu on katolisen kirkon tuhatvuotunen perinne. Tammelan messukirjojen musiikillinen aineisto saattaa olla paljon vanhempiä ja peräisin Keski-Euroopasta, osa on tosin suomalaisia alkuperältään. Sävelmät saattavat olla jo ajalta ennen 1000-lukua, Sanna selvittää.

Lopputyönsä aineistosta Sanna on nyt koonnut pienimuotoisen näyttelyn Tammelan kunnanvirastossa.

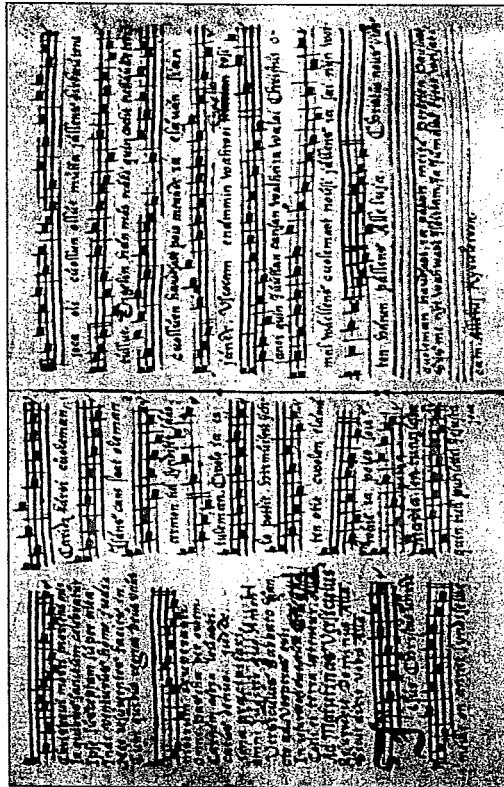
nanviraston aulaan. Näytely on avoinna toukokuun loppuun saakka. Esillä on tietoa Tammelan vanhoista messukirjoista ja niiden tiestä Abo Akademian kirjaston hoiviin Turkuun. Mukana on myös värikopioita käsinkirjoitettujen messukirjojen lehdistä.

Oppinut kirkkoherra toimitti kirjat Turkuun

Sanna Mansikkaniemen Sibelius-Akatemian lopputyön aineistona ovat messukirjat Liber ecclesiae Tammelensis, Graduale Tammelense ja Antifonarium Tammelense. Lopputyön aineistosta tärkein on Liber ecclesiae Tammelensis, jossa on entien suomenkielisiä materiaalia.

- Kirjat ovat kaikki lukuke-poisia, mutta Liber ecclesiae on aikarepaleinen reunoiltaan. Mutta se kertoo siitä, että sitä on käytetty hirveästi, Sanna kertoo.

Tammelasta vanhat messukirjat toimitti Turkuun 1840-luvulla

Keskiaikaiset liturgiset sävelmät kantavat vuosisatojen takaa nykyaikaan. Tammelasta peräisin olevien 1500-luvun messukirjojen musiikkiantin voi nyt tutustua pienimuotoisessa näyttelyssä Tammelan kunnanvirastossa.

kirkkoherra Niis Magnus Tolpo. Kirkkoherra Tolpo oli aikanaan hyvin oppinut herra, joka oli myös perehtynyt musiikkiin ja eri soitimiin.

Sanna Mansikkaniemi opiskelee Sibelius-Akatemia kirkkomusiikin Kuopion osastolla ja valmistele lopputyötään tämän vuoden aikana.

- Lopputyöni on projekti, johon kuuluu kirjallinen osuus ja toimen, käytännöllinen osuus. Käytännöllinen osuus tarkoittaa konserttia messukirjojen aineiston pohjalta ja siihen minun on sovitettava musiikkiin itse.

Lopputyön aiheensa Sanna löysi sattumalta lentokirjansa tiedoista ja tammelalaisesta tartui siihen heti.

- Olen aina ollut kiinnostunut historiasta ja olen myös ollut muutamalla gregoriaanisen laulun kursilla. Jossakin kirkkomusiikin historian tenttikirjassa tuli esille, että Tammelasta on löydyntä tällaisia messukirjoja, hän per-

3. Tammelan Gradualen sisältö

SIVU	OTSIKKO	ALKUSANAT
	Luettelo juhlapäivien messusävelmistöjen tekstialukkeista, sisältää seuraavat juhlat:	
3	Andreae, Barbarae, Nicolai, Lutiae, Thomae apostoli, Stephani, Thomas episcopi et martiris, Siluestri, Fabiani & Sebastiani, Agnetis, Vincentii, Beati Henrici martiris, Sigfridi, In translatione S. Thomae Aqvino, Purificationis Mariae, Blasii, Agathae, Dorothee, Valentini, "In cathedra sancti petris", Mathiae, Thomae de Aqvino, Gregorii papae, Benedicti, Annuntiationis Mariae, Ambrosii, Georgii, Marci, Philippi et Jacobi	
	Suomenkielinen luterilainen graduale	
5r		<i>Mina vscon ydhen Jumalan paele</i>
6v	Loco officii Missae vel pro graduali interdum scdm occasionem temporis:	<i>Terue Iesu laupiudhen kuningas Sinae Christe seuracunnan pää Inhimisen wihleitzyste tule meidhen caicein weisata</i>
7v	De creatione hominis	
9v	Symbolum fidei iuxta Athanasium (oikeasti Nicaenum suomeksi)	<i>Mö usco ychde Jumala päle (kesken)</i>
10r	(Sanctuksen loppuosa, alku fol. 12v, sidontavirhe)	
		<i>Pyhä, pyhä, pyhä herra Jumala Zebaoth O Jumalan caritza</i>
10v	Sanctus de duplicibus festis	<i>Pyhä, pyhä, pyhä O Jumalan caritza (vain alku)</i>
11r	Tua est potentiae De Tempore paschali Kiirie	<i>O Herra Jumala sinun on valdacunda Herra armadha meidhen pälen Cunnia olcon Jumalan corkeuxes Herra armadha meidhen pällen</i>
12r		<i>Pyhä, pyhä, pyhä</i>
12v	Sanctus (vain alku, loppu fol. 10r)	<i>Herra armadha meidhen pellen</i>
16v	De Summiis festiis	<i>Herra armadha meidhen pällen (kesken)</i>
16v	De semiduplici cantus	
	Katolinen graduale latinaksi fol. 13-15, 17-131r	
	Katolisia sekvenssejä fol. 131v-146	

4. Liber Ecclesiae Tammelensiksen sisältö

SIVU	OTSIKKO	ALKUSANAT
	Luterilainen graduale ruotsiksi 20.0 x 15.5 cm	
1r	Kyrie Eleison tempore Adventus Domini Quadragesima item diebús festis. Apostolonim canendum	<i>Herre förbarma tigh O Gudz Lamb som borttagher werldennes synder Tackom och loffuom</i>
2r		<i>Herre förbarma tigh Heligh, heligh, Heligh Herre Gudz Zebaoth O Gudz Lamb...</i>
2v	Diebus Dominicis canendum	<i>Åhra ware Gudh i höjden Heligh, heligh, Heligh...</i>
3r	Gloria in exelsis Deo	<i>O Gudz lamb som borttagher...</i>
3v	Sanctus	<i>Tackom och loffuom</i>
	Agnus	<i>Herre förbarma tigh</i>
4r	Benedicamus	<i>Åhra ware Gudh i höjden</i>
	Kyrie Nouum	<i>Tackom och loffuom</i>
	Gloria	<i>Herre förbarma tigh</i>
4v	Sanctus et Agnus uf supra de Dnias	<i>Herre förbarma tigh</i>
	In summis festis cantus	<i>Herre förbarma tigh</i>
5r	In festis Duplicibus Kyrie	<i>Heligh, heligh, Heligh</i>
6r	In summis festis cantus	<i>O Gudh lamb</i>
	Agnus	<i>Tackom och loffuom</i>
6v	Benedicamus	<i>Heligh, heligh, heligh</i>
	In festo duplici Sanctiis	<i>Tackom och loffuom</i>
7r	Benedicamus	<i>Och fridh på Jordenne och Menniskionen</i>
	Gloria	
8r	Sanctus et Agnus tempore paschali et de sancto spiritu	<i>Heligh, heligh, heligh Tackom och loffuom</i>
8v	Benedicamus de sancto spiritu	<i>Herre förbarma tigh</i>
	Kyrie de sancto sptu	<i>Åhra ware Gudh i höjden</i>
9r	Gloria	
	Luterilainen graduale suomeksi	
9v	In summis festis cantus: Sanctus et Agnus item benedicamiis ut supra in perdentifolio	<i>Herra armadha meidhen päällem</i>
10r	In festo duplici, cantiis Gloria	<i>Herra armadha meidhen päällem Cunnia olcon Jumalan</i>
11r	Sanctus summis festis Agnus Dei	<i>Pyhä, pyhä, pyhä O Jumalan caritza</i>

SIVU	OTSIKKO	ALKUSANAT
11v	Benedicamus Festo Duplici sanctiis Agnus Dei	<i>Kijttäcäm ia cunnioitacam Herra Pyhä, pyhä, pyhä O Jumalan caritza</i>
12r	Benedicamus Kyrie paschale Gloria	<i>Kijttäcäm ia cunnioitacam Herra Herra armadha meiden päällem Cunnia olcon Jumalan</i>
13r	Sanctus et Agnus et de paschate et de spiritu sancto communiter Agnus	<i>Pyhä, pyhä, pyhä O Jumalan caritza</i>
13v	Benedicamus Benedicamus penthecostes feii de sancto spiritu Kyrie de spiritu sancto	<i>Kijttäcäm ia cunnioitacam Herra Herra armadha Cunnia olcon Jumalan</i>
14r	Veni sancte spiritu reple tuorum corda fideli	<i>O pyhä hengi tule täytä Suo Jumala meitä laupiasti</i>
14v	Da pacem Domine in diebus nostris Tua est Potentia tuum Regnum Domine sc.	<i>Sinun on woima ia waldacunda o Herra</i>
15r	Credo in unum Deum	<i>Minä uskon ydhen Jumalan pälle (kesken)</i>
16r	Magnificat	<i>Hajonnut on laupius sinun silistes Kiittäkin piendä poica</i>
16v	[Glorificamus aeterno regi]	<i>Jumalalle, ijancaickiselle Jumalalle</i>
17r	Dixit Dominiis Domino meo Nunc Dimitt[is]	<i>I hans församblingh med stoor ärhå Herre thijn tienare lätt nu i fridh fare</i>
17v	(kirjeen alku)	
18r	(tyhjä sivu)	
18v	(kirje)	
19r	Scriptum Anno 96 a Thoma Marci Primi toni multatoxitarium	<i>Venite exultemus Domino</i>
19v	2 toni	<i>Venite...</i>
20v	3 toni	<i>Venite...</i>
21v	[I]V toni	<i>Venite...</i>
22v	V [toni]	<i>Venite...</i>
23v	6 toni	<i>Venite...</i>
24r	7 toni	<i>Venite...</i>
25r	8 toni	<i>Venite... (loppuu kesken)</i>
	Katkelma Tammelan Antifonariumista 20.5 x 14.0 cm	
26r - 31r	Suomenkielisen gradualen jatkoa 20.0 x 15.5 cm	
32 r		<i>O Gudh wij loffue tigh</i>
33r		<i>O Jumala sinua me kiitämme</i>
34v		<i>O Gudh wij loffue tigh</i>

SIVU	OTSIKKO	ALKUSANAT
36r		<i>O Jumal sinua kiitäm</i>
37r	Sequentia dv omnibus Apostolis	<i>Coeli enarrant gloriam</i>
39r	apostolis sequentia	<i>Qui sunt isti qui volant ut nubes</i>
	Latinankielinen graduale 21.0 x 17.0 cm	
40r	Historia in die Nativitatis dni nostri ihesu christi magnificatus est cujus	<i>Rex pacificus</i>
40v	Ad magnificat	<i>Dum ortus fuerit sol de corli videbitus</i>
41r	Antiphonae ad matutinas Antiphonae ad psalmos (tanquam sponsus Dominus psal. 18) In primo Nocturno responsorium	<i>Christus natus est nobis</i>
41v	Secundum responsorium	<i>Dominus dixit ad me filius meus</i>
42r	Tertium responsorium	<i>Hodie nobis coelorum rex virgine</i>
42v	In secundo nocturno antiphonae	<i>Hodie nobis de coelo pax vera</i>
		<i>Descendit de coelis, Deus patre genitus</i>
		<i>Suscepimus Deus misericordiam tuam</i>
		<i>Erietur in diebus Domini</i>
		<i>Veritas de terta</i>
		<i>Quem vidistis pastores</i>
43r		<i>O magnum miserium et admirabile</i>
43v	Tertiu responsorium	<i>Sancta et immaculata uirginitas</i>
44r	In III Nocturno	<i>Ipse in uocauit me Alleluja</i>
	Ipsicuocadeit me ro pater meus estu	<i>Beata Dei genitrix Maria</i>
44v		<i>Beata viscera Maria virginis</i>
45r	(Joh. 1)	<i>Verbum caro factum est</i>
	Ad laudes antiphonae	<i>Quem vidistis pastores dicite</i>
45v		<i>Genuit puorpera regum cuj nomen</i>
	(Luc. 2)	<i>Angelus ad pastores ait annuncio</i>
		<i>Facta est cum angelo</i>
46r		<i>Paruulus filius hodie</i>
	Ad benedictus antiphona	<i>Gloria in exelsis</i>
		<i>Tecum principium</i>
46v		<i>Redemptionem Misit Dominus</i>
		<i>Exortum es in tenebris</i>
		<i>Apud Dominu misericordia</i>
	Ad magnificat antiphona	<i>De fructu ventris</i>
		<i>Hodie christus natus est</i>
		<i>Natus est nobis hodie</i>
47r		<i>Alleluja verbum caro factum</i>
47v	Sequentia in Natiuitate Domini: et duabus diebus sequentibus: Item in Circumcisione Domini & in Epiphania: Laetabundus	<i>Laetabundus Tibi Christe splendor patris</i>
48r		<i>Alle Christne frögda sigh i thenna höghtijd</i>
49r	Cantio brevis et pia de Christi Natiuitate	<i>Christus är födder af en jungfru reen (teksti)</i>

SIVU	OTSIKKO	ALKUSANAT
49r		Caicki christityt iloitam tällä juhlalla
50r	Christuxen syndymäst lyhy ja jumalinen virsi	Christus alas astui taiwast (teksti) Christus on syndyny neidzyest (teksti)
50v	Festo Michaelis Archangeli Hymniis Alius Hymnus	<i>Tibi Christe splendor patris</i> <i>Dicimus grates tibi summae rerum</i> <i>Tigh vari lof och prijs o Christe</i> <i>Wariel Jumal sinun sanas (teksti)</i> <i>Suo meille rauha herra nyt (teksti)</i>
51v	Serua Deus	
52r	Rauhan Edhestä lyhy virsi In vigilia nativitatis Domini ad vespas Hymnus petitorius et Enchomiasticus Autore Ambrosio	<i>Veni redemptor gentium</i>
52v	In natali domini ad matutinum Hymnus: ejusdem Metri cum superiore De nativitate Christi Hymnus Eucharisticus: Carmen est Trochaicum, Iambicus Archilochicus, Acatalecticu & Catalecticum, alternatim currens. Sumtum ex hymno prudentij, Cujus est initium Da puer plectrum.	<i>Christe redemptor omnium</i>
53r	Hymnüs qüi in ferijs	<i>Corde natus ex parentis</i>
53v	Paschatis Canitur	<i>Acta sanctorum decus Angeloru</i>
54r	Ad matutinas versiculus	<i>Jesus Christus uhris meille</i> <i>Christus nous ylös cuoleman haudhast</i> (teksti)

5. Kirje Liber Ecclesiae Tammelensiksesta

Fol. 18v

Min gumpu vordig of oodvilligen
f. Galtu med. Gud you Almachtig nu
gäseu daffa vill förnuet
for Guds min gods som N. Galtu
jag Dofor men so gud mitt of
Sagor på min rogn of boder
Jag vill omdalyen att vordning
de villo vill göra of lära mig
+ 9 Galtu på min gud boding
jag vill Dofor you förhålla
om gud ännu mig helu of fänfor
på I. Lovfönd vigen inder
at annat på som Galtu vil vofor
Dofor gud på faderns gudso
dill f. list of Galtu Datum
Galtu you Nämmaner. Åhr 1618

Galtu Nämmaner Åhr

Hans Martenson Åhr

Læta bundus. Deulet fidelis chorus. Alle
 le lüja. Regem regum intacta profusiochorus
 res miranda. Angelus consiliij natus est de
 virgine sol de stulla. Sol occasum nesciens
 stella semper rutilans semper clara. Sicut ve
 det radio profert virgo filium pari for
 ma. Neque sparsa. raso regis mater filio
 fit corrupta. Cedrus alta i buni conformatus
 I so po vally nostra. Verbum ens altissimi cor
 porali passus est carne sumpta. Est ricas
 creavit

Cecinit synagoga meminit nunquam tantum des
 sinit esse coeca. Si non suis vaticibus credat
 vel gentilibus scribis versibus hinc prodicia
 Infelix propterea. Cæde vel veteta cur damna hinc
 vns misera. Quem docet letra natum considera ipsam
 gnyit puerpera. Alle lüja.
Ale. Christine frögda sigga. Hanna sögga
 tigg. Mellu. Eger som sögga. Stormora bar
 äst föder bar. Äst föder. Sveinur. Sveinur. Sveinur.
 till oss som, fra Gud. sögges brimmes. Sveinur.

och tog mandoms. Den samma solen varan,
 som Aldrig bergas tar, han sig alltså
 i denna solen lysér og' och förer sig i detta kas
 till guds fader. Solen lyfter dagen giont,
 natten är nu duflur bort, med sitt mörker.
 Sitt soot bndet stiede har, bågste gud som mandom
 i det en trall vorden. Han är dogt guddo, Han
 som og' allom hjälpa har, i tra solen, i solen
 lyfter sig, at guds hade det i det, somma med
 sin guddoms kraft, og' taga mandom. Solen lyft
 var

vare är det sedt, Guds lyfter sig med beted
 lifrens vägg för sig beredd, som har på trodde.
 arma Juda stadt, i vi är i detta tigg' otödt, troo sin
 på sig är sig sig vög' ledt, där är sig i detta. Man
 vara synd soltast har, som med sig i detta. Solen
 han. A De lusa. Christi, Na. Det som als till gud vörstap
 i det en trall vorden. Han är dogt guddo, Han
 som og' allom hjälpa har, i tra solen, i solen
 lyfter sig, at guds hade det i det, somma med
 sin guddoms kraft, og' taga mandom. Solen lyft
 var

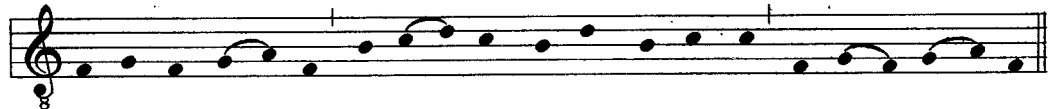
Eff Jumass omass süüslasest suan tannu tullu Jia
 miiden olla. Samamüoto se mös tapact, Jumala
 Canstans vapact, vishansa pois cacacht, piivun
 sydän pacacht. **S** Eojisa Jumffan süü mäs
 näist pidha lüsu, vsko nijn edh synnis pois
 Souku: **B** en sanon sul toffa Christús synnit
 pois'otta, Quin ramat sen kyllä' osotta.
CHRISTEDEN SYNDUMINIST LUOVI
 Alle lüja. Christús akasi astyoi taitvaast,
 synn' püäst meitä salvest vaitvaast,
 Ja yntecarästest tujvaast.

Christús on syndyot vaityrist / Ja annos synn' vastans
 synn' püäst meitä salvest vaitvaast / Ja yntecarästest tujvaast.

ihmian Noidöst wagaast, püäst meitä waiwaast.
 Tytt näky auringon koi, quin vankleudsen mötans
 koi, zong Ghimissil soi. Se auriga wakai se ootta
 sin fatuusen pääst sin waiwaisten. Parwaan au-
 ringh edhes' tuot, pimeyden pois caräst, waalon
 piell' otot. **S** e luetaan suude ihmied, Jumalan
 peijehä häli miehed, sangen piene. Ghimintion
 san on ja Jumal iotga woiwattia turvatt, an-
 työdhä me murshad. **E** Sairas, anttoi cussilla

7. *Caicki christityt iloitam* -transkriptio

Liber Ecclesiae Tammelensis fol. 49r-50r

Caic-ki Chris-ti - tyt, i-loit - can täl - lä Jüh-lal - la, Ha - le - lu - ja.

Nyt on syn-dy - nyt neid-zös - tä it - se Ju - ma-la, se on kyll lu - ja.

Wa - pac - ta - ia tu - li tai - vast, syn-dyi ma - il - man Neid - zöst wag - hast,

pääs - ti mei - tä wai - wast. Nytt nä - ky au - rin - gon koi, quin

wal - keud - hen mö - täns toi, iong Ih - mi - sill soi. Se au - rin - gå

wa - lai - se o - sot - ta tien tai - ua - sen pääst sin wai - wai - sen.

Päi-wän au - ringh ed - hes tuot, pi - elme - yd - hen pois car - cot, wa - lon meill

o - sot. Se lte - tan suu - rex ih - mex, Ju - ma - lan poic - ha tu - li mie - hex

san - gen pie - nex. Ih - mi - nen on hän ja Ju - mal : ion - ga woi - mall

ia tur - wall, ei lyöd - hä me mur - hall. E - sai - as an - noi

cuul - la ett Ju - mall o - mall süül - la o - li lu - an tän - ne tul - la

ia mie - hen ol - la. Sa - mal - muo - to se mösj ta - pact,

Ju - ma - la cans - sans wa - pact, wi - han - sa pois la - cacht, pi - rün syd - hän

pa - cacht. O köy hä Jüüt - tan su - ku mi - xes näist pid - hä lu - ku,

us - ko nijn edh syn - nis pois hu - ku. Sen sa - non sul tot - ta Chris - tus

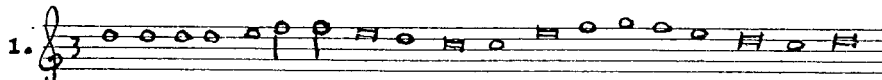
syn - nit pois ot - ta, Quin ra - mat sen kyl - lä o - sot - ta. Al - le - lu - ja.

8. *Christus alas aswi taiwast* -melodiat

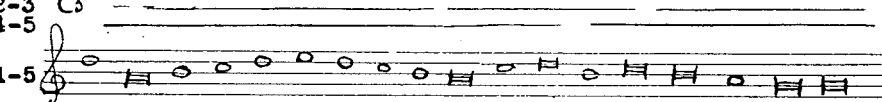
Lagercrantz s. 206-207

9. Christus är födder af een Jungfru reen Christus alas astui taiwast

- A) 1. Ilm. p. 83. B.sv. 2. Kangas. f. 8r. B.sv.f.
3. Vöråboken f. 96r. B.sv.f. 4. Vöråboken f. 108v. B.sv.
5. C IV 17 p. 91. B.sv.f.

1.

2-3 C3
4-5

1-5

- B) C^ö V 32 p. 59. B.sv.

- C) Roslk. p. 49. T.sv.

sapella iotetta tarhtoit. machia

DE creatio[n]e hominis, lap[is] et ro[ca]e
i[n] u[er]batione eiusdem, per christum.

lap[is] christe

inhimisen wihleitzyste tulle meidhen aikem w[er]sata, mika oli hen

mika on hen sen anda kamatti tieta. M[un]da oli hen m[un]da on

hen m[un]daxi p[er]t[ä] hänen iellens. M[un]da p[er]s antta Rehna eikka

patioa i[er]st[er]ens p[er]t[ä] M[un]da antta r[ö]nk[er]ns m[un]da antta w[er]p[er]ns eli

cor[us]. Eli antta rickaris en wifans ei t[er]nara eli w[er]alda. M[un]da
colma.

coolema on caickem wiffi iota ey Rengen taichba weltta. Qringa taimit on

se tñilla, etta meidhen caickem coleman pita. Rysyckös sita minulle Nim

mine sanon sinulle senielkin qm inmala armoiäs anda. Jsa inmala

caickimaldas taenan herra ia Rmringas. hen loy ihmisen hänen oman Rmias

ielkin ia amoiyhenele elämen ia hengen. Mitä coska ihmisen

koetin oli, oli hen wäim ia pandin paradysin elämen. Ja

inmala amoiyhänen Rysyckös ette Rmringas piffa pitaingit by...

Mutta pirkale ioca on se canala hengi petti hen hanen ia wotte

li kiski sode sitta pirta qim jumala kiski Mika tuli hanen

sitta sityensa cadhotti hen sen hynen qim imala henella hupais ia

raj iellens coleman ioca on se oikea sumin patka. Mutta isa Jnn

mala qim on Larpas ey woinit kersi inhimisen cadhoense, Mutta hupais

ladhite henen amoon poicans ionga piti sen iellens Linnastaman.

Min tuli Jhsus christus se oikea herra alas tainahast tahe ma

10. *Inhimisen wihleitzyeste* -transkriptio

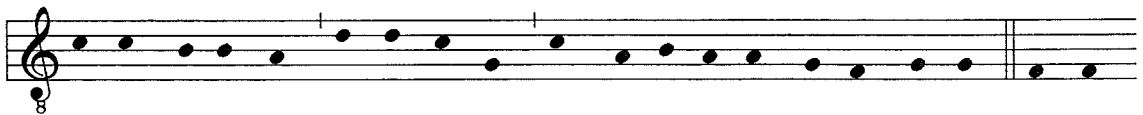
Katkelma alusta. Tammelan Graduale fol. 7v.

In - hi - mi - sen wih - leit - zy - es - te tu - le meid - hen cai - keinwei - sa - ta.

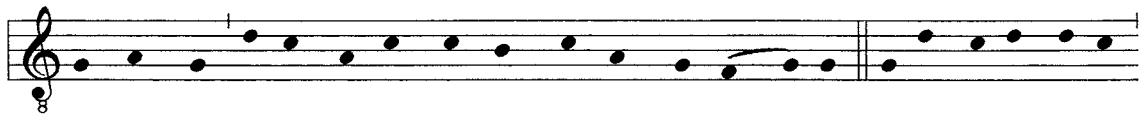
Mi - kä o - li hen mi - kä on hen sen an - da Ra - mat - tu tie - tä.

Mul - da o - li hen mul - da on hen mul - la - xi pi - tä hä - nen iel - lens. Mi - tä

sijs aut - ta ke - hu - a e - li - kä pa - ho - a it - zes - tens pi - tä. Mi - tä aut - ta

röy - ke - ys mi - tä aut - ta yl - pe - ys e - li cor - rus. Eij au - ta ric - ka - us

eij vi - sa - us ei ta - ua - ra e - li wal - da.

11. Jesus christus uhrix meille -käsikirjoitus

Liber Ecclesiae Tammelensis fol. 43v - 44r

Christus qui morti mortuus mi-
 In quibus sanctorum celebratur
 Ipse susceptam super cetera
 Inde venturus homo ierudit
 Nec resurgentes facies in
 Cum quibus regnos deus unius
 nistrum exuperasti.
 Omne pascha per ovum.
 Carnem alta levasti.
 catus denno. iudex.
 ama pppipitari
 amni iugiter duo. Amm
 Versiculos Sabbato San-
 cto ad Vesperas est:
 In resurrexerunt
 Coeli et terra tententur.
 Ad matutinas Versus
 Resurrexerunt Dominus Alla.
 sicut dixit vobis Alla.
 Iesus Christus uhrix
 meille on anniet syndiselle.

Caridz karsy cuolemam,
 Mans cans laot oleman
 annon tel syndis saas.
 tuleman. Civo lo ia
 lo possit Sittimiesi ychi-
 ten otit cuolon elame
 me pait ia pois lot
 Maaria ja tunnistu
 quin tuil puhuttel sejusta
 jaa

4.
 joca oli cuollun ollit mulla jallens firkautus
 tullut. Etylin hian mos raki quon cocht kulluud teli.
 6.
 7. cuolluen haudfast pois munda ia elauan siari
 jand. Ustocann enamin vahimoi
 8. pnot quin juustan canjan vaalkia vaalo Christus o-
 mal vaellens cuolemest nouji jallens ia sai riijn booi
 ton Sarnm pallens. Ase luoja. Christus nous yios.
 Cuolemam haudfast, ia paasti meita. Perlelm Paulast
 Eys me nyt vaab vaast floitkam, ia tumical fytos varlat-
 cam. Asteby kyekerson.

12. *Jesus Christus uhris meille* -sekvenssin erot Liber Ecclesiae Tammelensiksen ja Graduale Triplexin välillä

Numerot viittaavat liitteenä 11. olevaan kopioon Liber Ecclesiae Tammelensiksestä.

1. Pitäisi olla f-avain toiseksi ylimmällä viivalla, eikä c-avainta.
2. Ylimääräinen apunuotti f
3. Ylimääräinen apunuotti joko e tai d, luultavimmin e.
4. Ylimääräinen apunuotti a
5. Ylimääräinen apunuotti f
6. Triplexin versiossa lisää g, Tammelan versiosta puuttuu.
7. Pitäisi olla c-avain ylimmäisellä viivalla, eikä toiseksi ylimmällä.
8. Ylimääräinen apunuotti d
9. Triplexin versiossa f ja e, Tammelan versiossa virheellisesti e ja d.
10. Triplexin melodia päättyy tähän, Tammelan versiossa viimeinen säkeistö kerrataan.

13. *Victimae paschali laudes*

Graduale Triplex s. 198-199

SEQ. I

Victimae paschá-li laudes * ímmo-lent Christi- á-ni.

Agnus re-démit oves : Christus ínno-cens Patri re-conci-
li- ávit pecca-tó-res. Mors et vi-ta du-él-lo confi-xé-re mi-rán-
do : dux vi-tae mórtu-us, regnat vivus. Dic no-bis Ma-rí- a,
quid vi-dísti in vi- a? Sepúlcrum Christi vi-véntis, et gló-
ri- am vi-di re-surgéntis : Ángé-li-cos testes, sudá-ri- um,
et vestes. Surré-xit Christus spes me- a : praecédet su-os in
Ga-li-laé- am. Scimus Christum surrexísse a mórtu- is ve-re :
tu no-bis, victor Rex, mi-se-ré-re.

14. *Jesus christus uhrix meille* -transkriptio

Liber Ecclesiae Tammelensis fol. 53v-54r

Je - sus Chris-tus uh-rix meil-le on an-net syn-di-seil-le. Ca-ridz kär-si cuo-le-man,
I-säns cans saat o - le - man ar - mon tiel syn - di - set pääs tu - le - man. Cwo - lo ia
e - lo pot-kit hir-mui - sest ých-ten o - fit cuo - lon e - lä - mä wäit ia poi - es soit.
Ma-ri - a sen tun-nus-ta quin tiel pu - hut - tel Je - sus - ta jo - ca o - li cuol - lun
ol - lut mut-ta jäl - lens kir - ka - .u-tens tul - lut. En - ge - lin hän mös nä - ki quin cocht
tiet - tä - uäx te - ki cuol - lu - en hau - dast pois me - nex ia e - lä - uän si - an
jä - nex. Vs - co - cem e - näm-min wah - woi Ma - ri - an to - si sa - noi
quin Juut-tan can - san wal-hei ia wa - loi Chris - tus o - mal wä - el - lens cuo - le - mast
nou - si jäl - lens ia sai nijn woi - ton hä - nen päl - lens Al - le lu - ja.

15. *Christus nous ylös* -melodiat

Lagercrantz s. 228-229

36. Christus är vpstånden af dödha.

Christus nous yles cuoleman haudast

- A) 1. Kangas. f. 10v. B.sv.f. 2. Vöråboken f. 97v. B.sv.f.
3. Notae p. 19. B.sv.f. 4. Skara 5 f. 21r. B.sv.

1-
2.
3. ϕ 2 π ————— H I —————
4. 2 —————

1-
2.
3-4. —————

1-
4. —————

- B) C IV 17 p. 73. B.sv.

- C) Roslk. p. 60. T.sv.

16. O Pyhä Hengi tule -käsikirjoitus

Liber Ecclesiae Tammelensis fol. 14r

ai maana ei mi ten päällem. O Jeesus
tahtaa tulla pois otat maailman ymmät
ain kukaan maailman päällem. O Jeesus
malan Anna miille rauha ja hyvästi juna
yhtä kättä ja tämmöistäm senna coda
O Pyhä Hengi tule täytä ihmisen
kolitrus ja nänimä ja sinäni rookaudes Hengi
lytä heitin an morinajel tälis pa
at cofomit pühän hengen vohervues raites
nailmasa Jumalan olcon sijtos junnajest.

Veni Sancte spiritu replector.

17. O Pyhä Hengi tule -transkriptio

Liber Ecclesiae Tammelensis fol. 14r

O Py - hä Hen - gi tu - le,
täy - tä si - nun ws - co - lis - tes syd - hä - met ia si - nún rack - ka - -
úd - hes hen - gi sy - ty - tä hei - hin, quin mo -
ni - nai - sil kie - lil - lä pa - ca - nat co - koi - sit py - hän ws - con
ych - te - yd - hes cai - ke - sa ma - il - ma - sa.
Jú - ma - lan ol - con kij - tos i - jan - cai - ki - sest.